శ్రీః

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీశంభురహస్యాఖ్యపురాణాంతర్గతం

కవికావ్యాదిప్రశంసాపరమధ్యాయచతుష్టయం

శ్రీనల్లూరుసజ్జనుతా [illegible] ర్యనివాసి

[illegible] ఫల్లినృసింహశాస్త్రికృతా

ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా

శ్రీనృహరిశాణిఫాలనైరికటాచార్యవిరచితం

సవ్యాఖ్యానం రాఘవయాదవీయాఖ్యమనులోమ

విలోమకావ్యం చేతి త్రయం

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢశ్రీమచ్చామరాజేంద్రాస్థానపండిత

తాదృశతాతాచార్యసాహ్యేన సంశోధ్యపరిష్కృత్య

తాదృశమహారాజాశ్రితేన

ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయాం స్వీయ

ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితం సద్విజయగౌతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యమర్ధరూప్యం.

స ౧౮౯౦.

అత్రేదానీం సిద్ధస్యాతపుస్తకక్రయక్రమః

	రూ.	అ
విషయవాక్యదీపికా-వేదాంతవిష...	౩	౮
రామకృష్ణదీక్షితీయ వ్యాఖ్యాసహితా అద్వైతపరిభాషా	౧	౬
హేమాద్రిప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	౩	౦
వైద్యనాథీయప్రాయశ్చిత్తకాండః	౧	౫
సకృష్ణభట్టీయ గదాధరీయపంచలక్షణీ	౧	౫
సామాన్యనిరుక్తిబంగాళపత్రాణి	౨	౦
సకృష్ణభట్టీయగదాధరీయపక్షతా	౨	౪
కృదంతాంతత్వబోధనీ స్వరవైదికసుబోధివ్యాసహం ...	౫	౦
సవ్యాఖ్యానచంద్రాలోకశతాలంకారప్రకరణమ్	౦	౯
శ్రీవాల్మీకిసూత్రాదియుతా షడ్భాషాచంద్రికా ...	౨	౫
శ్రీకాత్యాయనసూత్రవ్యాఖ్యాప్రాకృతమంజరీ	౦	౬
సటీకాచ్ఛాయా ప్రక్రియం ప్రద్యుమ్నానందనాటకమ్	౧	౦
సటీకాచ్ఛాయాప్రక్రియం వేణీసంహారనాటకం ...	౧	౪
సవ్యాఖ్యానం ముద్రారాక్షసనాటకమ్ ...	౧	౦
సచ్ఛాయం భారతమంజర్యాఖ్య ప్రాకృతకావ్యం ...	౦	౯
సటీకారశాణఘాలవేంకటాచార్యకృతోత్తరచంపూః	౦	౭
సటీకవరదాభ్యుదయాఖ్య హస్తిగిరిచంపూః ...	౦	౫
సవ్యాఖ్యానషట్సర్గయాదవాభ్యుదయమహాకావ్యం	౧	౪
సవ్యాఖ్యానషట్సర్గనైషధమహాకావ్యం ...	౧	౫
సవ్యాఖ్యానహంససందేశకావ్యం	౦	౪
ప్రథమాదిదశమసర్గాంత రఘువంశమూలం ...	౦	౪
ఏకాదశాద్యేకోనవింశసర్గాంతరఘువంశమూలం	౦	౮
సప్రమాణసమంసచక్రపర్యాప్త్యగ్రంథః ...	౦	౨
సప్రమాణ ముగ్రరథశాంతి కల్పత్రయం ...	౦	౪
సప్రమాణ సర్వప్రాయశ్చిత్తమహాసంకల్పా ...	౦	౪
కర్నాటకభాషాత్మక కృష్ణకథాసారసంగ్రహః ...	౭	౫
శ్రీమద్రామాయణాంతర్గతకాండసమహిమాదిగ్రంథం సీతాకల్యాణ పట్టాభిషేక చిత్రపటసహితం	౬	౦

సుందరకాండముత్తమపత్రిం ౪౹ మధ్యమపత్రిమ్ ౪ =

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

శ్రీశమ్భురహస్యే కవికావ్యాదిప్రశంసన ప్రారమ్భః.

కుమారఉవాచ—॥ కవిః కావ్యం చ లోకేస్మిన్ పరమం శ్రేయ
ంపదమ్ । కథితం భవతా దేవ ప్రష్టుం కౌతూహలం హి మె ॥ ౧ ॥కః
వికీదృశశ్చాయం కిం కావ్యం కీదృశం చ తత్ । తయోశ్శ్రేయస్కర
ం చ కథం బ్రూహి దయానిధే ॥ ౨ ॥ ఇతి పృష్టస్స భగవాన్ స్తేనపౌ
ష్టయన్నవ ॥ శమ్భురువాచ ॥—సాధు పృష్టం త్వయా తాత సుప్రి
యాన్నమతిస్తవ । బుద్ధిమానసి యత్కావ్య మహిమశ్రవణోద్యతః ॥ ౩ ॥
ప్రియతాం నభిధాస్యామి చిరాదవహితో భవ । నార్థవాదం వదా
మ్యేష కథంచిదపి మానద ॥ ౪ ॥ గుణశ్లాఘ్యం సువృత్తాఢ్య మలంకా
రైరలంకృతం । దోషహీనం ధ్వనిమయం కావ్యం యః కురుతే మహాన్ ॥
స ఏష జగతాం వంద్యః కవిర్నామ మహామతిః । యదా హి కవితాం కర్తు
మచ్యుత్పత్తేర్యం విచక్షణః ॥ ౬ ॥ తదా విష్టస్సరస్వత్యా తన్మయో భవి
కవిః । యద్వ్యాకృతిర్వదత్యేష వచో గుణగణోజ్జ్వలం ॥ ౭ ॥ సర
స్వత్యా విలాసోయం స సతాతన సంశయః । సాక్షాత్సరస్వతీ దేవీ కవి
షు మహామతే ॥ ౮ ॥ మత్యా బుద్ధిర్న కావ్యాస్మి న్యథా చార్యేతథా
వా । కవిస్సాక్షాత్పరం దైవం కవిస్సాక్షాత్పరాయణం ॥ ౯ ॥ కవిరే
వ రాపిద్యా కవిరేవ మహాగురుః । న రాజన్యో న వైశ్యశ్చ న చ శూద్రః
కశ్చవేత్ ॥ ౧౦ ॥ విప్రశ్శుచిః కవిరిహ శ్రుతిరేవ నిదర్శనం । ఆద్య
దేవస్స భగవాన్ కవిర్బ్రహ్మా పితామహః ॥ ౧౧ ॥ కవీనామగ్రగణ్యో
వాల్మీకిస్స మహామునిః । కవిర్వ్యాసో మహాతేజాః కవిస్స భృగునంద
॥ ౧౨ ॥ శ్రుతిస్మృతిముఖేనైవ కవిత్వేన శ్రుతా అమీ । వాదేవాం
దదాత్యన్నం నావిష్ణుః పృథివీపతిః ॥ ౧౩ ॥ నానృషిః కురుతే కావ్యం

వారుదర్శక్రమపాఠకః । శాంతో దాంతో జితక్రోధ స్తేజస్వీ వాగ్విదాం
వరః ॥ ౧౪ ॥ వపుష్మాన్ దేశకాలజ్ఞో గుణదోషవిచక్షణః । సుధామ
ధురైస్సువృత్తాఢ్యైర్యశ్చాభిజ్ఞగతాంముదం ॥ ౧౫ ॥ యః కరోతి మహా
బుద్ధిర్విజానీహి నృశంకవిం । ఏతస్య వాగ్విలాసోఽహి నిర్దోషో గుణ
మేదురః ॥ ౧౬ ॥ సాలంకారో ధ్వనిమయ శ్ఛందోరూపశరీరభాక్ ।
మహాపురుషవృత్తాఢ్యో యస్తత్కావ్యం ప్రచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నగరార్ణవ
శైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనైః । ఉద్యానసలిలక్రీడా మధు
పానరతోత్సవైః ॥ ౧౮ ॥ విప్రలంభైర్వివాహైశ్చ కుమారోదయవర్ణ
నైః । మంత్రిద్యూతప్రయాణాజి నాయకాభ్యుదయైరపి ॥ ౧౯ ॥ అలం
కృతమసంక్షిప్తం రసభావనిరంతరం । సర్గైరనతివిస్తీర్ణై శ్శ్రావ్య
వృత్తగుణోజ్జ్వలైః ॥ ౨౦ ॥ సర్వత్రభిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజ
కం । కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి కల్పతేఽనల్పభూతయే ॥ ౨౧ ॥ మ
హాకావ్యమిదం తాత యోగక్షేమప్రవర్ణనైర్యుతం । సాలంకృతిగుణాఢ్యం
య దుపకావ్యం తదుచ్యతే ॥ ౨౨ ॥ అదోషం గుణవత్కావ్య మలం
కారైరలంకృతం । రసాన్వితం కవిః కుర్వ న్కీర్తిం ప్రీతించ విందతి ॥ ౨౩
స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా
ప్రజ్ఞా త్రైకాలికీ మతా ॥ ౨౪ ॥ ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం
విదుః । ద్వే వర్త్మనీ గిరాం దేవ్యా శ్శాస్త్రంచ కవివర్త్మ చ ॥ ౨౫ ॥
ప్రజ్ఞోపజ్ఞం తయోరాద్యం ప్రతిభోద్భవమంతిమం । నతచ్ఛాస్త్రం నత
చ్ఛిల్పం న సా విద్యా న సా కలా ॥ ౨౬ ॥ జాయతే యన్న కావ్యాంగ మ
హో భారో గురుః కవేః । కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభాంభసా ॥
యత్ప్లాతేన పయాంసీవ భువనాని చతుర్దశ । కావ్యమేవ మహత్పు
ణ్యం కావ్యమేవ మహద్యశః ॥ ౨౭ ॥ కావ్యమేవ పరం శ్రేయః కావ్యా
దన్యన్న విద్యతే । తే వంద్యాస్తే మహాత్మాన స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః ॥
యే నిబధ్నంతి కావ్యాని యే చ కావ్యేషు కోవిదాః । దేవం యస్తౌతి కా

స్యాన భగవంతం దయానిధిం ॥ ౩౦ ॥ కింనామతస్యలోకే స్తి దుర్ల
భంస్యాత్కదాను వా । విద్యతే భువనే కావ్యాన్నాన్యచ్ఛ్రీయనన్తరం
తరం ॥ ౩౧ ॥ సంప్రాప్తాశ్శ్రియసాం పారం పురుషాయత్రకీర్తితాః ।
అహో భారతవర్షేస్మిన్ దుర్లభం జన్మ మానుషం ॥ ౩౨ ॥ వినా ప్రీ
తిసుకృతం కవితా తత్ర దుర్లభా । ఏవం షేస్మిన్ భారతే మర్త్యా జాతమా
త్రా భజంతి కిం ॥ ౩౩ ॥ కవితాం ప్రాక్తనం శ్రేయో వినా వాన్యద్ధి సాధ
నం । సుకృతానాం పరీపాకః కవితానాం తు నంశయః ॥ ౩౪ ॥ చిరా
దుపార్జితం పుణ్యం వినా శక్తిర్న జాయతే । శక్తిహీనాః కథం కావ్యం
తన్వతే శత్రుసూదన ॥ ౩౫ ॥ కథం చిద్యత్నవంతశ్చే న్నృణాం హాస
ప్రదాని తే । నలోభాన్న చమాత్సర్యా న్నైవా న్యాస్యజిగీషయా ॥ ౩౬ ॥
కవిత్తదా నాకాలమాద్వా కవితాలభ్యతే క్వచిత్ । సచాప్యనేకశా
స్త్రేషు శ్రమాద్వాపి నిరంతరం ॥ ౩౭ ॥ కర్తుమేకోపి చ శ్లోకస్సర
సో నైవ శక్యతే । ఏకత్ర సర్వపుణ్యాని కావ్యమేకత్ర సద్గుణం ॥ ౩౮ ॥
తథాపి తాని కావ్యస్య కలాం నార్హంతి షోడశీం । యావత్సము స్తవేదా
నాం పఠనాత్సుకృతం భవేత్ ॥ ౩౯ ॥ తావదేకేన పద్యేన కృతేన లభ
తే కవిః । అశ్వమేధసహస్రేణ యావత్పుణ్యం భజేన్నరః ॥ ౪౦ ॥ తా
వదేకేన పద్యేన కృతేన లభతే కవిః । యావత్సము స్తవేదాంత చింతనా
త్పుణ్యమార్జయేత్ ॥ ౪౧ ॥ తావదేకేన పద్యేన కృతేన లభతే కవిః ।
అధీత్యాప్యఖిలం శాస్త్రం యః కావ్యం నైవ కల్పయేత్ ॥ ౪౨ ॥ ధిక్తస్య
భాగ్యహీనస్య మానుషం జన్మ భూతలే । ధర్మాణాముత్తమో ధర్మః
కావ్యమేవ న సంశయః ॥ ౪౩ ॥ స ధర్మో ఘటతే యస్య న పరైర్వ్యా
ప్ని ఖేలతి । యథా శ్లోకమయైస్స్తోత్రైః ప్రియతే భగవాన్ హరిః ॥ ౪౪ ॥
న తథా శాస్త్రసాహస్రై రత్నం తం ప్రస్తుతైరపి । శ్లోకానేవ నదాతు
ర్తాత్ శ్లాఘితైరేవ హరింస్తుయాత్ ॥ ౪౫ ॥ ఏవం చేదుత్తమ శ్లోకప్రియో
భవతి నాన్యథా । శ్లోకకృద్యః పుమాన్లోకే హరిం భజతి సంతతం ॥ ౪౬

అహంశ్లోకకృదిత్యేవ సపరివ్యోమ్ని మోదతే । సర్వేవేదాఃపురాణా
ని సేతిహాసా స్తథాఖిలాః ॥ ౪౭ ॥ స్మృతయశ్చాపివిఖ్యాతా శ్ఛందో
రూపేణమానద । సర్వాశ్లోకమయీవాణీభువనే పుణ్యకృత్తమా ॥౪౮
అశ్రావ్యమేవసుశ్లోకాదన్యన్నో పుణ్యసాధనం । కేవలంప్రస్తుతైర్వా
క్యైరసారైర్నస్తుయాన్నరః ॥ ౪౯ ॥ దేవాన్వాభూపతీన్వాపి శ్రేణి
యాన్వాపితాంగిరం । స్తుయాచ్ఛ్లోకైహరింనిత్యం మాంవాపిశిఖి
వాహన ॥ ౫౦ ॥ ఇంద్రాదీనమరాన్వాపి భూపతీన్వావిచక్షణః । ఆ
యురారోగ్యమైశ్వర్యం జ్ఞానంవిత్తం ఫలంబలం ॥ ౫౧ ॥ యద్యత్సుఖ
కరంలోకే తత్తత్ప్రాప్నోత్యభీప్సితం । యేనకేనప్రకారేణ సుశ్లోకా
న్పరికల్పయేత్ ॥ ౫౨ ॥ కావ్యంకుర్వన్బుధశ్లోకై స్సర్వైఃపూజ్యో
నసంశయః । నిర్దోషంసగుణంపద్యం సాలంకారంవిచక్షణః ॥౫౩॥
కుర్వన్నేకమపిశ్రీమాన్ స్వర్గేయఃపుణ్యకృత్తమః । భూతానాంప్రాణి
నశ్శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాంమతిజీవనః ॥ ౫౪ ॥ మతిమత్సునరాశ్శ్రేష్ఠా న
రేషుబ్రాహ్మణాస్స్మృతాః । బ్రాహ్మణేష్వప్యధీయానా స్తేషుసూక్ష్మధి
యోనరాః ॥ ౫౫ ॥ తేషుచప్రతిభావంత స్తేషుశాస్త్రవిచక్షణాః ।
తేషుకావ్యకృతోలోకే తేషాంపరతరోహరిః ॥ ౫౬ ॥ యత్సాధ్యంశ
తసాహస్రై స్తపస్తప్త్వావిపశ్చితైః । కావ్యేనతదవాప్నోతి దేవదేవం
స్తువన్కవిః ॥ ౫౭ ॥ హరింస్తువన్మహాకావ్యైన మోక్షమాప్నోత్యసంశ
యః । స్తువన్నింద్రాదిదేవాంశ్చ నళాదీంశ్చాపిభూపతీన్ ॥ ౫౮ ॥
సర్వాన్కామానవాప్నోతి నాత్రకార్యావిచారణా । అష్టాభిర్లోక
పాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితోనృపః ॥ ౫౯ ॥ సర్వదేవమయోరా
జా స్తవ్యఃకవివరైస్సదా । యావదింద్రాదిదేవానాం స్తుత్యాఫలమ
వాప్నుయాత్ ॥ ౬౦ ॥ తావదేకస్యభూపస్య స్తోత్రేణలభతేకవిః। నా
విష్ణుఃపృథివీపాల స్తస్యస్తోత్రేణమానద ॥ ౬౧ ॥ ప్రీణాతిభగవాన్
సాక్షాత్సంశయోనాత్రకశ్చన । సర్వదేవమయంసాక్షా ద్రాజానం

...హిమానవః ॥ ౬౨ ॥ ప్రాకృతంమనుజంజానాత్యన్యస్తస్మాన్నమూ
ధీః । కవినాసదృశఃకోఽపి భాషాణాముపకారకః ॥ ౬౩ ॥ కవి
త్వంచిరేణాన్వం విచారయినాహమతే । ఆయుష్యంకీర్తిమాజ్యల్యం
సంపత్తిం మంగళాన్యపి ॥ ౬౪ ॥ మోక్షంవాపిసదాత్యైవ రాజ్ఞైః
ర్యనకావ్యకృత్ । రాజ్యంప్రాప్తోత్తియుక్తిగ్రామ భువనేపూజ్యకృ
తినః ॥ ౬౫ ॥ కవీనాంసంగ్రహస్తస్య పరిశోధమహ ఉచ్యతే । అ
త్ర నామాంకితైర్దివ్యైః కావ్యైస్తస్యసనోన్నతైః ॥ ౬౬ ॥ ఆనందోపా
యనంప్రాహు స్వతి యుధమముత్తమం । తాతత్తోషాదపరికావ
స్తుతిమోదనామ ఉచ్యతే ॥ ౬౭ ॥ సోయంతుగీర్మోధమస్యాత్తన్న
రక్షిపూరణం । కవినాసదృశోరాజ్ఞో నాజ్ఞాపిసస్యశకకవేః ॥ ౬౮ ॥
సర్వతాసర్వదావస్య సపరోస్మ్యపరః । సమానసపితా రాజ్ఞస్స
సఖాసహిబాంధవః ॥ ౬౯ ॥ సగుణ్ఢేవతింవాపి నిజనామాంకకా
వ్యకృత్ । సర్వేషాంపూజనీయం స్యాద్ భవితాసుకృతోదయః ॥ ౭౦ ॥
తావాన్భవతిధర్మాపస్య కవేరేవస్యపూజనాత్ । పితేవపరివర్యస్స్యా
ద్రక్షణీయస్సుపుత్రవత్ ॥ ౭౧ ॥ మాతేవమాననీయశ్చ లాలనీయశ్చమి
త్రవత్ । ఆచార్యఇవపూజ్యస్స్యాత్ సదాధ్యేయశ్చదేవవత్ ॥ ౭౨ ॥
ఆత్మనామాంకితం కావ్యం యః కవిః పరికల్పయేత్ । సుగుణాఖ్యాపినస్త్రా
ణ్య తూదాద్రైః కల్పిః కృతిః ॥ ౭౩ ॥ సుమాహ్యపరిగార్హ్యాబు
ద్ధ్యేవనకన్యకా । నసూత్రకల్పితగార్హ్య మపకావ్యంగుణైర్యుతం ॥
హావిత్నునేనసంస్పృష్టమపిసర్వగసాత్వరం । భాషాంతరకృతం కావ్యం
నశాస్త్రవ్యంఘుమక్త్రైరపి ॥ ౭౫ ॥ క్వనుదివ్యామరశ్రీమాన్సర్వదకావ
మణేర్లఘుః । క్వనుగీర్వాణవాణీసా క్వనుప్రాకృతవాగపి ॥ ౭౬ ॥ క్వ
నుదుగ్ధాంబుధిశ్శ్రీమాన్ క్వచాల్పోనీరసోహ్రదః । దోషముష్టంనగచ్ఛే
న్యమపిగీర్వాణవాకృతం ॥ ౭౭ ॥ శరీరంసుందరమపి నదృశ్యంశ్వి
త్రదూషితం । నతిసంస్కృతకావ్యేపి ప్రాకృతేయోనురజ్యతి ॥ ౭౮ ॥

త్యక్త్వాదివ్యామృతంస్వాదు స్వాదయేత్సకదుష్టకాం । త్రిషులోకేషు విఖ్యాతం కావ్యంసంస్కృతవాఙ్మయం ॥ ౭౯ ॥ హిత్వాఘంపాకృతైః కావ్యైః కథంమర్త్యాః ప్రసాదయేత్ । దివ్యతేజోమయంభానుం జగతాంచక్షురుత్తమం ॥ ౮౦ ॥ హిత్వాంధతమసంకోను ఖద్యోతైనైనవారయేత్ । సాలంకారైస్సుమధురైః శ్లోకైఃకవివరోదితైః ॥౮౧॥ స్రీయతే భగవాన్నేవ కిమన్యైర్మనుజోత్తమాః । వాక్యైవమధురాశ్లక్ష్ణా ప్రయోజ్యాగమనమిచ్ఛతా ॥ ౮౨ ॥ నారుంతుదస్యాద్దాతోపిసన్పగృహ్ణాకమనధీః । యయాస్యోద్విజతేవాచా నాలోక్యాంతాముదీరయేత్ ॥ ౮౩ ॥ ప్రియంవదతివాక్కాసిత్యం నృణాంకర్ణరసాయనం । ఇనానాన్నర్తివాతస్య నకదాపిక్షుభ్యేద్వేత్ ॥ ౮౪ ॥ యస్తుప్రీత్యనవద్యభక్తైస్సుశబ్దైశ్శాస్త్రశిక్షితైః । విధాయమధురాన్ శ్లోకాన్స్వస్తుస్వామ్సహృత్తమః ॥ ౮౫ ॥ యఏతదభ్యసూయంతికావ్యంకావ్యవిచక్షణాః । నతాన్సంకీర్తనయేత్కావ్యే ప్రాణైఃకంఠగతైరపి ॥ ౮౬ ॥ స్వనామకీర్తనయేత్కావ్యే కవిఃకావ్యవిచక్షణః । నదాప్రార్థనయమానానాం నామాన్యపిచకీర్తనయేత్ ॥ ౮౭ ॥ ఆయురారోగ్యమైశ్వర్యం జ్ఞానంపుత్రంప్రియాంతథా । సర్వంకావ్యకృతోలోకే లభంతేకావ్యకీర్తనతాః ॥ ౮౮ ॥ తటాకంధననిక్షేపో బ్రహ్మస్థాపనమేవచ । వనం దేవాలయఃకావ్యం సుతస్సప్తసంతానాన్నృణాం ॥ ౮౯ ॥ ముక్తిదాస్సప్తసంతానా మహాపాతకినామపి । ఏతాస్వప్యుత్తమాంకావ్యసంతతిం విద్ధిమానద ॥ ౯౦ ॥ కాలేనహిక్షయాస్సర్వాః కావ్యమాకల్పమేతే । దివమప్యవయాశాస్త్రేవాక్యకల్పంకీర్తనవిగ్రహః ॥౯౧॥ వసంత్యేనగత్యస్మిన్ కవయఃకావ్యకీర్తనతాః । గవాంపశ్చాద్ద్విజస్యాంఘ్రియోగినాంహృతభావర్వదః ॥ ౯౨ ॥ పరంశుచితమంవిద్యాన్ముఖం వహ్నివాజినాం । కావ్యేష్వంకితనామాన స్సర్వంతేదైవతైరపి ॥ నదీప్రవిష్టానిరథ్యాంబూనీవపావనాః । యథాగంగాంబునిసా

ద్ధూతపాపాస్మాథ వెన్నరః ॥ ౯౪ ॥ నిజనామాంకమాత్రేణ విహాస్మాథ
కాతథా । యేషాం కావ్యేషు కవిభిర్లిఖ్యం తెయాదృశాగుణాః ॥ ౯౫ ॥
తల్లోకేషు లిఖ్యం తె తద్గుణాస్తెను తైరపి । కావ్యేష్వంకితనామానో
ఽపి నరాజగతీతలె ॥ ౯౬ ॥ తేషాం స్వల్పాపి శ్రేయో భూయిష్ఠం
మయాద్భవెత్ । అనల్పం యది చాశ్రేయః క్రమాద్భవతి తత్కృతం ॥
త్రిమహాత్తరం పుణ్యాం కావ్యం పారాయణాన్నృణాం । కర్ణానం
కరం శ్లాఘ్యం హృద్యం మధుర మేవచ ॥ ౯౭ ॥ సభాసు విదుషాం కావ్య
నకస్యాప్యవమానకృత్ । యస్తదేతముపాదత్తె తస్మాత్ప్ర్యాతమోన
నా ॥ ౯౯ ॥ కావ్యేషు సుగుణత్వేన కీర్త్యంతె పాయుదాయినా । తదా
దానృపస్యాస్య వర్ధంతె సుకృతాన్యలం ॥ ౧౦౦ ॥ యదాయదాహి
కావ్యేషు దుర్గుణత్వేన కీర్త్యంతే । తదాతదా మహాంతోఽస్య వర్ధంతె
పాపరాశయః ॥ ౧౦౧ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన కావ్యేషు సుధిమాన్న
రః । పూజయిత్వా కవిం సాధు నిజ నామ విలేఖయేత్ ॥ ౧౦౨ ॥ ఏతద్ధి
రమం ధర్మ మేతద్ధి పరమం యశః । ఏత దేవ పరం శ్రేయో నాతకా
ర్యావిచారణా ॥ ౧౦౩ ॥ భగవాన్ సహరిస్సాక్షాదహం చాపి పితామ
హః । ఇంద్రాదయస్సురాస్సర్వే హరిశ్చంద్రాదయో నృపాః ॥ ౧౦౪ ॥
ఋషయః పితరస్సాధ్యా నద్యో జలధయస్తథా । కాభూమావ్యా
ఖ్యాతానాన్యేన కేనచిత్ ॥ ౧౦౫ ॥ ఈస్సృశ వినా విచక్షణ
కృతం కవిం । దేవా అప్యభినందంతి శ్రేయోస్తైదద ఇక్షణాత్ ॥ ౧౦౬ ॥
ప్రాజిమెన్నిజనామాంక కావ్యకల్పన దక్షిణాం । కవిం రాజా నరోన్యో
వా శ్రీయసాం మోమహాజనం ॥ ౧౦౭ ॥ మహోపకార్కో లోకె క
రేవనసంశయః । యస్యవాదం సమాశ్రిత్య కీర్తిమంతో నరాశ్చిరా
త్ ॥ ౧౦౮ ॥ సుహోదగాధికవేర్వాక్యం వినాపఖ్యాతికారణం । నా
న్యత్ప్రఖ్యామిలోకెస్మిన్ బ్రహ్మణోపి వరాత్మనః ॥ ౧౦౯ ॥ ఖ్యాతింస్వ
ర్గఫలామాహుస్సర్వే ధర్మవిదో నరాః । తద్యత్నేన కవేర్వాదాప

ద్యానయ్యాన్నృపోత్తమః ॥ ౧౧౦ ॥ విపులాంఖ్యాతిమన్విచ్ఛేదిష్టాం ఖ్యాత్యాగతింభజేత్ । స్వశక్తింసమతిక్రమ్య పూజయేత్కవిమాదరాత్ ॥ రత్నైస్సగాభరణైర్వస్త్రైర్నైర్యైరపిధరాపతిః । సాక్షాత్సరస్వతీమూర్తిం కవింయఃపూజయేన్నృపః ॥ ౧౧౨ ॥ ఆశాసతేసురాస్తస్మైకల్యాణం నాత్రసంశయః । ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్యఆచార్యాణాం శతం పితా ॥ ౧౧౩ ॥ సహస్రంతుపిత్నాన్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే । కవీంద్రస్త్వయుతం నాగ్న్యాన్నిజనామాంకకావ్యకృత్ ॥ ౧౧౪ ॥ అతిశేతే యోదగాతే యశసాయునసస్వరం । యఃకవిర్నిజనామాంకకావ్యంకల్పయతేమహత్ ॥ ౧౧౫ ॥ తస్యాంశ్యా అపిసన్త్యాన్యానిగుణాన్ జపిమానవ । అక్లేశేనైవ సంరక్ష్యాయూయావదాత్మకలం నృభిః ॥ ౧౧౬ ॥ యథా యథాసవైస్వం శ్యాక్ష్యం తేమనుజాధిపైః । తథాతథాస్యవంశోపి తేషాంలోకేభివర్ధతే ॥ ౧౧౭ ॥ స్వనామాంకలితశ్లోకవక్తారం యోనతోషయేత్ । తస్యపర్వంపుణ్యాయుషా సహనశ్యతి ॥ ౧౧౮ ॥ వంశోపితస్యనవివర్ధతే శత్రుసూదన । తస్మాద్యత్నేనతందిత్యం పూజయేద్విప్రశార్వణైః ॥ ౧౧౯ ॥ ఆరోపభూమిజాతుకవీంద్రాన్నపిరోపయేత్ । మహాంతాంకోపనాత్తేషాం తస్యశ్రీర్నాభివర్ధతే ॥ ౧౨౦ ॥ ఋణత్రయే పాకృతేపి కవీనామనపాకృతే । ఋణీసాక్షాదపిబ్రహ్మ ముక్తిభాక్కోథ వేత్కథం ॥ ౧౨౧ ॥ స్వయం మూఢాదగాదాత్మనామాంకితమహదారధీః । కావ్యంకవినాఖ్యాతిమిచ్ఛయాఫలభతే నరః ॥ ౧౨౧ ఇద రహస్యంపరమం నచాశుశ్రూషవేవదేత్ । నకావ్యకృతవైరాయ నాస్తికాయనజాత్వపి ॥ ౧౨౨ ॥ ఇత్యేతత్కవిమాహాత్మ్యం సంక్షేపేణ ప్రకీర్తితం । ఏతేషాం కోగుణాన్వక్తుం సమర్థో భువిమానవః ॥ ౧౨౩ కుమారనాథవాదోయం స్వల్పమేవప్రదర్శితం । కథయామ్యేవ తత్సర్వం కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౧౨౪ ॥ ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కవికావ్యప్రశంసనం నామ చతుష్షష్ట్యుత్తరద్విశతతమోధ్యాయః ॥ ***

శ్రీ కావ్యోపక్రమవిచారః శ్రీ

కుమారఉవాచ ॥ కథితంభగవన్ దేవ కవికార్యప్రశంసనం । తత్రా
త్వాం ఘోరాయోనుపృచ్ఛామి సంశయంఛేత్తుమర్హసి ॥ ౧ ॥ కావ్యస్యోపక్ర
మే కాలః కో దేశశ్చసుఖప్రదః । కథంచోపక్రమేదేతత్కథంచాపి స
మాపయేత్ ॥ ౨ ॥ ఉపక్రమేచ కేవర్ణాస్సుఖసాఙ్కేగణాస్తథా । కే
ద్రాక్ష్చ మహాదేవవిస్తరాద్బ్రూహి మే విభో ॥ ౩ ॥ శంభుః ॥ శృణువ
త్స వక్ష్యామి కావ్యస్యోపక్రమో యథా । సమాప్తిశ్చవిధానం చ తత్స
ర్వం చ వదామి తే ॥ ౪ ॥ కావ్యస్యోపక్రమే శ్రీమన్ శుభదం హ్యుత్త
రాయణం । యామ్యంత్వశుభదం ప్రోక్తం కవికావ్యాశయోరపి ॥ ౫ ॥
మాసాశ్శుభాశ్చైత్రమాఘవైశాఖాఃఫాల్గునస్తథా । శ్రావణజ్యేష్ఠమా
ర్గాజాశ్శుభాయామ్యాయనేపిచ ॥ ౬ ॥ భాద్రాషాఢౌమీనశ్చైత్రః క
ర్కటశ్రావణస్తథా । అధిమాసశ్చపౌషశ్చ నింద్యాఃకావ్యేసదా
శుక్లపక్షశ్శుభఃప్రోక్తః కృష్ణపక్షస్తుమధ్యమః । జయాభద్రాశ్చ తిథ
యః పూర్ణాశ్చాపి నాతిశుభాః ॥ ౭ ॥ పక్షద్వయేవిఘ్నకరీ సప్త
మీ చత్రయోదశీ । క్రూరవారాఃపరిత్యాజ్యాస్సౌమ్యవారాస్సుఖావ
హాః ॥ ౮ ॥ కావ్యారంభేధ్రువషట్కం వైష్ణవత్రయమశ్వినీ । పూ
ర్వోత్తరాత్రయంమిత్రం మూలంహస్తత్రయం శుభం ॥ ౧౦ ॥ దుష్ట
యోగాఃపరిత్యాజ్యాశ్శుభయోగాశ్శుభావహాః । కావ్యోపక్రమణే
గ్రాహ్యం కరణంశుభమేవహి ॥ ౧౧ ॥ దుర్ముహూర్తంవ్యతీపాతావ
మానిస్వజన్మర్క్షంత్యజేత్సుధీః । స్వస్యకావ్యేశ్వరస్యాపి ద్వాదశాష్టమజన్మ
భం ॥ ౧౨ ॥ విసృజ్యశుభలగ్నే కవిఃకావ్యముపక్రమేత్ । పాపా
స్త్రిషడాయగతాస్సౌమ్యాః కేంద్రత్రికోణగాః ॥ ౧౩ ॥ యస్యతస్మిన్వ
లగ్నేస్యాత్కావ్యోపక్రమణాచ్ఛుభం । ఉపక్రమేచ్చరేలగ్నే స్థిరల
గ్నేసమాపయేత్ ॥ ౧౪ ॥ లగ్నస్యాష్టమశుద్ధిస్స్యాద్దారమ్భేని[illegible]

దిహ । బుధస్యలగ్నహోరాంశవారదృష్ట్యాదయశ్శుభాః ॥ ౧౫ ॥ కా
వ్యోపక్రమణోత్యంతం తస్యపాంగంభవేజ్జవాత్ । దైత్యాచార్యస్య
సామ్యస్యాప్యస్తేనోపక్రమఃక్వచిత్ ॥ ౧౬ ॥ సమాప్తిశ్చ మహాబాహో
కావ్యస్యావేహితత్వితః । ఏవంప్రాహపురావ్యాసః కావ్యకాలస్యనిర్ణ
యం ॥ ౧౭ ॥ బృహస్పతిర్మనశ్శుద్ధా సర్వంకాలంశుభంజగౌ । దివ్య
తే త్రినదీతీరే దేవదేవస్యసన్నిధౌ ॥ ౧౮ ॥ ప్రాగుత్తరముఖశ్శ్రీమా
నాద్యోవక్రమమాచరేత్ । వర్ణానాంచఫలంవచ్మి శృణుపుత్రకసా
దరం ॥ ౧౯ ॥ కావ్యారమ్భప్రయోజ్యానాం యథాహంమునిసమ్మ
తం । సమీరహుతభుగ్ధాత్రీ జలవ్యోమగుణాన్వితాః ॥ ౨౦ ॥ పంచ
పంచవిభాగేన దశవర్గాస్తతఃపరం । శుభకాంతిమృతిభ్రాంతి భీతి
దాభూతజాఃక్రమాత్ ॥ ౨౧ ॥ నిషేధావాచకోఽకార శ్చాకార
శ్చాపిసౌఖ్యదః। ఈభ్యాముభ్యాంచసుశ్రేమమృల్వవర్ణైర్యశఃక్షయః॥
ఏకారఃకామదఃప్రోక్త ఐకారోవాక్ప్రదాయకః । ఓకారోమోక్షదః
ప్రోక్త ఔకారశ్శ్రీప్రదాయకః ॥ ౨౩ ॥ కవాగాద్యచతుర్వర్ణా
శ్శ్రీదాశ్చాంత్యస్త్వకీర్తిదః । చఛాసుఖప్రదౌజస్తు మిత్రదోఝాఽ
శుభప్రదః ॥ ౨౪ ॥ ఞోభయంచటఠౌఖేదం డశ్శుభంచాశుభంఢుఢః।
ణోభ్రమంతస్సుఖందత్తే కలహంథోదధౌసుఖం ॥ ౨౫ ॥ అనిషేధా
ఢకొనస్తు ముదంసుఖభయేపఫౌ । బొమృతింభోమహాక్లేశం మో
దుఃఖంయశ్శ్రియంతథా ॥ ౨౬ ॥ రోదాహంలోవ్యథాంవస్తు వాగా
రోగ్యాయురుత్తమం । శస్సుఖంషోఽసుఖంకుర్యా త్సస్సుఖంసంజ్వ
రంహళౌ ॥ ౨౭ ॥ ప్రయచ్ఛతిక్షస్సమృద్ధింకావ్యాదౌసహితాఅమీ ।
శుభదోప్యశుభోవర్ణస్సంయుక్తఃక్షంవినాఖిలః ॥ ౨౮ ॥ వాయ్వగ్ని
భూశంద్రదివాకరాశ్చక్రమేణవగాక్షరదేవతాస్స్యుః । అవర్ణవ
గాదియహైత్రమీరా ఇహైద్విత్రీయేదనలారసాచ ॥ ౨౯ ॥ భౌమా
ఉవర్ణోహలటత్రృతీయ శ్చాంద్రాబుధవర్ణోవళవౌచ్చతుర్థాః ।

సౌరాల్ కారో త్తమస్తా స్తథైవం పంచాశదర్ణకాః ఋషిభిస్సగీతాః ॥౩౦॥
శ్రియం విద్యాహరం స్థైర్యంచ లక్ష్మీం తేజః క్రమాదమీ । వర్ణాదిశంతి కా
వ్యాదౌ ప్రయుక్తాః కవినాథయోః ॥ ౩౧ ॥ ఇత్యాహ విబుధాచార్యో
యథేష్టంచ విచార్యతాం । ఏవం విమృశ్య కవినా కావ్యారమ్భే ప్రయు
జ్యతాం ॥ ౩౨ ॥ కవినాయక కావ్యానాం శుభావర్ణశ్శుభప్రదః । అ
తః రేఫరిశుద్ధాసు నాయకో భూతిమృచ్ఛతి ॥ ౩౩ ॥ అన్యథా దోషబా
హుళ్య ముభయోస్స్యాన్న సంశయః । న్యస్తాః కావ్యముఖే వర్ణా త
త్తద్దైవతమాత్రయా ॥ ౩౪ ॥ కతుర్ణాః కారయితుశ్శ్రోతుః కల్పయంతి
శుభాశుభం । దేవతా వాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః ॥ ౩౫ ॥
తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపి వా । శ్రీకారశ్శుభదః
ప్రోక్తః శ్రీకారస్సర్వసౌఖ్యదః ॥ ౩౬ ॥ శ్రీకారస్సంపదం దత్తే శ్రీ
కారోఽశుభనాశనః । శ్రీకారః పుత్రపౌత్రార్థ దాయీస్యాన్నాత్ర
సంశయః ॥ ౩౭ ॥ కావ్యారంభే ప్రయుక్తశ్చే చ్ఛ్రీకారో రాజ్యవృద్ధి
దః । ఏవం శ్రీవాచకాశ్శబ్దా స్సర్వే సర్వశుభప్రదాః ॥ ౩౮ ॥ గణవ
ర్ణవిచారోత్ర నకర్తవ్యః కదాచన । నగ్వశ్రీయసకారలక్ష్మ్యా సౌ
ఖ్యే మహత్తరే ॥ ౩౯ ॥ అశుభస్యకథావాపి కానామత్వం విచారయ
ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా ॥ ౪౦ ॥ కంఠంభిత్వా
వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ । అన్వయాన్వవ్యయాం లక్ష్మీం ప్రయు
క్తానివితన్వతే ॥ ౪౧ ॥ దూర్వాక్షరఫలాంభోజ ముఖశబ్దాశ్చ సౌఖ్యదాః ॥
అథాతో గణశుద్ధించ ప్రవక్ష్యామి యథాక్రమం ॥ ౪౨ ॥ మ్యరస్తజభ్న
సంజ్ఞాస్తు గణా అష్టస్మృతా బుధైః । బుధగ్రహో భూమిదైవో మగణ
శ్శ్రీగురుశ్శ్రియం ॥ ౪౩ ॥ విద్యుచ్ఛ్రీస్తనుతే నిత్యం నగణో నయతో
పి చ । యగణో ద్దైవతా శాలీ శుభ్రశ్శుక్రగ్రహస్స్మృతః ॥ ౪౪ ॥ సోయ
మాదిలఘుర్ధాన్య ధనసంపత్ప్రదో భవేత్ । తగణేన యుతేస్స్యాచ్ఛ్
చ్ఛే ద్విష మిత్రాన్నవతర్వేః ॥ ౪౫ ॥ నేతుశ్చాప్యశుభం దత్తే నాత్ర

కార్యావిచారణా । స్వర్ణశ్రుమధ్యమలఘూరగణో వహ్నిదేవతః ॥
కుజగ్రహోఽశుభం దత్తే శుభం తు సగణోత్తరః । శనిగ్రహో నీలవర్ణ
స్సగణో వాయుదేవతః ॥ ౪౭ ॥ సుదూరగమనం దత్తేఽన్త్యగురుః కవి
నాథ రోః । రగణోత్తరతాం ప్రాప్తా యదిహ్రూరాగ్నిభీతితః ॥ ౪౮ ॥
తగణోఽన్త్యగురుర్లక్ష్మీప్రదస్స్వాకాశదేవతః । గురుగ్రహస్సితచ్ఛా
యః కేచిత్తమశుభం విదుః ॥ ౪౯ ॥ జగణో మధ్యమగురూ రోగదో
రవిగ్రహోఽరుణః । ఆదిత్యదేవతస్సోఽయం తగణేనయుతశ్శుభః ॥ ౫౦
యశఃప్రదస్స్యాద్భగణ స్సితాంశుగ్రహదేవతః । స్ఫటికాభో ముఖగు
రుః కృష్ణవోగాత్తుభీతిదః ॥ ౫౧ ॥ సర్వార్థాన్నగణో దద్యాత్త్రి
లఘుర్వ్యోమ్నదేవతః । హరితాశసమచ్ఛాయో గణానాముత్తమోత్తమః
అస్య శుగ్రహహీనత్వాత్ కశ్చిచ్ఛత్రుగణోఽపి న । దేవతా శుభదా
యస్య తస్య స్యాత్సౌమ్యతా సదా ॥ ౫౩ ॥ క్రూరా చ దేవతా యస్య త
స్య శౌర్యం గణస్య హి । గణకాధీశయోర్మైత్రీం విచార్య ప్రక్రమే
త్కృతిం ॥ ౫౪ ॥ భాస్కరాంగారకౌ రక్తౌ శ్వేతౌ శుక్రనిశాకరౌ । పీ
తౌ బుధసురాచార్యౌ కృష్ణస్స్యాద్ధిశనైశ్చరః ॥ ౫౫ ॥ నగ్రహో న చ న
క్షత్రం న రాశిర్న చ దేవతా । నానవర్ణాక్షరచితాపి ప్రయోగే న గణ
స్య తు ॥ ౫౬ ॥ నగణాదౌ ప్రయుక్తస్తు దుష్టవర్ణశ్శుభో భవేత్ । అ
యః కాంచనతామేతి స్పర్శాద్ధి స్పర్శవేధినః ॥ ౫౭ ॥ గణానాం తా
రకా జ్యేష్ఠా పూర్వాషాఢా చ కృత్తికా । స్వాతీ పుష్యోత్తరే చైవ మృగ
మూఘార్చ రోహిణీ ॥ ౫౮ ॥ వ్యరస్తజభ్నసంజ్ఞానాం సర్వేషాం చ
యథాక్రమం । వృశ్చికశ్చ ధనుర్మేషౌ తులా కర్కటకౌ హరిః ॥ ౫౯ ॥
వృషభశ్చేతి విజ్ఞేయా గణానాం రాశయః క్రమాత్ । నక్షత్రరాశియో
గస్తు వివాహే యాదృశో భవేత్ ॥ ౬౦ ॥ కవికావ్యేశకావ్యానాం తా
దృశశ్శుభకృద్భవేత్ । మంగళార్థాభిధానేవా దేవనామాంకనేపి

వా ॥ ౬౧ ॥ గణోనదూష్యో వర్ణశ్చ దేవతాధిష్ఠితా శ్శుచః ॥****

ఇతి శమ్బరరహస్యే కావ్యోత్పత్తివిచారో నామ

పంచషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోఽధ్యాయః.

శ్రీకావ్యదానప్రశంసా.శ్రీ

శమ్బర ఉవాచ—॥ ఏవంవిధాస్సు శుభే సమయే శుభవాసరే । సుముహూర్తే శుభగణం శుభవర్ణం శుభోత్తరం ॥ ౧ ॥ ఆదౌ ప్రయుజ్య హ్యాభీష్టదైవాననుయాత్తతః । హరిం శ్రియం చ భూమిం చ ధ్యాయేనాదౌ సుధాపిధి ॥ ౨ ॥ సర్వవిఘ్నోపశాంత్యర్థం కృష్ణక్షేత్రగణాధిపం । పరిపూజ్య యథాన్యాయం పద్యారంభం సమాచరేత్ ॥ ౩ ॥ నత్వా చ దేవతాచార్యాన్ పద్యాదౌ తత్పరం । స్వనామవర్ణనం కుర్యాత్ తద్విశిష్టానురూపతః ॥ ౪ ॥ సత్కవిస్తవనం కుర్యాత్ కుకవీనాం విగర్హణం । కీర్తయేద్ధనాఢ్యకథారంభం సమాచరేత్ ॥ నగార్ణశ్చ సోల్లాసముచ్ఛ్వాసబంధాన్ దీపయేత్ । ఇచ్ఛేత్ కల్పయేత్తత్ర్వే పంచసప్తవాపి వా ॥ ౬ ॥ దశద్వాదశవాఽథ షోడశావ దిష్టమథాపి వా । కావ్యయథాక్రమం కృత్వా మంగళాంతం సమాపయేత్ ॥ ౭ ॥ శుభలగ్నే శుభే వారే శుభే నక్షత్రశుభతిథౌ తథా । ఉపక్రమసమాప్త్యోశ్చ పూర్ణాన్ సుస్వచ్ఛభావనాః ॥ ౮ ॥ పాయాద్ద్వౌ మస్యమః ప్రోక్తో నాపగాస్థాః దాపన । కావ్యారంభసమాప్త్యోశ్చ లగ్నస్థో గావిశేష్యతే ॥ ౯ ॥ సౌమ్యగ్రహో రాశ్యగాః పాపగ్రహాః బుధగ్రహో రాహుర్వ్యపశ్రిమే । వగేనగ్రంథం చనా పోషితిర్యగిరాజగౌ ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దిశ్య స్వేష్టదేవం చేత్ స్వయం కల్పితగాథాకృతిం । తదా సుభది నేత్రుము మూర్ఖా బ్రహ్మశాన్భజమేత్రాపిః ॥ ౧౧ ॥ సన్నిధౌ దేవదేవస్య పఠిత్వా నకలాంకృతిం । పూజయిత్వా చ విమల స్తదాశీః ప్రియగృహ్యత ॥ ౧౨

దక్షిణాభిశ్చ సంతోష్య విరచయ్య మహోత్సవం । అర్పయేద్దేవపాదాబ్జే
ప్రబంధం కవిసత్తమః ॥ ౧౩ ॥ యది కుర్యాచ్చ రాజాజ్ఞాం పురస్కృ
త్య సుమహాకవిః । తస్య నామాంకితం కావ్యం తదా చాయం విధిస్స్మృతః ॥
రాజా వా రాజమాత్రో వా ధనికో వా విచక్షణః । యః కవిం కారయే
త్కావ్యం స తు సంహృష్టమానసః ॥ ౧౪ ॥ ఆహూయ సుకవిం శ్లక్ష్ణం
శాంతం దాంతం మహామతిం । పురాణకావ్యవేత్తారం ఛందశ్శాస్త్ర
విచక్షణం ॥ ౧౫ ॥ అలంకారవిదం ధీరం పూజయిత్వా యథావిధి । స్వా
భీష్టగ్రంథరచనాం కుర్వితి ప్రార్థయేచ్ఛృతం ॥ ౧౬ ॥ తాంబూలకుసు
మాదీని దక్షిణాం చ ప్రదాపయేత్ । తేన చారభ్య సల్లగ్నే శుభగ్రంథే స
మాపితే ॥ ౧౭ ॥ అవిలంబేన రాజాయం గ్రంథసంగ్రహమాచరేత్ ।
గ్రహీతుం న విలంబేత కావ్యే తు కవినా కృతే ॥ ౧౮ ॥ అవిలంబశ్శ్రియో
మూలమవిలంబః పరం సుఖం । ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్
మణః ॥ ౨౦ ॥ క్షిప్రమక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః । స్వపు
రాలంకృతిం సమ్యక్కారయిత్వా నృపోత్తమః ॥ ౨౧ ॥ సభామపి పరి
ష్కృత్య యథార్హాసనశాలినీం । ఆహూయ విదుషస్తత్ర కావ్యలక్షణ
శిక్షితాన్ ॥ ౨౨ ॥ విదుష్వరాన్ సహృదయాన్ గుణైకగ్రాహిణోన్ము
ఖాన్ । దయాళూన్ సుముఖాన్ స్వక్షాన్ సన్నిషాద్యాసనేషు తాన్ ॥ ౨౩
స్వయం పూర్వముఖో రాజా హ్యుత్తరాభిముఖోపి వా । తథా ముఖం క
విం తత్ర నిషాద్య పరమాసనే ॥ ౨౪ ॥ పూజయిత్వాఽక్షతైర్గంధైర్వ
స్త్రైరాభరణైరపి । ప్రాంజలిస్సభికైస్సార్థం శృణుయాదవధాన
తః ॥ ౨౫ ॥ నాన్యత్ర కర్ణౌ చక్షుర్వా కుర్యాత్కవిముఖం వినా ।
గురౌ శిష్యస్య యా వృత్తిస్తాం వృత్తిం సంశ్రయేన్నృపః ॥ ౨౬ ॥ ఏవం
యథావిధి శ్రుత్వా నిత్యం సభ్యైస్సహాధిపః । కృతేస్సమాప్తిదివసే కా
రయేత మహోత్సవం ॥ ౨౭ ॥ కవేస్తు మంగళస్నానం కారయిత్వా య
థాక్రమం స్వయం చ మంగళస్నాతో వస్త్రమాల్యాదిభూషితః ॥ ౨౮

విద్వద్భిస్సహితస్సర్వైస్తూర్యఘోషపురస్సరం । కవీంద్రభవనంగత్వా
నత్వాచార్యమివస్వకం ॥ ౨౯ ॥ ప్రార్థయిత్వాథతంరమ్యే శిబికాగ
జఘోటకాన్ । ఆరోప్యసార్ధంగ్రంథేన భేరీవాదపురస్సరం ॥ ౩౦ ॥
పురంప్రదక్షిణీకృత్య సభాంప్రాప్యాఖిలైస్సహ । తతోత్తుంగాసనేగ
మ్యే చోపవేశ్యమహాకవిం ॥ ౩౧ ॥ శ్రుత్వాగ్రంథంసమగ్రంతు త
త్పాదావవనిజ్యచ । గంధైర్మాల్యైశ్చధూపైశ్చ దీపైశ్చాపియథా
క్రమం ॥ ౩౨ ॥ పూజయిత్వాగ్రతస్థిత్వా గ్రంథసార్థోమహాకవేః । ము
క్తాహారాంగులీయాది దివ్యాభరణముత్తమం ॥ ౩౩ ॥ వాసాంసిచవి
చిత్రాణి సువర్ణమణిదక్షిణాః । తాంబూలంచసమర్ప్యాస్య గ్రా
మాన్ దద్యాదమత్సరః ॥ ౩౪ ॥ యావతీయస్యశక్తిస్స్యాత్తావద్దద్యాము
దారధీః । నచలోభంప్రకుర్వీత దాతుంసుకవయేక్వచిత్ ॥ ౩౫ ॥ రా
మోరామాయణంశ్రుత్వాస్వపుత్రాభ్యాముదారధీః । ద్వాత్రింశత్కో
టిసంఖ్యాకం సువర్ణంరత్నసంయుతం ॥ ౩౬ ॥ పురావాల్మీకయే
ప్రాదాచ్ఛిష్యద్వారేతినశ్శ్రుతం । శ్రీవైశంపాయనాచ్ఛ్రుత్వాభా
రతాఖ్యానముత్తమం ॥ ౩౭ ॥ గ్రామానసేకానశ్వాని ప్రదాయజన
మేజయః । స్వర్ణాభిషేకంకృతవా న్నాస్థానేమునిమేకరే ॥ ౩౮ ॥
తేనతుష్టోభవద్వ్యాసః కవీనాముత్తమఃకవిః । ఏవమన్యేనృపాఃపూ
ర్వం పుణ్యశ్లోకామహాకవీన్ ॥ ౩౯ ॥ అతిశక్తిస్వనామాంక కావ్యక
ర్తౄన్నతోషయన్ । సోఽపిస్వయంతంవిజానీయా ద్రాజాకావ్యమహో
త్సవం ॥ ౪౦ ॥ అనశ్వరోయశఃకాయో రాజ్ఞాంగ్రంథఉదాహృతః । స్వ
శక్త్యధికమేతస్య జీవికాంపరికల్పయేత్ ॥ ౪౧ ॥ మహోపకారకర్తా
రం కవింయత్నేనపూజయేత్ । బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్స్వలో
కాభీష్టసిద్ధయే ॥ ౪౨ ॥ దక్షిణామాల్యతాంబూలైరర్చయేత్తాన్యథా
విధి । ఆశిషోవాచయిత్వాతుతాన్సర్వాన్ప్రణమేత్తతః ॥ ౪౩ ॥ సా
ష్టాంగప్రణతింకుర్యా న్నిర్లజ్జఃకవిసన్నిధౌ । నచశూద్రకృతంకావ్య

మాదదీత్యపృతో త్తమః ॥ ౪౪ ॥ యస్మాన్నయనప్రాజ్ఞాహంకాస్వశాయాం
విద్వదంతికే । యథావివాహోత్సవస్యాత్రథాకావ్యోత్సవం నరేత్
అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతాని చ ॥ ౪౫ ॥ నిజనామాంకకా
వ్యస్య కలాంనార్హంతి షోడశీమ్ । సర్వసంగగయోయస్మాత్కావ్య
సంతానసోఖ్యం ॥ ౪౬ ॥ ఖ్యాతింలభంతేతస్మాద్ధికావ్యాగ్ర్యమధికం
ధవేత్ । యేపుంసాంతవాసేషు ప్రసిద్ధాస్తాస్వనాన్నృపాః ॥ ౪౭ ॥ క
తినాపస్మృతిర్లుప్తా వినాగ్రంథాక్షతేధువా । నామాపితేషాంనా
ప్నోతిపృథ్విత్రితయమారతః ॥ ౪౮ ॥ కోటిమజ్జాగ్రప్రకుగ్వ్యాగ్వా మే
రుంవార్ళృద్ధరేనృపాః । నిజనామాంకకావ్యేవిన్యానఖ్యాతిమహాంతి ।
కావ్యేషునిజనామాంకహీనాయేనువివాయకాః । తత్ఫలమపితద్ద
శే తేషాంచిర్యశోభవాత్ ॥ ౫౦ ॥ యేపుణ్యకావ్యేషు కీర్తి
తాఃకవిభిర్నృపాః । తేషామాచంద్రతారార్కం యశస్సర్వత్రభాసతే
శ్రీమానపినవానాపి ధీమానపిధరాపతిః । నకీర్త్యతే యస్సకావ్యే
ధిక్సజ్జన్మనరాధిపే ॥ ౫౧ ॥ త్రిసృష్టిమిమసందేహః వినాకావ్యంకవిప్ర
ధా । విఖ్యాతింనలభేయాతాం ప్రాఘ్నయాంతానసద్గతిం ॥ ౫౨ ॥
అతస్సర్వప్రయత్నేన శ్రేయస్సామోనరోత్తమః । కారయిత్వోత్త
మంకావ్యం సంపూజ్యచమహాకవిం ॥ ౫౪ ॥ ఆదద్యాత్తత్ర్తస్థానఘనం
ధర్మస్యాస్యాతిసంశయః । ఇత్యేతద్ధిమయాఖ్యాతం కావ్యాదానస్యవై
భవం ॥ ౫౫ ॥ కచ్చిచ్ఛ్రుతంసావధానంకిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥

ఇతి శ్రీశంభురహస్యే కావ్యాదానప్రశంసానామ
షట్షష్ట్యుత్తరశతతమోఽధ్యాయః

శ్రీ ప్రాకృతాదిభాషాప్రశంసా శ్రీ

సనత్కుమారఉవాచ — ॥ శ్రుతంకావ్యస్యమాహాత్మ్యంత్వత్తోఽఖిలజ

గద్గురో । అత్రమాంసంశయఃకశ్చి ద్బాధతేతంనుదప్రభో ॥ ౧ ॥ భా
షాంతరకృతంకావ్యం నశ్రావ్యమవదద్భవాన్ । అనింద్యత్వాత్కృతింభా
షాం ప్రాశంసత్సంస్కృతీమపి ॥ ౨ ॥ వ్యామిశ్రకాణాంజీవాతుర్భా
రత్యాబాలభాషితం । ప్రాకృతీఖ్యాయతేభాషా సాకథంనిందనాస్పదం
యద్భాషాఽపివినింద్యాస్యాద్వదుషాంహృదయంగమా । వ్యామిశ్రకా
ణాంకావ్యానాం మన్యేసత్తైవదుర్లభా ॥ ౪ ॥ యద్భాషాగర్హితైవ
స్యాన్నాదద్యాద్రాఘవస్త్వమాం । వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాభ్యాం యశ్చా
స్త్రేషుసుశిక్షితః ॥ ౫ ॥ శ్రీమద్వంశాస్త్రసమూహేషు ప్రాస్తోవ్యామి
శ్రకేషుచ । ఇతిప్రాచేతసేనైష వ్యాదికావ్యేప్రశస్యతే ॥ ౬ ॥ యది
గర్హ్యైవసాభాషా తదభిజ్ఞానవైభవం । రామస్యనప్రశంసేత్స వా
ల్మీకిర్భగవాన్కవిః ॥ ౭ ॥ యమేవభగవాన్కావ్యేనవిగర్హ్యేకథా
మపి । ఇత్యాహసప్రశంసేత్కిం తస్యవ్యామిశ్రకజ్ఞతాం ॥ ౮ ॥ త
దిమంసంశయాంభోధిం తద్వచశ్శ్రవణోర్మిణం । యథాతరేయం
సర్వజ్ఞతథాకురుకృపాంమయి ॥ ౯ ॥ శమ్భురువాచ—॥ శ్రేయాన్వ
త్సషతేప్రశ్నో యఃకవీనాంరసాయనం । యద్ద్వివత్కురహంతాత త
దేవాపృష్టవానసి ॥ ౧౦ ॥ నమయాప్రాకృతీభాషా నిందితాసాధుసం
మతా । యావాగ్దేవీముఖాంభోజ నిస్సృతంముగ్ధభాషితం ॥ ౧౧ ॥ వ
చఃప్రియంభగవతః ప్రాకృతంసంస్కృతాదపి । ప్రౌఢోక్తేరపిహృద్యం
వా శిశూనాంకలభాషితం ॥ ౧౨ ॥ కోవినిందేదిమాంభాషాం భారతీ
ముగ్ధభాషితం । యస్యాఃప్రచేతసః పుత్రో వ్యాకర్తాభగవాన్నృషిః॥
గార్గ్యగాలవశాకల్య పాణిన్యాద్యాయథర్షయః । శబ్దరాశేస్సం
స్కృతస్య వ్యాకర్తారోమహత్తమాః ॥ ౧౪ ॥ తథైవప్రాకృతాదీనాం
షడ్భాషాణాం మహామునిః । ఆదికావ్యకృదాచార్యో వ్యాకర్తాలోక
విశ్రుతః ॥ ౧౫ ॥ యథైవరామచరితం సంస్కృతంతేననిర్మితం । త
థైవప్రాకృతేనాపినిర్మితంహిసతాంముదే ॥ ౧౬ ॥ యావత్సాంసకృ

తభాషాయాః ప్రాశస్త్యం భువి విద్యతే । తావత్ప్రాకృతభాషాయా అపి ప్రాశస్త్యమిష్యతే ॥ ౧౭ ॥ శాకల్యపాణిన్యాదీనాం వాల్మీకేశ్చ యథా మునేః । న తారతమ్యం తద్వత్స్యాత్తద్వ్యాకరణయోరపి ॥ ౧౮ ॥ పాణిన్యాద్యైర్మహర్షీశతత్త్వాత్సంస్కృతీస్యాద్యథోత్తమా । ప్రాచేతసవ్యాకృతత్వాత్ప్రాకృత్యపి తథోత్తమా ॥ ౧౯ ॥ యన్త్వయా ప్రాకృతం గర్హ్యముక్తం తత్తు న నిన్దితమ్ । కిన్తు సర్వబుధశ్లాఘ్యం సంస్కృతం తత్ప్రశంసితుమ్ ॥ ౨౦ ॥ న తావత్ప్రాకృతీ సా భాషా దూష్యా కదాచన । వాల్మీకేర్వచసాం దేవ్యా ఉమాదీనాం చ సమ్మతా ॥ ౨౧ ॥ అనార్యమాన్ధ్రకర్ణాటఘూర్జరాద్యం హి భాషితమ్ । అపభ్రంశం విజానీయాత్ప్రాకృతం తు న తాదృశమ్ ॥ ౨౩ ॥ శ్రోతా తు న మ్లేచ్ఛితవా ఇత్యేతదపి యద్వచః । తదనార్షవచాంస్యేవ నిషేధేన్నార్షమప్యహో ॥ ౨౩ ॥ ప్రాకృతం చార్షమేవేదం యద్ధి వాల్మీకిశిక్షితమ్ । తదనార్షం వదేద్యో వై ప్రాకృతస్స్యాత్స పాపహి ॥ ౨౪ ॥ అపభ్రంశత్వమేతస్య యత్ప్రాక్ప్రోచ్యతే యది । తత్సంస్కృతప్రశంసాయై కేవలం న తు వస్తుతః ॥ ౨౫ ॥ తత్ప్రాజ్ఞాః ప్రాకృతీం భాషాం కావ్యే వ్యామిశ్రకే ముహుః । ప్రయుఞ్జతే సతాం ప్రీత్యై సంస్కృతైస్తుల్యకక్ష్యయా ॥ ౨౬ ॥ ఏకత్రాతుల్యకక్ష్యత్వే ప్రబన్ధే స్యాత్ప్రవేశనమ్ । న సంస్కృతప్రాకృతయోర్యద్వద్ద్విజశూద్రయోః ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్సంస్కృతతుల్యైవ ప్రాకృతీ చాపి భారతీ । మాన్యతే శాస్త్రతత్త్వజ్ఞైః కిమతత్త్వజ్ఞభాషితైః ॥ ౨౮ ॥ ముగ్ధగమ్భీరమధురం సంస్కృతాదపి కోమలమ్ । కేన నాద్రియతే కావ్యబన్ధాయ ప్రాకృతం వచః ॥ ౨౯ ॥ నానావ్యాకరణజ్ఞోఽపి కావ్యతత్త్వార్థవేద్యపి । వ్యామిశ్రకేషు కావ్యేషు మోహాదప్రాకృతస్స చేత్ ॥ ౩౦ ॥ అప్రాకృతం రూపకం చేన్నిర్గన్ధకుసుమోపమమ్ । భృఙ్గైరివ విద్వద్భిరాస్వాద్యం నైవ జాత్వపి ॥ ౩౧ ॥ తచ్ఛాస్త్రం న తచ్ఛిల్పం న సా విద్యా న సా కలా । నాసౌ యోగో న తజ్జ్ఞా

నం నాటకేయన్నరస్యతి ॥ ౩౨ ॥ తస్మాత్కావ్యం చికీర్షూణాం బుధ
త్వానాంచధీమతాం । అవశ్యంప్రాకృతంగ్రాహ్యం యత్రైవకిలసం
స్కృతం ॥ ౩౩ ॥ ఏవమేవవిజానీహి ద్రామిడంచాపిభాషితం । వ్యా
కర్తాసహిసర్వజ్ఞో యస్యాగస్త్యోమహామునిః ॥ ౩౪ ॥ మాముద్దిశ్యతప
శ్చక్రే పురాఽగస్త్యోమహామునిః । మయాప్రదత్తవిజ్ఞానో ద్రామిడీం
వ్యాకృతింవ్యధాత్ ॥ ౩౫ ॥ అగస్త్యప్రార్థనాతుష్ట బ్రహ్మదత్తవరా
త్మనాః । నాపభ్రంశత్వదోషోఽస్తి ద్రామిడీనాంగిరాంతతః ॥ ౩౬ ॥
యత్రైవసాంస్కృతీభాషా ప్రయుక్తాస్వర్గదాయినీ । ప్రాకృతీద్రామి
డీచాపి తత్రైవస్వర్గదాయికే ॥ ౩౭ ॥ అతోఽన్యాఃఖలుయాభాషా
ఆంధ్రకర్ణాటదేశజాః । అనార్షత్వాదపభ్రంశా ఇతిశాస్త్రవిదాం
మతా ॥ ౩౮ ॥ తస్మాద్భాషాంతరీయాణాం కావ్యానాందోషకీర్తనం
ప్రాకృతాద్ద్రామిడాచ్చాపి విభిన్నవిషయంభవేత్ ॥ ౩౯ ॥ ప్రాకృ
తీశౌరసేనీచ మాగధీచమహామతే । పైశాచీచూళికాపైశా వ్యపభ్రం
శఇతిక్రమాత్ ॥ ౪౦ ॥ షడ్విజ్ఞేయాఇమాభాషా ఆసామాద్యాస్తుపంచ
యాః । అపభ్రంశత్వదోషస్తునతాసాంమున్యనుగ్రహాత్ ॥౪౧॥ షష్ఠ్యా
స్తుఋషిరేవాస్యా అపభ్రంశత్వమూచివాన్ । అపభ్రంశత్వదోషస్త
న్నామ్నైవాస్యాఃప్రకాశ్యతే ॥ ౪౨ ॥ అంతిమాతుయథార్థేయ మప
భ్రంశఇతిస్మృతా । తదేషానాటకేప్రాజ్ఞై ర్యథేష్టంనప్రయుజ్యతే॥౪౩
ఇత్యేతత్ప్రాకృతాదీనాం భాషాణామపిమానద । పరిగ్రాహ్యత్వము
క్తంతే కిమన్యచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛసి ॥ ౪౪ ॥ ****************

ఇతి శ్రీమచ్ఛంభురహస్యేప్రాకృతభాషాప్రశంసానామ
సప్తషష్ట్యుత్తరద్విశతతమోధ్యాయః.

శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీ ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా శ్రీ

శ్రీహయగ్రీవచరణయుగళంతత్సమాశ్రయే । యస్యసంస్మరణం
నృణాంప్రాగజ్ఞాననివారకం ॥ ౧ ॥ రక్షితాఖిలలోకంతమక్షిదగ్ధమ
నోభవం । దీక్షితంధీపితరణే దక్షిణామూర్తిమాశ్రయే ॥ —
శ్రీసజ్జయార్యతనుజాఃపండితవర్యాజయంతితాతార్యాః । నరసింహ
స్తచ్ఛిష్యః ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికాంకురుతే ॥ — ॥ అథఖలు
శ్లో॥ ప్రకృతేస్సంస్కృతాయాస్తు వికృతిఃప్రాకృతీమతేత్యాది వచః
ప్రామాణ్యాత్సంస్కృత ప్రథమవికృతిభూతాయాః ప్రాకృతభాష
యాః ॥ శ్లో ॥ ఆద్యాప్రకృతిఃప్రకృతశ్చాద్యావికృతిస్తద్దేవాన్యా ఇ
త్యాది వచనైస్సకలభాషాప్రకృతిత్వేన తత్తద్భాషావ్యుత్పిత్సుభిస్సాదరే
రప్యభ్యసనీయత్వేపి నాటకస్యముఖ్యాంగత్వేన కించ ప్రాకృతసూత్ర
నిష్పన్నాంగాలాదిశబ్దానాం కావ్యేషుబహుశః ప్రయోగదర్శన
చ్చ సంపూర్ణసాహిత్యపాండిత్యమాకాంక్షమాణైరవశ్యమభ్యసనీయ
త్వాత్ప్రాకృత మధీయతాం సుఖబోధాయతద్భాషాప్రభేదేషు శబ్ద
రూపాద్యావశ్యకాంశప్రతిపాదికా ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికావిరచ్యతే

తత్రతావత్ప్రథమంరూపకపరిభాషోక్తో భాషాభేదోవినిరూ
ప్య లిఖ్యతే.

భాషాద్వివిధాసంస్కృతాచ ప్రాకృతీచేతిభేదతః । కౌమారపా
ణీయాది సంస్కృతాసంస్కృతామతా ॥ ఇయంతుదేవతాదీనాం ము
నీనాంనాయకస్యచ । విప్రక్షత్రవణిక్శూద్ర మంత్రికంచుకినామపి
లింగినాంచవిటాదీనా మనీచానాంప్రయుజ్యతే । ప్రకృతేస్సంస్కృత
యాస్తు వికృతిఃప్రాకృతీమతా ॥ షడ్విధాసాప్రాకృతీచశౌరసేనీ
మాగధీ । పైశాచీచూళికాపైశాచ్యపభ్రంశఇతిక్రమాత్ ॥ తత్ర

ప్రాకృతం స్త్రీణాం సర్వాసాం నియతం భవేత్ । క్వచిచ్చ దేవీగణికా
మంత్రిరాజాదియోషితాం ॥ యోగిన్యప్సరసాం శిల్ప కారిణ్యాఽపి
సంస్కృతం । యే నీచాః కర్మణా జాత్యా తేషాం ప్రాకృతముచ్య
తే ॥ ఛద్మలింగవతాం తద్వజ్జైనానామితి కేచన ॥ ప్రాయేణ ప్రాకృతస్థా
నే శౌరసేనీ ప్రయుజ్యతే ॥ అథ మనుష్యమేవాపి శౌరసేనీ ప్రయుజ్య
తే । ధీవరాద్యతినీచేషు మాగధీ వినియుజ్యతే ॥ రక్షఃపిశాచనీచేషు పై
శాచీద్వితయం భవేత్ । అపభ్రంశస్తు చండాల యవనాదిషు యుజ్యతే ॥
నాటకాదావపభ్రంశ విన్యాసస్యాసహిష్ణవః । అన్యే చండాలకాదీ
నాం మాగధ్యాది ప్రయుంజతే ॥ సర్వేషాం కారణవశాత్ కార్యో భా
షావ్యతిక్రమః । మాహాత్మ్యస్య పరిభ్రంశం మదస్యాతిశయం తథా । ప్ర
చ్ఛాదనం చ విభ్రాంతిం యథాలిఖితవాచనం ॥ కదాచిదనువాదం చ
కారణాని ప్రచక్షతే । త్రివిధా ప్రాకృతిభాషా భవేద్దేశ్యా చ తత్సమా ॥
తద్భవా చ భవేద్దేశ్యా తత్ర లక్షణమంతరా । తత్సమా సంస్కృతసమా
నేయా సంస్కృతవర్త్మనా । తద్భవా సంస్కృతభవా సిద్ధా సాధ్యేతి
సా ద్విధా ॥ ద్వివిధాయాశ్చ సిద్ధ్యర్థం ప్రాకృతం లక్షణం కృతం ॥

అథ సంధిప్రకరణమ్.

సూ ॥ సంధిస్త్వపదే ॥ సంస్కృతోక్తస్సర్వస్సంధిః ప్రాకృతే విక
ల్పేన భవతి ॥ ఏకపదే తు న ॥ వాసఇసీ- వాసేసీ ॥ అపద ఇతి కిం । ప
ఛ్ఛాఇ । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ న యణ్ ॥ ప్రాకృతే యణాదేశో న స్యాత్
యత్వవత్వయోరేవాయం నిషేధః ॥ ఋఌవర్ణయోః ప్రాకృతే ప్రయో
గాభావాత్ । పహావళీఅరుణో - పహాఊఅవఊఢో ॥ ఏఙః ॥ ఏదోతో
స్సంధిర్న స్యాత్ । లచ్ఛీపఆణందో । రుక్ఖాఓఆఅడే ॥ సూ ॥ శేషేఽచ్య
చః ॥ యుక్తస్య లోపే యోఽవశిష్యతే స శేషః తస్మిన్నచి పరే అచస్సం
ధిర్న స్యాత్ । జోణ్హాఊరిఅకేసో ॥ వా ॥ చక్రవాక శాతవాహనయో
స్సంధిర్వాచ్యః ॥ చక్కాఓ । సాలాహణో ॥ వా ॥ సుపురుషయోశ్చ

ళాశద్వితీయాదీనాం వా పఠనం ॥ సూరిసో - సుఉరిసో ॥ కుంభారో - కుంభఆరో ॥ బీఓ। బిఇఓ ॥ సూ ॥ తిజః ॥—॥ తిజ్సంబంధినోఽచో ఽచిపరే సంధిర్నస్యాత్ ॥ హేలాఇఇహ ॥—॥ ఇతి సంధిప్రకరణమ్ ॥

శ్రీ అథ ప్రాకృతసామాన్యప్రక్రియా. శ్రీ

సూ ॥ ఖవయాం ॥ సంయోగే స్థోవర్తమానానాం మనయానాం లోపస్యాత్ ॥ సూ ॥ రవలామధశ్చ ॥—॥ సంయోగే ధోవర్తమానానాం ఉపరివర్తమానానాంచ రవలాం లోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ కగటడ తదపఙ్కకశపశషసఉపర్యదేః। సంయుక్తసంబంధినాముపరిస్థితానాం జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయోశ్శషసానాంచ లుక్స్స్యాత్ ॥ అద్రేః ॥ సూ॥ శోస్సత్। శషసానాం సకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ప్రాయోలుక్క గచజతదపయవాం। అసంయుక్తానామనాదౌవర్తమానానామచః పరేషాం కాదీనాం ప్రాయోలుక్స్యాత్ ॥ సూ ॥ నాత్పః । అవర్ణాత్పరస్య పకారస్యలోపో నస్యాత్ ॥ సూ ॥ శేషాదేశస్యాహో చాచోః ॥ సంయుక్తయోరేకతరస్య లోపే యోఽవశిష్యతే స శేషః। తస్య సంయుక్తాదేశస్య చ హకారరేఫవర్జితస్య అచః పరస్యానాదౌ వర్తమానస్య ద్విత్వం భవతి ॥ సూ ॥ దీర్ఘాన్న ॥ దీర్ఘాత్పరస్య ద్విత్వం నస్యాత్ ॥ సూ ॥ అంత్యహలోఽశ్రదుదీ॥ శబ్దానామంత్యహలో లోపస్స్యాత్ - శ్రమదుద్వర్జయిత్వా ॥ సూ ॥ మోఽచివా ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య అచిపరే మో వా స్యాత్ ॥ రామమమలం - రామంఅమలం ॥ సూ ॥ ఖఘథధభాం ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానామచః పరేషాం ఖాదీనాం హః స్యాత్ ॥ సూ ॥ లోపః ॥ అచోఽచిపరే బహుళంలోపస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ శోలుక్ప్తయవరశోదిః ॥ యవరశషసానాం లోపేఽవశిష్టానాం శషసానామాదేరచో దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఓచ్చోత్సాహోత్సన్నేఽచ్ఛసి ॥ ఉదో వకారేణ సహదీర్ఘః స్యాత్। తకారసకారయోః పరయోః - ఉత్సాహోత్సన్న శబ్దౌ వర్జ-

ఋత్వా ॥ సూ ॥ బిందుల్ ॥ శబ్దానామంత్యమకారస్య బిందుస్స్యాత్
సూ ॥ ఋతోఽత్ ॥ ఆదేర్ఋకారస్య అత్వం స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్టః ॥ ష్టస్య
ఠస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ష్క-స్కయోర్నామ్ని ॥ అనయోర్నామ్ని ఖస్స్యాత్ ॥
పొక్ఖరక్ఖో ॥ ఖంధో ॥ సూ ॥ స్తో ॥ సంయోగే పరే ఉత ఓత్వం స్యాత్ ॥
సూ ॥ క్షః । క్షస్య ఖస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్యోచైత్యే ॥ త్యస్య చస్స్యా
దచైత్యే ॥ సూ ॥ కేవలస్యరిః ॥ వ్యంజనేనాసంయుక్తస్య ఋతో రి
స్స్యాత్ ॥ సూ ॥ దృశ్యక్సక్విని ॥ అక్సక్విన్నంతే దృశిధాతౌ ఋతో రి
స్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ధ్యశ్చత్సప్సామనిశ్చలే ॥—॥ నిశ్చలవ్యతిరిక్తానాం
థ్యాదీనాం ఛస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ద్యయ్యర్యాం జః ॥—॥ ఏషాం జస్స్యాత్
సూ ॥ ధ్యహ్యోర్ఝః ॥ అనయోః ఝకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ర్తస్యా
ధూర్తాదౌటః ॥ ర్తస్య టస్స్యాదధూర్తాదౌ ॥ ధూర్తాదిః ప్రదర్శయిష్య
తే ॥ సూ ॥ స్తః ॥ థస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ట్క్మోః ॥ ఏతయోః పస్స్యాత్ ॥
సూ ॥ న్మః ॥ మస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఇన్మయటి ॥ మయట్ప్రత్యయే అకా
రస్య ఇత్వం వా స్యాత్ । తమ్మమఇఅ । తమ్మమఅ ॥ సూ ॥ హ్లోల్హః
హ్లస్య ల్హస్స్యాత్ ॥ ప్రహ్లాదః-పల్హాఓ ॥ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శ్మష్మస్మ
మ స్వరరశ్మ్యాం మ్హః ॥ శ్మాదీనాం మ్హాదేశః స్యాత్ స్వరరశ్మిశబ్దౌ వర్జయి
త్వా ॥ సూ ॥ శ్నష్ణస్నత్స్న హ్నక్ష్ణాం ణ్హః ॥ ఏషాం ణ్హాదేశస్స్యాత్ ॥
సూ ॥ వాసే ॥ సమాసే శేషాదేశయోర్ద్విత్వం వా స్యాత్ । ణఇగ్గా
మో । ణఇగామో । నదీగ్రామః । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ దిహ్రౌ మిథస్సు ।
సమాసే దీర్ఘహ్రస్వౌ మిథో బహుళం స్తః ॥ సూ ॥ హ్యేహోర్వా
హ్యశబ్దే హకారయకారయోర్వ్యత్యయో వా స్యాత్ । సహ్యాః । సయ్హో ॥
సజ్ఝో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ నిదుర్వా ॥ ఏతయోరంత్యస్య లోపో వా స్యా
త్ । నిస్సహో । ణిసహో . నిస్సహః । దుస్సహో । దుసహో । దుస్స
హః ॥ సూ ॥ దురోరలుకితు ॥ దురిత్యస్య రేఫలోపే సత్యాదేరుత ఊ
ద్వా స్యాత్ । దూసహో ఇత్యాది ॥ సూ ॥ అంతరిచనాచి । అంతశ్శబ్దే

నిర్దురోర్వాచిన కిలోపోనస్యాత్ । అంతరప్పా । ణిరంతరో । దురుత్తరో ॥ సూ ॥ హలిఙఞణనానాం । ఏషాంహలిపరేబిందుస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ టోడః ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాచఃపరస్యటస్య డస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ నర్యోర్న్యః । బిందోర్వర్గ్యేపరేతస్యవాంత్యస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ స్వరస్యబింద్వమి । బిందావమిచపరేస్వరస్యహ్రస్వస్స్యాత్ । మాంసలః । మంసలో ॥ సూ ॥ ఘఞివా । ఘఞినిమిత్తయో వృద్ధిరూప ఆకారః తస్యాదిభూతస్య హ్రస్వోవాస్యాత్ । పవహో । పవాహో । ప్రవాహః ॥ సూ ॥ సంయోగే ॥ సంయోగేపరేపూర్వస్య హ్రస్వస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ త్వేదితః । సంయోగే పరేఆదేరికారస్యవా ఏకారస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఫస్యభహౌవా ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్యాచః పరస్యఫస్యభకారహకారౌవ్యవస్థితవిభాషయా భవతః । రేఫశిఫయోర్భ ఏవ । ముక్తాఫలాదౌహ ఏవ ॥ సూ ॥ థః ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌవర్తమానస్యాచః పరస్యథస్యధస్స్యాత్ ॥సూ॥ లత్ డోనుడుగే।థఇతి సూత్రోక్తనిమిత్తాత్పరస్య డస్యలత్వంస్యాత్ ।అనుడుగే । ఉడుగః ప్రదర్శయిష్యతె ॥ సూ ॥ నః ॥ పూర్వోక్తనిమిత్తాత్పరస్య నస్యణత్వంస్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదేస్తు ॥ ఆదేర్నస్యణత్వం వాభవతి । నరో । ణరో ॥ సూ ॥ బోవః । థఇతిసూత్రీయనిమిత్తాత్పరస్యబస్యవస్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఆదేజః । ఆదెర్యస్యజస్స్యాత్ । యమః । జమో । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ హస్యఘోబిందోః । బిందోఃపరస్యహస్యఘోవాస్యాత్ ॥ సూ ॥ త్వథ్వద్వధ్వాంచ్ఛచ్ఛజఝాః । త్వాదీనాం ప్రయోగానుసారేణ క్రమాచ్చాదయస్స్యుః ॥ సూ ॥ అవిద్యుతిస్త్రియామాత్ । అంత్యహలస్త్రియామాత్వం నిత్యంస్యాదవిద్యుతి ॥ సూ ॥ హ్వః । భోవాస్యాత్ । జిబ్భా ॥ జీహా । జిహ్వా ॥ సూ ॥ పుంస్యజాతేర్ఙీబ్వా ॥ అజాతివాచినః పుల్లింగాత్ స్త్రియాంఙీబ్వాస్యాత్ ॥ ణిలీ । ణిలా । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ప్రత్యయే ॥ ప్రత్యయనిమిత్త

క్రోజీభ్యాస్యాత్ । కురుచరీ । కురుఅరీ ॥ కురుఅరా । ఇత్యాది ॥సూ॥ హాలోక్ । ధాతోరంత్యస్యహాలఅగాగమస్యాత్ ॥ సూ ॥ స్నమదామ శిరోనభోనరి । సాంతంనాంతంచ శబ్దరూపం పుల్లింగే ప్రయోక్తవ్యాం దామణ । శిపన్ । నభస్ ఏతాన్వజణయిత్వా । కమ్మో । నమ్మో। ఇత్యాది ॥ సూ ॥ శరదామత్ । శరదాదీనామంత్యహాలఅత్వంభవతి । సరఓ । భిసఓ । ఇత్యాది ॥ సూ ॥ లుగవ్యయత్యదాద్యాత్తదచః ॥ అవ్యయాత్త్యదాదేశ్చపరస్య అవ్యయత్యదాద్యోరాదేరచః బహులంలుక్స్యాత్ ॥ జఇఅహం । జఇహం । యద్యహం ॥ అహ్మాఅణ్ణిద్ధ । అహ్మాణ్ణిద్ధ। వయమన్యత్ర । అహ్మఅహ్మ । అహ్మాహ్మ। వయంవయం । ఇఅఇవ । ఇఅవ। ఇతీవ ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ అతోడోవిసర్గః॥ అకారాత్పరస్య విసర్గస్య డోభవతి। సర్వతః । సవ్వఓ । ఇత్యాది ॥సూ॥ఐచఏజ్ ॥ ఐకారౌకారయోరేకారౌకారౌభవతః । కైలాసః । కెలాసో కౌశికః । కోసిఓ ॥

ఇతి ప్రాకృతసామాన్యప్రక్రియా.

శ్లో ॥ ప్రాకృతేనద్వివచనంసుప్తిజాంచోపపద్యతే। యస్మాద్వివచనస్థానే బహుత్వంసూత్రచోదితం ॥ హలంతతానాంత్యహలాం సూత్రైర్లోపాదిశాసనాత్ । లింగానాంవైపరీత్యంచసంస్కృతాత్ప్రాకృతేభవేత్ ॥ ద్వితీయాదివిభక్తీనాంస్థానేషష్ఠీక్వచిద్భవేత్ । చతుర్థ్యాఅపిషష్ఠీస్యాన్నిత్యమేకబహుత్వయోః ॥ తాదర్థ్యేతు చతుర్థీస్యాదేకత్వేసావికల్పితా । వధాత్పరస్యజ్ఞేస్థానే షష్ఠీ డాఇచవాభవేత్॥(ద్వితీయాయాస్తృతీయాయాస్థానేవాసప్తమీభవేత్ । సప్తమీచతృతీయాచ పంచమ్యాఃక్వచిద్భవేత్ । పీప్స్వార్థకాత్సుపస్తస్మిన్న చిసుఃక్వచిద్భవేత్ ॥) ద్వితీయాసప్తమీస్థానే క్వచిత్సూత్రచోదితా । నియమోనాత్మనేభాషా పరస్మైపదినోరిహ ॥ శబాదిప్రత్యయానాంతు ప్రయోగోత్రనసంమతః। ఏతత్సర్వంబహూగ్రంథాః సూ

త్రాణ్యాల్లోచ్యనిశ్చితం ॥—॥ ఇతి విభక్త్యర్థాః ॥

అథాజంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః.

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః ॥

౧|౧| రామో * ౧|౩| రామా * ౧|౧| హే రామో| హే రామ * ౧|౩| హే రామా * ౨|౧| రామం * ౨|౩| రామే| రామా * ౩|౧| రామేణ | రామేణం * ౩|౩ | రామేహిం | రామేహి | రామేహి̃ * ౫|౧| రామాహింతో | రామత్తో | రామాఓ| రామాఉ| రామా| రామాహి * ౫|౩| రామాహింతో| రామేహింతో| రామాసుంతో| రామేసుంతో| రామాహి | రామేహి| రామత్తో| రామాఓ| రామాఉ * ౬|౧| రామస్స * ౬|౩| రామాణం| రామాణ * ౭|౧ |రామే | రామమ్మి * ౭|౩| రామేసుం| రామేసు * ఏవం - కృష్ణముకుందాదయః

అకారాంతః పుల్లింగస్సర్వశబ్దః

౧|౧| సవ్వో * ౧|౩| సవ్వే * ౧|౧| హే సవ్వ| హే సవ్వో * ౧|౩| హే సవ్వే * ౨|౧| సవ్వం * ౨|౩| సవ్వే | సవ్వా * ౩|౧| సవ్వేణం | సవ్వేణ * ౩|౩| సవ్వేహిం| సవ్వేహి | సవ్వేహి̃ * ౫|౧| సవ్వాహింతో| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ| సవ్వాహి * ౫|౩| సవ్వాహింతో| సవ్వేహింతో| సవ్వాసుంతో| సవ్వేసుంతో| సవ్వాహి| సవ్వేహి| సవ్వత్తో| సవ్వాఓ| సవ్వాఉ * ౬|౧| సవ్వస్స * ౬|౩| సవ్వేసిం | సవ్వాణం| సవ్వాణ * ౭|౧| సవ్వత్థ| సవ్వస్సిం| సవ్వమ్మి| సవ్వహిం * ౭|౩| సవ్వేసుం| సవ్వేసు * ఏవం విశ్వాద్యదంతశబ్దా ఊహ్యాః * పూర్వశబ్దస్యతు యదా సర్వనామ సంజ్ఞా తదా సర్వవత్ - తదభావే రామవత్ - ఏవమన్యేషాంచ॥

ఆకారాంతః పుల్లింగస్సోమపాశబ్దః

౧|౧| సోమపో * ౧|౩| సోమపా * ఇత్యాది రామవత్ - ఏవమమృతపాప్రభృతయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగో హరిశబ్దః

౧।౧। హరీ * ౧।౨। హరఓ। హరఉ। హరిణో। హరీ * ౧।౧। దే హరీ। దేహరి * ౧।౨। దేహరఓ। దేహరఉ। దేహరిణో । దేహరీ * ౨।౧। హరిం * ౨।౨। హరిణో। హరీ * ౩।౧। హరిణా * ౩।౩। హరీ హిం। హరీహి। హరీహి * ౫।౧। హరిణో। హరిహింతో। హరిత్తో। హ రీఓ । హరీఉ * ౫।౩। హరీసుంతో। హరీహింతో। హరిత్తో। హరీఓ । హరీఉ * ౬।౧। హరిస్స। హరిణో * ౬।౩। హరీణం। హరీణ * ౭।౧। హ రిమ్మి * ౭।౩। హరీసుం। హరీసు * ఏవం కవ్యాదయః

ఇకారాంతద్విశబ్దస్త్రిలింగేషుసమఏకవచనద్వివచనరహితశ్చ

౧।౩। దొణ్ణి। దువె। బేణ్ణి। దుణ్ణి। బిణ్ణి। దో। వే * ద్వితీయాప్యేవమే వ-౩।౩। దోహిం। దోహి। దోహి । వేహిం। వెహి। వేహి * ౫।౩। దో సుంతో। దోహింతో। దొత్తో । దోఓ। దోఉ। వేసుంతో। వేహింతో। వె త్తో। వేఓ । వేఉ * ౬।౩। దోణ్హ। దోణ్హం । వేణ్హ। వెణ్హం * ౭।౩ దోసుం। దోసు। వేసుం। వెసు * త్రిశబ్దోప్యేవమేవత్రిలింగేషుసమః ౧।౩। తిణ్ణి * ౨।౩। తిణ్ణి * ౩।౩। తీహిం। తీహి। తీహి * ౫।౩। తీసుం తో। తీహింతో। తిత్తో। తీఓ। తీఉ * ౬।౩। తిణ్హం। తిణ్హ * ౭।౩। తీ సుం। తీసు *

ఈకారాంతఃపుల్లింగో గ్రామణీశబ్దః ॥—॥ సంబుద్ధౌ దేగామ ణి-శేషం హరివత్ । ఏవముగ్రణీప్రభృతయః

ఊకారాంతఃపుల్లింగస్స్వయంభూశబ్దః.

౧।౧। సంభూ * ౧।౩। సంభఓ । సంభఉ । సంభవో। సంభుణో సంభూ * ౧।౧। దేసంభు। దెసంభూ * ౧।౩। దేసంభఓ। దేసంభఉ। దేసంభవో। దెసంభుణో । దేసంభూ * ౨।౧। సంభుం * ౨।౩। సం భుణో। సంభూ * ౩।౧। సంభుణా * ౩।౩ । సంభూహిం । సంభూ హి। సంభూహి * ౫।౧। సంభుణో । సంభూహింతో। సంభుత్తో।

సంభూఓ । సంభూఉ * ౫।౩। సంభూసుంతో। సంభూహింతో। సంభుత్తో। సంభూఓ । సంభూఉ * ౬।౧। సంభుస్స। సంభుణో * ౬।౩। సంభూణం। సంభూణ * ౭।౧। సంభుమ్మి * ౭।౩। సంభూసుం । సంభూసు * ఏవం గుర్వాదయః

ఉకారాంతః పుల్లింగః క్రోష్టుశబ్దః.

౧।౧। కోట్ఠూ। కోట్ఠారో * ౧।౩। కోట్ఠఉ। కోట్ఠఓ । కోట్ఠవో । కోట్ఠుణో । కోట్ఠూ। కోట్ఠారా * ౧।౧। దేకోట్ఠు। దెకోట్ఠార । దెకోట్ఠారో * ౧।౩। దేకోట్ఠఉ। దెకోట్ఠఓ । దెకోట్ఠవో। దెకోట్ఠుణో। దేకోట్ఠూ। దెకోట్ఠారా * ౨।౧। కోట్ఠారం * ౨।౩। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూ* ౩।౧॥ కోట్ఠుణా। కోట్ఠారెణ। కోట్ఠారేణం * ౩।౩ । కోట్ఠూహిం। కోట్ఠూహి । కోట్ఠూహిఁ*౫।౧। కోట్ఠుణో। కోట్ఠూహింతో।కోట్ఠుత్తో కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ । కోట్ఠారాహింతో । కోట్ఠారత్తో। కోట్ఠారాఓ । కోట్ఠారాఉ । కోట్ఠారా । కోట్ఠారాహి * ౫।౩। కోట్ఠూసుంతో కోట్ఠూహింతో । కోట్ఠుత్తో । కోట్ఠూఓ । కోట్ఠూఉ * ౬। ౧ । కోట్ఠుస్స । కోట్ఠుణో । కోట్ఠారస్స * ౬।౩। కోట్ఠారాణం। కోట్ఠారాణ। కోట్ఠూణం। కోట్ఠూణ * ౭।౧। కోట్ఠుమ్మి । కోట్ఠారే । కోట్ఠారమ్మి * ౭।౩। కోట్ఠూసుం । కోట్ఠూసు *

ఊకారాంతః పుల్లింగః స్వయంభూశబ్దః ॥—॥ సంబుద్ధౌ దేస అంభు - శేషం శంభువత్ - ఏవం ప్రతిభూప్రభృతయః

ఋకారాంతః పుల్లింగః పితృశబ్దః

౧।౧। పిఅ। పిఅరో * ౧।౩। పిఅవు । పిఅఓ । పిఅవో । పిఉణో । పిఊ। పిఅరా * ౧।౧। దెపిఅ । దేపిఅరం। దెపిఅరో। దెపిఅర*౧।౩।దేపిఅఉ। దేపిఅఓ। దేపిఅవో। దెపిఉణో। దెపిఊ। దెపిఅరా*౨।౧।పిఅరం* ౨।౩। పిఉణో।పిఊ। పిఅరా। పిఅరె * ౩।౧। పిఉణా। పిఅరెణ। పిఅరేణం* ౩।౩ ।పిఊహిం। పిఊహి। పిఊహిఁ। పిఅరేహిం। పిఅరెహి।

అరేహిం * ౫|౧| పిఉణో| పిఊహింతో| పిఉత్తో| పిఊఓ|పిఊఉ| పిఅరాహింతో| పిఅరత్తో| పిఅరాఓ| పిఅరాఉ| పిఅరా | పిఅరాహి * ౫|౩| పిఊసుంతో| పిఊహింతో| పిఉత్తో| పిఊఓ| పిఊఉ|పిఅరాసుంతో | పిఅరేసుంతో| పిఅరాహింతో| పిఅరేహింతో| పిఅరేహి| పిఅరాహి| పిఅరత్తో| పిఅరాఓ| పిఅరాఉ * ౬|౧| పిఉస్స| పిఉణో| పిఅరస్స * ౬|౩| పిఅరాణం| పిఅరాణ * ౭|౧| పిఉమ్మి| పిఅరే| పిఅరమ్మి * ౭|౩| పిఊసుం| పిఊసు| పిఅరేసుం| పిఅరేసు * ఏవం భ్రాత్రాదయ స్సంజ్ఞావాచినోబుదంతాః.

ఋకారాంతఃపుల్లింగఃకర్తృశబ్దః.

౧|౧| కత్తా| కత్తారో * ౧|౩| కత్తారా | కత్తఉ కత్తఓ| కత్తుణో కత్తూ| కత్తవో * ౮|౧| దేకత్త|దేకత్తారో| దేకత్తార * ౮|౩ | దేకత్తారా| దేకత్తఉ | దేకత్తఓ | దేకత్తవో | దేకత్తుణో | దేకత్తూ * ౨|౧| కత్తారం * ౨కత్తా|రేకత్తారా| కత్తుణో| కత్తూ* ౬|౧| కత్తుస్స| కత్తుణో| కత్తారస్స * ౬|౩| కత్తారాణం| కత్తారాణ * శేషం రామవచ్ఛమ్భువచ్చ ॥ ఏవం నేతృప్రభృతయః.

ఏకారాన్తఃపుల్లింగ స్సేశబ్దః.

౧|౧| సేఓ * ౧|౩| సెఆ * ఇత్యాదిరామవత్

ఐకారాంతఃపుల్లింగోరైశబ్దః.

౧|౧| రెఓ * ౧|౩|రేఆ * ఇత్యాదిరామవత్.

ఓకారాంతఃపుల్లింగస్సుద్యోశబ్దః.

౧|౧| సుజ్జోఓ * ౧|౩| సుజ్జోఆ * ఇత్యాది రామవత్.

ఔకారాంతఃపుల్లిఙ్గోగ్లౌశబ్దః.

౧|౧| గిలోఓ * ౧|౩| గిలోఆ * ఇత్యాదిరామవత్.

* ఇత్యజంతపుల్లింగ సాధారణశబ్దాః. *

అథాజంతస్త్రీలిఙ్గసాధారణశబ్దాః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో రమాశబ్దః.

౧|౧| రమా * ౧|౩| రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౧|౧| దేరమా | దేరమే| దేరమో * ౧|౩| దేరమాఉ| దేరమాఓ| దేరమా * ౨|౧ రమం| ౨|౩| రమాఓ| రమాఉ| రమా * ౩|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౩|౩| రమాహిం| రమాహి| రమాహిఁ * ౫|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ| రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౫|౩| రమాసుంతో | రమాహింతో| రమత్తో| రమాఓ| రమాఉ * ౬|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౬|౩| రమాణం| రమాణ * ౭|౧| రమాఅ| రమాఇ| రమాఏ * ౭|౩| రమాసుం| రమాసు * ఏవం సీతా, ఖామాప్రభృతయః.

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జరాశబ్దః

౧|౧| జరా * ౧|౩| జరాఓ| జరాఉ | జరా | జరఆఓ | జరఆఉ జరఆ * ౧|౧| దేజరా| దేజరె * ౧|౩| దేజరాఓ | దేజరాఉ | దేజరా| దేజరఆఓ| దేజరఆఉ| దేజరఆ * ౨|౧| జరం| జరఅం * ౨|౩| జరాఉ| జరాఓ| జరా| జరఆఓ| జరఆఉ| జరఆ * ౩|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౩|౩| జరాహిం| జరాహి జరాహిఁ * ౫|౧| జరాఅ | జరాఇ | జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జర ఆఏ| జరాహింతో| జరత్తో| జరాఓ| జరాఉ | జరఆహింతో| జరఅత్తో జరఆఓ| జరఆఉ * ౫|౩| జరాసుంతో| జరాహింతో | జరత్తో| జర ఓ| జరాఉ * ౬|౧| జరాఅ| జరాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జర ఏ * ౬|౩| జరాణం| జరాణ| జరఆణం|| జరఆణ * ౭|౧| జరాఅ| రాఇ| జరాఏ| జరఆఅ| జరఆఇ| జరఆఏ * ౭|౩| జరాసుం| జరాస

ఆకారాంతస్త్రీలింగస్సవ్వాశబ్దః.

౬|౧| సవ్వాఅ| సవ్వాఇ| సవ్వాఏ * ౬|౩| సవ్వేసిం| సవ్వాణ సవ్వాణ * శేషం రమావత్.

ఇకారాంతస్త్రీలింగో రుచిశబ్దః.

౧|౧| రుఈః * ౧|౩| రుఈఓ| రుఈఉ| రుఈ * ౧|౧| దేరుఇ| దేరుఈ * ౧|౩| దేరుఈఓ| దేరుఈఉ| దేరుఈ * ౨|౧| రుఇం * ౨|౩| రుఈఓ| రుఈఉ| రుఈ * ౩|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౩|౩| రుఈహిం| రుఈహి| రుఈహి * ౫|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ| రుఈహింతో| రుఇత్తో| రుఈఓ| రుఈఉ * ౫|౩| రుఈసుంతో| రుఈహింతో| రుఇత్తో| రుఈఓ| రుఈఉ * ౬|౧| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౬|౩| రుఈణం| రుఈణ * ౭| రుఈఅ| రుఈఆ| రుఈఇ| రుఈఏ * ౭|౩| రుఈసుం| రుఈసు * ఏవం మతిః, ఘృణిః ఇత్యాదయః

ఈకారాంతస్త్రీలింగో గౌరీశబ్దః

౧|౧| గోరీ| గోరీఅ * ౧|౩| గోరీ| గోరీఆ| గోరీఓ| గోరీఉ * ౧| ౧| దేగోరి| దేగోరీఅ * ౧|౩| దేగోరి| దేగోరీఆ| దేగోరీఓ| దేగోరీఉ * శేషం రుచివత్. ఏవం తరుణీ, రమణీ, ఇత్యాదయః.

ఉకారాంతస్త్రీలింగ స్తనుశబ్దః.

౧|౧| తణూ * ౧|౩| తణూఓ| తణూఉ| తణూ * ఇత్యాది రుచివత్. ఏవం ధేన్వాదయః

ఊకారాంతస్త్రీలింగో వధూశబ్దః.

౧|౧| దేవహూ * ౧|౩| దేవహూఓ| దేవహూఉ| దేవహూ * శేషం తనువత్. ఏవం జంబూః, తనూః ఇత్యాదయః.

ఋకారాంతస్త్రీలింగో మాతృశబ్దో జననీ వాచకః

౧|౧|మాఆ| మాఈ| మాఊ * ౧|౩| మాఆఓ| మాఆఉ| మాఆ| మాఈఓ| మాఈఉ| మాఈ| మాఊఓ| మాఊఉ| మాఊ ఇత్యాది రమాపదమ్రుచివత్తనువచ్చ

దేవతా వాచకమాతృశబ్దస్తు.

౧।౧। మాఅరా। మాఊ। మాఊ * ౧।౩। మాఅరాఓ । మాఅర ఉ। మాఅరా। మాఊఓ। మాఊఉ। మాఊ । మాఊఓ। మాఊఉ। మా ఊ ఇత్యాది రమావదున్నిచిన్తనువచ్చ.

ఋకారాంతస్త్రీలింగస్స్వసృశబ్దః.

౧।౧। ససా * ౧।౩। ససాఓ। ససాఉ। ససా ఇత్యాది రమావత్ ఏ వం ననంద్రు, దుహితృ యాతృశబ్దాః

ఓకారాంతస్త్రీలింగో ద్యోశబ్దః

౧।౧। జోఆ * ౧।౩। జోఆఓ। జోఆఉ । జోఆ ఇత్యాదిరమావత్.

ఐకారాంతస్త్రీలింగస్సురైశబ్దః

౧।౧। సురేఆ * ౧।౩ । సురేఆఓ । సురేఆఉ । సురేఆ ఇత్యాది ర మావత్.

ఇత్యజంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః

అథాజంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అకారాంతనపుంసకలింగఃఫలశబ్దః

౧।౧। ఫలం * ౧।౩। ఫలాణి।ఫలాఇం।ఫలాఇ * ౧।౧। దేఫల * ౧।౩। దేఫలాణి। దెఫలాఇం ।దేఫలాఇ ప్రథమావద్ద్వితీయా. శేషం రామవత్ ఏవం వనాదయః

అకారాంతనపుంసకలింగస్సర్వశబ్దః

౧।౧। సవ్వం * ౧।౩। సవ్వాణి । సవ్వాఇం। సవ్వాఇ ద్వితీయా ప్యేవమేవ శేషంపుంవత్

ఇకారాంతనపుంసకలింగో దధిశబ్దః

౧।౧। దహిం।దహి *౧।౩।దహీణి।దహీఇం।దహీఇ * ౧।౧।దే దహి * ౧।౩ । దెదహీణి । దేదహీఇం। దెదహీఇ ప్రథమావద్ద్వితీ యా శేషం హరివత్. ఏవం వారిప్రభృతయః. గ్రామణీశబ్దో దధిశ బ్దవత్

ఉకారాంతనపుంసకలింగో మహుశబ్దః

౧।౧। మహుం। మహు ౢ * ౧।౩। మహూణి। మహూఇం। మహూఇ ౢ * ౧।౧। దేమహు * ౧।౩। దేమహూణి। దేమహూఇం। దేమహూఇ ౢ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం శమ్భువత్.

ఋకారాంతనపుంసకలింగః కర్తృశబ్దః

౧।౧। కత్తారం * ౧।౩। కత్తారాణి। కత్తారాఇం। కత్తారాఇ ౢ। కత్తూణి। కత్తూఇం। కత్తూఇ ౢ * ౧।౧। దేకత్తార * ౧।౩ దేకత్తారాణి దేకత్తారాఇం। దేకత్తారాఇ ౢ। దేకత్తూణి। దేకత్తూఇం। దేకత్తూఇ ౢ ప్రథమావద్ద్వితీయా శేషం పుంవత్

ఏకారాంతనపుంసకలింగో ఽతిసేశబ్దః.

౧।౧ అఇసిం। అఇసి ౢ * ౧।౩ అఇసీణి। అఇసీఇం। అఇసీఇ ౢ ఇత్యాది దధివత్

ఐకారాంతనపుంసకలింగోఽతిరైశబ్దః.

౧।౧ అఇరిం। అఇరి ౢ * ౧।౩ అఇరీణి। అఇరీఇం। అఇరీఇ ౢ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఓకారాంతనపుంసకలింగో ఽతిద్యోశబ్దః

౧।౧ అఇజ్జుం। అఇజ్జు ౢ * ౧।౩। అఇజ్జూణి। అఇజ్జూఇం। అఇజ్జూఇ ౢ ఇత్యాదిదధివదేవ

ఔకారాంతనపుంసకలింగోఽతినౌశబ్దః.

౧।౧।అఇణుం। అఇణు ౢ * ౧।౩। అఇణూణి। అఇణూఇం। అఇణూఇ ౢ ఇత్యాదిదధివత్

ఇత్యజంతనపుంసకలింగసాధారణశబ్దాః.

అథ హలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః

హకారాంతః పుల్లింగో లిట్శబ్దః.

౧।౧। లిహో * ౧।౩। లిహా ఇత్యాది రామవత్ ఏవం అనడుహప్ర భృతయః.

వకారాంతః పుల్లింగో సుదివ్ శబ్దః

౧।౧। సుదీ। సుదీఓ * ౧।౩। సుదఓ। సుదఉ। సుదిణో। సుదీ। సుది
౧।౧। దేసుది। దేసుదీ। దేసుదిఓ। దేసుదిఅ * ౧।౩। దేసుదఓ। దేసుద
దేసుదిణో। దేసుదీ। దేసుదిఅ * ౨।౧। సుదిం। సుదిఅం * ౨।౩। సు
ణో। సుదీ। సుదిఏ। సుదిఅ * ౩।౧॥ సుదిణా। సుదిఏణం। సుదిఏణ * ౩।
మదీహిం। సుదీహి। సుదీహిఁ। సుజ్జాహిం। సుజ్జాహి। సుజ్జాహిఁ
౫।౧। సుదిణో। సుదీహింతో। సుదిత్తో। సుదీఓ। సుదీఉ। సుదిఅహిం
తో। సుదిఅత్తో। సుదిఅఓ। సుదిఅఉ। సుదిఅ। సుదిఅహి * ౫।౩। సు
సుంతో। సుదీహింతో। సుదిత్తో। సుదీఓ। సుదీఉ। సుదిఅసుంతో। సుది
సుంతో। సుదిఅహింతో। సుదిఏహింతో। సుదిఅహి। సుదిఏహి। సుది
త్తో॥ సుదిఅఓ। సుదిఅఉ। సుజ్జాసుంతో। సుజ్జాహింతో। సుజ్జత్తో। సు
జ్జాఓ। సుజ్జాఉ * ౬।౧। సుదిస్స। సుదిణో। సుదిఅస్స * ౬।౩। సు
ణం। సుదీణ। సుదిఅణం। సుదిఅణ * ౭।౧। సుదిమ్మి। సుదిఅమ్మి। సు
ఏ * ౭।౩। సుదీసు ం।సుదీసు।సుదిఏసుం।సుదిఏసు।సుజ్జాసుం।సుజ్జా

రేఫాంతః పుల్లింగస్సుగీర్ శబ్దః

౧।౧। సుగిరో * ౧।౩। సుగిరా ఇత్యాది రామవత్ ఏవం సుపూ ప్రభృతయః

రేఫాంతః పుల్లింగశ్చతుశ్శబ్దః - నిత్యం బహువచనాంతః

౧।౩। చఉరో। చత్తారో। చత్తారి * ఏవంద్వితీయా॥ చఉహిఁ
చఊహిఁ * ౩।౩। చఉహిం। చఊహిం। చఉహి। చఊహి * ౫।
చఊసుంతో। చఉసుంతో॥ చఊహింతో। చఉహింతో। చఉత్తో। చ
ఓ। చఉఓ। చఉఉ। చఊఉ * ౬।౩। చఉణ్హం। చఉణ్హ * ౭।౩।
ఊసుం। చఊసు। చఉసుం। చఉసు

మకారాంతఃపుల్లింగఃప్రశామ్‌శబ్దః.

౧|౧| పసామో * ౧|౩| పసామా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవంప్రశామాదయః.

మకారాంతఃపుల్లింగఃకింశబ్దః

౧|౧| కో * ౧|౩| కే * ౨|౧| కం * ౨|౩| కే| కా * ౩|౧| కిణా కేణం| కేణ * ౩|౩| కేహిం| కేహి| కేహిఁ * ౫|౧| కమ్హా| కిస కిణో| కాహింతో| కత్తో| కాఓ| కాఉ| కా| కాహి * ౫|౩| కాహింతో| కేహింతో| కాసుంతో| కేసుంతో| కాహి| కేహి| కత్తో| కాఓ| కాఉ * ౬|౧| కాస| కస్స * ౬|౩| కాస| కేసి| కాణం| కాణ * ౭|౧| కత్థ| కస్సిం| కమ్మి| కహిం కాలవాచకత్వే|| కఇఆ| కాహె|| కాలా * ౭|౩|| కేసుం|| కేసు

మకారాంతఃపుల్లింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧|౧|| అఅం| ఇమో * ౧|౩|| ఇమే * ౨|౧|| ణం| ఇణం| ఇమం * ౨|౩|| ణే| ణా| ఇమే| ఇమా * ౩|౧|| ణేణం| ణేణ| ఇమేణం| ఇమేణ| ఇణా| ఇమిణా * ౩|౩|| ణేహిం| ణేహి| ణేహిఁ| ఇమేహిం| ఇమేహి| ఇమేహిఁ| ఏహి * ౫|౧|| ఇమాహింతో| ఇమత్తో| ఇమాఓ| ఇమాఉ| ఇమా| ఇమాహి| ఆహి * ౫|౩|| ఇమాహింతో| ఇమేహింతో| ఇమాసుంతో| ఇమేసుంతో| ఇమాహి| ఇమేహి| ఆహి| ఏహి| ఇమత్తో| ఇమాఓ| ఇమాఉ * ౬|౧|| అస్స| ఇమస్స| సే * ౬|౩| సిం| ఇమేసిం| ఇమాణం| ఇమాణ * ౭|౧|| అస్సిం| ఇమస్సిం| ఇమమ్మి| ఇహ ౭|౩|| ఏసుం| ఏసు| ఇమేసుం| ఇమేసు| ణేసుం| ణేసు*

నకారాంతఃపుల్లింగో రాజన్‌శబ్దః.

౧|౧|| రాఆ| రాఓ| రాఆణో * ౧|౩|| రాఆ| రాఆణా| రాఇణో| రాఆణో| రాఆణాణో * ౧|౧|| దేరాఆ| దేరాఓ| దేరాఅ| దేరాఆణో| దేరాఆణ * ౧|౩| దేరాఆ| దేరాఆణా| దేరాఇణో| దేరాఆ

ణో। దేరాఅణాణో * ౨।౧॥ రాఅం। రాఇణం। రాఅణం * ౨।౩॥
రాఅణాణో। రాఅణో। రాఇణో। రాఅణా। రాఅణే। రాఅ। రాఎ *
౩।౧॥ రాఇణా। రణ్ణా। రాఅణా। రాఅణ్ణా। రాఏణం। రాఏణ। రాఅణే
ణం। రాఅణేణ * ౩।౩॥ రాఇహిం। రాఇహి। రాఇహిఀ। రాఏహిం
రాఏహి। రాఏహిఀ। రాఅణేహిం। రాఅణేహి। రాఅణేహిఀ *
౫।౧॥ రాఅణాణో। రాఇణో। రణ్ణో। రాఅణో। రాఅహింతో। రా
అత్తో। రాఅఓ। రాఅఉ। రాఅ। రాఅహి। రాఅణాహింతో। రాఅణ
త్తో। రాఅణాఓ। రాఅణాఉ। రాఅణా। రాఅణాహి * ౫।౩॥ రాఅ
సుంతో। రాఏసుంతో। రాఅహింతో। రాఏహింతో। రాఅహి। రాఏ
హి। రాఅత్తో। రాఅఓ। రాఅఉ। రాఅణాసుంతో। రాఅణేసుంతో। రా
అణాహింతో। రాఅణేహింతో। రాఅణాహి। రాఅణేహి। రాఅణత్తో
రాఅణాఓ। రాఅణాఉ। రాఈసుంతో। రాఈహింతో। రాఇత్తో। రా
ఈఓ। రాఈఉ * ౬।౧॥ రాఇణో। రణ్ణో। రాఅణాణో। రాఅణో
రాఅస్స। రాఅణస్స * ౬।౩॥ రాఇణం। రాఈణం। రాఈణ। రాఅణా
ణం। రాఅణాణ। రాఅణం। రాఅణ * ౭।౧॥ రాఇమ్మి। రాఅమ్మి। రాఏ
ణే। రాఅణమ్మి। రాఏ * ౭।౩॥ రాఈసుం। రాఈసు। రాఏసుం। రా
ఏసు। రాఅణేసుం। రాఅణేసు *

నకారాంతఃపుల్లింగఃపూషన్‌శబ్దః.

౧।౧॥ పూసో। పూసా। పూసాణో * ౧।౩॥ పూసా। పూసాణ। పూ
సాణో। పూసాణాణో * ౮।౧॥ దేపూసా। దేపూస। దేపూసో। దే
పూసాణ। దేపూసాణో * ౮।౩॥ దేపూసా। దేపూసాణ। దేపూస
ణో। దేపూసాణాణో * ౨।౧॥ పూసం। పూసాణం * ౨।౩॥ పూసే
పూసా। పూసాణే। పూసాణా। పూసాణో * ౩।౧॥ పూసణా। పూస
ణేణం। పూసేణం। పూసేణ। పూసాణేణం। పూసాణేణ * ౩।౩॥ పూసే
హిం। పూసేహి। పూసేహిఀ। పూసాణేహిం। పూసాణేహి। పూస

ణేహిం * ౫।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసాహింతో। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసా। పూసాహి। పూసాణాహింతో। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ। పూసాణం। పూసాణాహి * ౫।౩॥ పూసాసుంతో। పూసెసుంతో। పూసాహింతో। పూసేహింతో। పూసెహి। పూసత్తో। పూసాఓ। పూసాఉ। పూసాణాసుంతో। పూసాణెసుంతో। పూసాణాహింతో। పూసాణేహింతో। పూసాణాహి। పూసాణేహి। పూసాణత్తో। పూసాణాఓ। పూసాణాఉ * ౬।౧॥ పూసాణో। పూసాణాణో। పూసస్స। పూసాణస్స * ౬।౩॥ పూసాణం। పూసాణ। పూసాణాణం। పూసాణాణ * ౭।౧॥ పూసే। పూసమ్మి। పూసాణే। పూసాణమ్మి * ౭।౩॥ పూసెసుం। పూసెసు। పూసాణేసుం పూసాణెసు ఏవంమూర్ధా - యువా - శ్వా ఇత్యాదయః।

నకారాంతః పుల్లింగ ఆత్మశబ్దః

3।౧॥ అప్పణా। అప్పాణణా। అప్పేణం। అప్పేణ। అప్పాణేణం। అప్పాణేణ। అప్పణిఆ। అప్పణఇఆ * 3।3॥ అప్పేహిం। అప్పేహి। అప్పేహిఁ। అప్పాణేహిం। అప్పాణెహి। అప్పాణేహిఁ ఏవమేవ రూపాంతరస్య అత్తా ఇత్యస్యాపి ఉభయస్యావిశేషం పూషశబ్దవత్। ఇన్నంతానాం సర్వేషాం అంత్యహలోనస్యలోపే హరివద్రూపం. పథిశబ్దస్తు పహో॥పహా ఇత్యాది రామవత్

భకారాంతః పుల్లింగస్సుకకుప్ఛబ్దః.

౧।౧॥ సుకకుహో * ౧।౩॥ సుకకుహా ఇత్యాదిరామవత్

ధకారాంతః పుల్లింగస్తత్త్వభుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ తత్తబుహో * ౧।౩॥ తత్తబుహా ఇత్యాదిరామవత్ ఏవం మయుధ్ సమిధ్ ఇత్యాదయః

జకారాంతః పుల్లింగో భిషక్ఛబ్దః

౧।౧॥ భిసఓ * ౧।౩॥ భిసఆ ఇత్యాదిరామవత్

దకారాంతః పుల్లింగో వేదవిచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ వేఅవిదో * ౧|౩॥ వేఅవిదా ఇత్యాది రామవత్ ఏవం తత్త్వవిదాదయః.

దకారాంతః పుల్లింగో యచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ జో * ౧|౩॥ జే * ౨|౧॥ జం * ౨|౩॥ జే। జా * ౩|౧॥ జేణం। జేణ। జిణం * ౩|౩॥ జేహిం। జేహి। జేహిఁ * ౫|౧॥ జమ్హా। జాహింతో। జత్తో। జాఓ। జాఉ। జా। జాహి * ౫|౩॥ జాసుంతో। జేసుంతో। జాహింతో। జేహింతో। జాహి। జేహి। జత్తో। జాఓ। జాఉ * ౬|౧॥ జాస। జస్స * ౬|౩॥ జాస। జేసిం। జాణం। జాణ * ౭|౧॥ జత్థ। జస్సిం। జమ్మి। జహిం। కాలవాచకత్వే॥ జఇఆ। జాహే। జాలా * ౭|౩॥ జేసుం। జేసు *

దకారాంతః పుల్లింగస్తచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ సో। స * ౧|౩॥ తె * ౨|౧॥ తం। ణం * ౨|౩॥ తే। తా। ణె। ణా * ౩|౧॥ తిణం। తేణ। తేణం। ణేణం। ణేణ। ణిణం * ౩|౩॥ తేహిం। తేహి। తేహిఁ * ౫|౧॥ తమ్హా। తో। తాహింతో। తత్తో। తాఓ। తాఉ। తా। తాహి * ౫|౩॥ తాసుంతో। తేసుంతో। తాహింతో। తేహింతో। తాహి। తేహి। తత్తో। తాఓ। తాఉ * ౬|౧॥ సే। తాస। తస్స * ౬|౩। సిం। తాస। తేసిం। తాణం। తాణ * ౭|౧॥ తత్థ। తస్సిం। తమ్మి। తహిం। కాలవాచకత్వే॥ తఇఆ। తాహే। తాలా * ౭|౩॥ తేసుం। తేసు। ణేసుం। ణేసు *

దకారాంతః పుల్లింగ ఏతచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ ఏసో। ఏస। ఇణమో। ఇణం * ౧|౩। ఏఏ * ౨|౧॥ ఏఅం * ౨|౩॥ ఏఏ। ఏఆ * ౩|౧॥ ఏఇణా। ఏఏణం। ఏఏణ * ౩|౩॥ ఏఏహిం। ఏఏహి। ఏఏహిఁ * ౫|౧॥ ఏత్తో। ఏత్తాహే। ఏఆహింతో। ఏఆత్తో ఏఆఓ। ఏఆఉ। ఏఆ। ఏఆహి * ౫|౩॥ ఏఆసుంతో। ఏఏసుంతో। ఏఆహిం

తో| పపహింతో| పఅహి| పపహి| ఎఅత్తో| పఆఓ| పఆఉ * ౬|౧|సే| పఅన్న * ౬|౩॥ సిం| పపసి| పఅణం| పఅణ * ౭|౧॥ పమ్మ| అఅమ్మి|ఇ అమ్మి| పఅమ్మి | పపసిం * ౭|౩॥ పపసుం | పపసు
శరత్ప్రావృట్ఛబ్దయో రస్త్రీన్యాస్త్రి పుంస్యేవ ప్రయోగః

తకారాంతః పుల్లింగశ్శరచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ సరఓ * ౧|౩| సరఆ ఇత్యాదిరామవత్.

థకారాంతః పుల్లింగో౽గ్నిమథచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ అగ్గిమహో * ౧|౩॥ అగ్గిమహా ఇత్యాదిరామవత్.

చకారాంతః పుల్లింగో జలముక్ఛబ్దః.

౧|౧॥ జలముఓ * ౧|౩॥ జలముఆ ఇత్యాదిరామవత్.

ఏవం సువాక్ప్రభృతయః

తకారాంతః పుల్లింగో మరుచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ మరూ * ౧|౩॥ మరవో| మరఉ| మరఓ | మరుణో | మరూ * ఇత్యాదిశమ్భువత్.

పకారాంతః పుల్లింగో గుపచ్ఛబ్దః.

౧|౧॥ గుఓ * ౧|౩॥ గుఆ ఇత్యాదిరామవత్.

శకారాంతః పుల్లింగస్సదృక్ఛబ్దః.

౧|౧॥ సరిసో*౧|౩॥సరిసా ఇత్యాదిరామవత్.ఏవంతాదృగాదయః.

సకారాంతః పుల్లింగో రత్నముట్ఛబ్దః.

౧|౧॥ రఅణముసో * ౧|౩॥ రఅణముసా* ఇత్యాదిరామవత్.

సకారాంతః పుల్లింగః ప్రావృట్ఛబ్దః.

౧|౧॥ పాఉసో * ౧|౩॥ పాఉసా ఇత్యాదిరామవత్.

షకారాంతః పుల్లింగష్షట్ఛబ్దో నిత్యబహువచనాంతః.

౧|౩॥ ఛా * ౨|౩॥ ఛే| ఛా * ౧|౩| ఛేహిం| ఛేహి| ఛేహిఁ * ౫|౩| ఛాసుంతో| ఛేసుంతో| ఛాహింతో| ఛేహింతో| ఛాహి| ఛేహి|

* ఠ్ధా। ధాఓ। ధాఉ * ౬।౩॥ ఛణ్ణా॥ ఛణ్ణా * ౭।౩॥ ధెసుం। ధెసు *

నకారాంతః పుల్లింగస్సువర్చశ్శబ్దః.

౧।౧॥ సువచ్చో * ౧।౩॥ సువచ్చా * ఇత్యాది రామవత్.

ఏవం సుమనా ఇత్యాదయః.

నకారాంతః పుల్లింగో ఉదశ్శబ్దః.

౧।౧॥ అహ। అమూ * ౧।౩॥ అమనో। అమఓ। అమఉ। అముణో।

అముణా * ౭।౧। అఅమ్మి। ఇఅమ్మి। అముమ్మి * ౭।౩॥ అమూసుం। అమూసు * శేషం శమ్భువత్

——ఇతి హలంతపుల్లింగసాధారణశబ్దాః——

అథ హలాంతస్త్రీలింగసాధారణశబ్దాః.

హకారాంతస్త్రీలింగఉవానహచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ ఉవాణఆ * ౧।౩॥ ఉవాణఆఓ। ఉవాణఆఉ। ఉవాణఆ * ఇత్యాదిరమావత్

వకారాంతస్త్రీలింగో దివ్ శబ్దః

౧।౧॥ దిఅ * ౧।౩॥ దిఅఓ। దిఅఉ। దిఅ * ఇత్యాదిరమావత్।

రేఫాంతస్త్రీలింగో గిర్ శబ్దః.

౧।౧॥ గిరా * ౧।౩॥ గిరాఓ। గిరాఉ। గిరా * ఇత్యాదిరమావత్.

ఏవం పూః, ధూః ఇత్యాదయః। చతుర్ శబ్దః పుంవత్

మకారాంతః స్త్రీలింగః కిమ్ శబ్దః

౧।౧॥ కా * ౧।౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౨।౧॥ కం

౨।౩॥ కీఓ। కీఉ। కీ। కీఆ। కాఓ। కాఉ। కా * ౬।౧॥ కీసే। కిస్సా। కీ

అ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాస। కీస * ౬।౩॥ కాసిం। కాన। కా

ణం। కాణ * ౭।౧॥ కీఅ। కీఆ। కీఇ। కీఏ। కాఅ। కాఇ। కాఏ। కాహిం

౭।౩॥ కీసుం। కీసు। కాసుం। కాసు శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

మకారాంతస్త్రీలింగ ఇదమ్‌శబ్దః

౧।౧॥ ఇమీ। ఇమా। ఇమిఆ। ఇఅం। ఇమీఆ * ౧।౩॥ ఇమీఓ। ఇమీఉ ఇమీ। ఇమీఆ। ఇమాఓ। ఇమాఉ। ఇమా * ౨।౧॥ ఇమిం। ఇమం। ణం। ఇణం * ౨।౩॥ ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమీ। ఇమీఆ। ఇమాఓ।ఇమాఉ। ఇమా। ణాఓ. ణాఉ। ణా * ౩।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ। ణాఅ। ణాఇ। ణాఏ * ౩।౩॥ ఇమీహిం। ఇమీహి। ఇమీహిఁ। ఇమాహిం। ఇమాహి। ఇమాహిఁ। ణాహిం। ణాహి। ణాహిఁ। ఆహి * ౫।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ।ఇమీహింతో। ఇమిత్తో।ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమాహింతో। ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ * ౫।౩॥ ఇమీసుంతో। ఇమీహింతో। ఇమిత్తో। ఇమీఓ। ఇమీఉ। ఇమాసుంతో। ఇమాహింతో। ఇమత్తో। ఇమాఓ। ఇమాఉ * ౬।౧॥ సె। ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ।ఇమాఇ। ఇమాఏ * ౬।౩॥ సిం। ఇమేసిం। ఇమీణం। ఇమీణ। ఇమాణం। ఇమాణ * ౭।౧॥ ఇమీఅ। ఇమీఆ। ఇమీఇ। ఇమీఏ। ఇమాఅ। ఇమాఇ। ఇమాఏ। ఇమం * ౭।౩॥ ఇమీసు।ఇమీసుం। ఇమాసు।ఇమాసుం।ఆసు।ఆసుం

నకారాంతస్త్రీలింగస్సీమన్‌శబ్దః

౧।౧॥ సీమా * ౧।౩॥ సీమాఓ। సీమాఉ। సీమా ఇత్యాదిరమావత్

నకారాంతస్త్రీలింగో గరిమన్‌శబ్దః

౧।౧॥ గరిమా * ౧।౩॥ గరిమాఓ। గరిమాఉ। గరిమా ఇత్యాదిరమావత్. ఏవం ఇమనిజంతానాం సర్వేషామపి స్త్రీత్వే రూపం నేయం ॥

భకారాంతస్త్రీలింగకకుప్‌శబ్దః

౧।౧॥ కకుహా * ౧।౩॥ కకుహాఓ।కకుహాఉ।కకుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగః క్షుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఛుహా * ౧।౩॥ ఛుహాఓ।ఛుహాఉ। ఛుహా ఇత్యాదిరమావత్

ధకారాంతస్త్రీలింగస్సమిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ సమిఆ * ౧।౩॥ సమిఆఓ। సమిఆఉ। సమిఆ ఇత్యాదిరమావత్

ఙకారాంతస్త్రీలింగస్స్రక్శబ్దః

౧।౧॥ సఆ * ౧।౩॥ సఆఓ। సఆఉ। సఆ ఇత్యాదిరమావత్॥

దకారాంతస్త్రీలింగోదృషచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ దిసఆ * ౧।౩॥ దిసఆఓ। దిసఆఉ। దిసఆ ఇత్యాదిరమావత్॥

యత్తచ్ఛబ్దయోస్తు స్త్రీలింగకింశబ్దవద్రూపమ్

దకారాం స్త్రీలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏస। ఇణమో। ఇణం। ఏణా। ఏఈ * ౧।౩॥ ఏఆఅ। ఎఆఉ। ఎఆ। ఏఈఓ। ఎఈఉ। ఎఈఆ। ఏఈ * ౬।౧॥ సే। ఏఆఅ। ఎఆఇ। ఏఆ ఏ। ఏఈఅ। ఎఈఆ। ఏఈఇ। ఏఈఏ * ౬।౩॥ సిం। ఎఏసిం। ఎఈణం। ఎఈణ। ఎఆణం। ఎఆణ శేషం రమావద్గౌరీవచ్చ

చకారాంత స్త్రీలింగో వాక్ఛబ్దః

౧।౧॥ వాఆ *౧।౩॥ వాఆఓ। వాఆఉ। వాఆ ఇత్యాదిరమావత్ ఏవం రుక్ త్వక్ ఇత్యాదయః

తకారాంత స్త్రీలింగో యోషిచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ జోసిఆ * ౧।౩॥ జోసిఆఓ। జోసిఆఉ। జోసిఆ శేషం రమావత్. ఏవం సరిదాదయః

తకారాంత స్త్రీలింగోవిద్యుచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ విజ్జూ। విజ్జులా * ౧।౩॥ విజ్జూఓ। విజ్జూఉ। విజ్జూ। విజ్జులాఓ। విజ్జులాఉ। విజ్జులా ఇత్యాది తనువద్రమావచ్చ

పకారాంత స్త్రీలింగోఽప్శబ్దోనిత్యంబహువచనాంతః.

౧।౩॥ ఆఓ। ఆఉ। ఆఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

శకారాంత స్త్రీలింగో దిక్ఛబ్దః.

౧।౧॥ దిసా * ౧।౩॥ దిసాఓ। దిసాఉ। దిసా॥ ఇత్యాదిరమావత్

శకారాంత స్త్రీలింగోదృక్ఛబ్దః

౧|౧॥ దిఅ * ౧|౩॥ దిఅఓ| దిఅఉ| దిఅ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

షకారాంత స్త్రీలింగ త్విట్ఛబ్దః

౧|౧॥ ఛిఆ * ౧|౩॥ ఛిఆఓ| ఛిఆఉ| ఛిఆ॥ ఇత్యాదిరమావత్.

షట్ఛబ్దః పుల్లింగవత్॥ సకారాంత స్త్రీలింగ ఆశీశ్శబ్దః

౧|౧॥ ఆసీసా| ఆసిఆ * ౧|౩॥ ఆసీసాఓ| ఆసీసాఉ| ఆసీసా| ఆసిఆఓ| ఆసిఆఉ| ఆసిఆ॥ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావత్.

అప్సరశ్శబ్దస్యాపి—అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ ఇత్యాది రూపద్వయేపి రమావదూహ్యం నేయం.

సకారాంత స్త్రీలింగ అదశ్శబ్దః

౧|౧॥ అహ| అమూ * ౧|౩॥ అమూఓ| అమూఉ| అమూ॥ శేషం ధేనువత్.

—॥ ఇతి హలంత స్త్రీలింగ సాధారణశబ్దాః ॥—

అథ హలంత నపుంసకలింగత్వానడుహ్ శబ్దః.

౧|౧॥ అణడుహం * ౧|౩॥ అణడుహాణి| అణడుహాఇం| అణడుహాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్.

వకారాంత నపుంసకలింగ సుదివ్ శబ్దః.

౧|౧॥ సుదిఅం * ౧|౩॥ సుదిఆణి| సుదిఆఇం| సుదిఆఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషంఫలవత్.

రేఫాంత నపుంసకలింగ సుగిర్ శబ్దః

౧|౧॥ సుగిరం * ౧|౩॥ సుగిరాణి| సుగిరాఇం| సుగిరాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం ఫలవత్. ఏవం సుపురాదయః

చతుర్శబ్దః పుల్లింగవత్—మకారాంత నపుంసకలింగ ఇదమ్ శబ్దః

౧|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇమో * ౧|౩॥ ఇమాణి| ఇమాఇం| ఇమాఇఁ॥ ౨|౧॥ ఇదం| ఇణం| ఇణమో| ణం * ౨|౩॥ ఇమాణి| ఇమాఇం| ఇమాఇఁ| ణాణి| ణాఇం| ణాఇఁ॥ శేషం పుంవత్.

కకారాంతనపుంసకలింగః కింశబ్దః

౧|౧॥ కిం * ౧|౩॥ కాణి| కాఇం| కాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

నకారాంతనపుంసకలింగో దామన్ శబ్దః

౧|౧॥ దామం * ౧|౩॥ దామాణి| దామాఇం| దామాఇఁ॥ పునస్తద్వత్. శేషంఫలవత్.

జకారాంతనపుంసకలింగోఽసృక్ఛబ్దం

౧|౧॥ అసిం| [illegible] * ౧|౩॥ అసీణి| అసీఇం| అసీఇఁ॥ ఇత్యాది దధి[illegible]

[illegible]కారాంతనపుంసకలింగో యచ్ఛబ్దః

౧|౧॥జం * ౧|౩॥[illegible] యాణి [illegible] శేషంపుంవత్

యత్[illegible] [illegible]కారాంతనపుంసకలింగ[illegible]

౧|౧॥ [illegible] * ౧|౩॥ [illegible] శేషంపుంవత్

తకారాంతనపుంసకలింగ[illegible]

౧|౧॥ సఇ| సఇఁ * ౧|౩॥ సఈణి| సఈఇం| సఈఇ॥ ఇత్యాది దధివత్.

శకారాంతనపుంసకలింగో యాదృక్ఛబ్దః

౧|౧ ॥ జారిసం * ౧ | ౩ ॥ జారిసాణి | జారిసాఇం | జారిసాఇఁ॥ ఇత్యాది ఫలవత్. ఏవంతాదృగాదయః.

వట్ఛబ్దః పుంవత్ - సకారాంతనపుంసకలింగశ్శిరశ్శబ్దః

౧|౧॥ సిరం * ౧|౩॥ సిరాణి| సిరాఇం| సిరాఇఁ॥ ఇత్యాదిఫలవత్- ఏవం వయస్, నదస్ ఇత్యాదయః

సకారాంతనపుంసకలింగో ధనుశ్శబ్దః

౧|౧॥ ధణుహం| ధణు * ౧|౩॥ ధణుహాణి| ధణుహాఇం| ధణుహాఇఁ

ధణూణి। ధణూఇం। ధణూఇ॥ ఇత్యాదిఫలవత్పమధువచ్చ

సకారాంతనపుంసకలింగో ఽదశ్శబ్దః

౧।౧॥ అహ। అముం। అముఁ * ౧।౩॥ అమూణి। అమూఇం। అమూఇఁ * ౨।౧॥ అముం। అముఁ * ౨।౩॥ అమూణి।అమూఇం అమూఇఁ॥ శేషంపుంవత్.

ఇతి హలంతనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః

అథకేచనవిశేషశబ్దాః ప్రదర్శ్యంతే.

పుల్లింగవిశేషాః.

అణరిసో—అమర్షణః
అరిహో—అర్హః
ఏవం హార్హశబ్దేంత్యాగాలకే స్రాగిత్వ
మూంత్యస్
అట్ఠారహో—అష్టాదశ
ఆఢిఓ—ఆదృతః
అల్లిట్ఠో—ఆశ్లిష్టః
అమ్బో—ఆమ్రః
ఇక్షుః—ఉచ్ఛూ
ఎరిసో—ఈదృశః
ఉట్టో—ఉష్ట్రః
ఎక్కారహో—ఏకాదశ
కవట్టిఓ—కదర్థితః
కవడ్డో—కపర్దః
కసిణో—కృత్స్నః
కిలిత్తో—క్లృప్తః
ఖప్పరో—కర్పరః
కఉహో—కకుదః
కణవీరో—కరవీరః
కాహలో—కాతరః
ఖలఓ—కిలకః
చిలాఓ—కిరాతః
కిడీ—కిరిః
కేరిసో—కీదృశః
కొప్పరో—కూర్పరః
కేఢవో—కైటభః
ఖల్లీడో—ఖల్వాటః
గబ్భిణో—గర్భితః
గహవఈ—గృహపతిః
గఉఓ—గవయః
గడ్డో—గర్తః
చిహురో—చికురః
ఛాలో—ఛాగః
టగరో—తగరః (ఓషధివిశేషః)
టసరో—త్రసరః
తేరహో—త్రయోదశ
తిత్తిరో—తిత్తిరిః

తొణీరో — తూణీరః
టూంబరో — తూంబరః
దడ్ఢో — దగ్ధః
దిణ్ణో — దత్తః
బారహో — ద్వాదశ
దరిఓ — దృప్తః
దట్ఠుజ్జాణో — దృష్టవ్యామ్నః
దసారో — దశార్హః
దుఉణో — ద్విగుణః
ఏవంద్విశబ్దేఇకారస్యఉత్వమూహ్యం
దోవలో — దోహదః
ణమోక్కారో — నమస్కారః
ణిహసో — నికషః
ణిమంతో — నిమంత్రః
ఏవం నీత్యాత్ర ఇకారస్యఉత్వ మూహ్యం
ణిప్పహో — నిస్పృహః
పహో — పంథాః
పణ్ణరహో — పంచదశ
ఫలుసో — పరుషః
ఫణసో — పనసః
ఫలిహో — పరిఘః
పరామరిసో — పరామర్శః
పణ్ణాసో — పంచాశత్
పల్లంకో — పర్యంకః
పవట్టో — ప్రవృత్తః
పహుత్తో — ప్రభూతః
పలీవిఓ — ప్రదీపితః
పలక్కో — ప్లక్షః

ఫాలిహద్దో — పారిభద్రః
ఫాడిఓ — పాటితః
పుణ్ణామో — పున్నాగః
పోరో — పూతరః (అధమః)
భిప్ఫో — భీష్మః
బేడో — బేరః
వమ్మహో — మన్మథః
మడ్డిఓ — మర్దితః
మరహట్ఠో — మహారాష్ట్రః
మఅగలో — మదకలః
మూసఓ — మూషికః
రస్సీ — రశ్మిః
విసంతులో — విసంస్థులః
విచ్ఛడ్డో — విచ్ఛర్దః
విఅడ్ఢో — విదగ్ధః
విహేడఓ — విభీతకః
వాఉలో — వాతూలః
సణిచ్ఛరో — శనైశ్చరః
సమరో — శబరః
సఅఢో — శకటః
ఛావో — శాబః
సామఓ — శ్యామాకః
ఛమ్ముహో — షణ్ముఖః
ఛప్పఓ — షట్పదః
సందట్ఠో — సందష్టః
సమ్మడ్డో — సమ్మర్దః
టట్ఠో — స్తబ్ధః
తంబో — స్తమ్బః
సమత్తో — సమస్తః

సక్కఓ—సంస్కృతః
సక్కారో—సంస్కారః
సత్తరహో—సప్తదశ
ఛత్తివణ్ణో—సప్తవర్ణః
ఫలిహో—స్ఫటికః
థువఓ—స్తావకః
సురుగ్ఘం—స్రుఘ్నం—నగరం
సూసాసో—సోచ్ఛ్వాసః
సింధవో—సైంధవః
హణువంతో—హనుమాన్
హరిఅందో—హరిశ్చంద్రః
హలిఆలో—హరితాలః
హరిసో—హర్షః

అథ స్త్రీలింగవిశేషాః

అలసీ—అతసీ
అంతావేఈ—అంతర్వేదిః
ఇట్ఠా—ఇష్టా
కణేరూ—కరేణుః
కఉహా—కకుప్
కిచ్చీ—కృత్తిః
కిరిఆ—క్రియా
గళోఈ—గుడూచీ
చందిమా—చంద్రికా
ఛడ్డీ—ఛర్దిః
జీఆ—జ్యా
తీసా—త్రింశత్
తంబోలీ—తాంబూలీ
దాఢా—దంష్ట్రా
ణోమాలిఆ—నవమాలికా
ణోహలిఆ—నవఫలికా
ఫలిహా—పరిఖా
పణ్ణాసా—పంచాశత్
పిసాజీ—పిశాచీ
పారద్ధీ—పాపర్ధిః (మృగయా)
భిసిణీ—బిసినీ
భామిణీ—భాగినీ
భిఉడీ—భ్రుకుటిః
వట్టీ—వృత్తిః
మఇరా—మైరా (సీహూ)
వుడ్ఢీ—వృద్ధిః
విఅడ్ఢీ—వితర్దిః
విహత్థీ—వితస్తిః
వీసా—వింశతిః
వాణారసీ—వారాణసీ
ఛమీ—శమీ
సలాహా—శ్లాఘా
సిరీ—శ్రీః
సఢా—సటా
ఛుహా—సుధా
సుణ్హా - సాస్నా
హిరీ - హ్రీః
ఛుహా - క్షుత్

అథ నపుంసకవిశేషాః

అంఠి - అస్థి
అలలఉరం - అచలపురం
ఆణాలం - ఆలానం
కందుఅణం - కండూయనం
గేందుఅం - కందుకం

ఘురం - గృహం
గారవం - గౌరవం
చచ్చరం - చత్వరం
తమ్బం - తామ్రం
తూరం - తూర్యం
పట్టణం - పత్తనం
పమ్హం - పక్ష్మ
పరోప్పరం - పరస్పరం
పవట్టం - ప్రవృత్తం
పేడూసం - పీయూషం
పొప్ఫలం - పూగఫలం
బమ్హచేరం - బ్రహ్మచర్యం
బోరం - బదరం
మరగఅం - మరకతం
మాహులుంగం - మాతులుంగం
మోల్లం - మూల్యం
రఅణం - రత్నం
రాఅఘురం - రాజగృహం
రుణ్ణం - రుదితం
వట్టం - వృత్తం
మంసు - శ్మశ్రు
సంకలం - శృంఖలం
సారంగం - శార్ఙ్గం
సోండీరం - శౌండీర్యం
మసాణం - శ్మశానం
సొందేరం - సౌందర్యం
సొఅమల్లం - సౌకుమార్యం
ఛీఅం - క్షుతం

అథానేక ప్రకృతికశబ్దానాం ప్రక్షైకవచనమాత్రమేవ రూపాణిప్రదర్శ్యంతే. అన్యత్సర్వంతత్తదంతశబ్దానామివ జ్ఞేయం

అజంతపుల్లింగాః

అట్ఠో - అర్థః
అత్థో, అర్థః (ధనం)
అద్దంసణో, అదంసణో, అదర్శనః
అంగారో, ఇంగాలో - అంగారః
అప్పిఓ, ఓప్పిఓ - అర్పితః
అడో, అవడో - అవటః
అగణీ, అగ్గీ - అగ్నిః
అహిమణ్ణూ, అహిమణ్ణూ, అహివజ్జూ, అహిమజ్జూ, అహివజూ, అహిమజూ - అభిమన్యుః
ఆఅరిసో, అఅసో - ఆదర్శః
ఆఆరిఓ, ఆఇరిఓ, ఆఅరిఓ - ఆచార్యః
ఆమేలో, ఆవేలో - ఆపీడః
ఆవజ్జో, ఆఓజ్జో - ఆతోద్యః
ఆఓ, ఆఅఓ - ఆగతః
అత్తమాణో, అవత్తమాణో - ఆవర్తమానః
ఆఢత్తో, ఆరద్ధో - ఆరబ్ధః
అప్పజ్జో, అత్తజ్జో, అప్పణ్ణు, అత్తణ్ణు - ఆత్మజ్ఞః
ఉచ్ఛుఓ, ఊసుఓ - ఉత్సుకః
ఉత్థారో, ఉచ్ఛాహో - ఉత్సాహః
ఉంబరో - ఉఉంబరో - ఉదుంబరః
ఉవ్వీఢో - ఉవ్వూఢో - ఉద్వ్యూఢః

ఓహాలో, ఉఊహలో- ఉదూఖలః
ఉక్కేరో, ఉక్కరో- ఉత్కరః
ఉక్ఖఓ, ఉక్ఖాఓ- ఉత్ఖాతః
రిక్ఖో, రిచ్ఛో- ఋక్షః
ఉఊ, రిఊ- ఋతుః
ఉజ్జూ, రిజ్జూ- ఋజుః
ఇసీ, రిసీ- ఋషిః
రిసహో, ఉసహో- ఋషభః
ఏక్కారో, ఏక్కల్లో, ఏఓ, ఏఅల్లో,
ఏగో, ఏగల్లో- ఏకః
కత్తా, కట్టా- కర్తా
కఊ, కడూ- కటుః
కఇవహో, కఇవాహో- కతిపయః
కరణిజ్జో, కరణీఓ- కరణీయః
కవంధో, కయంధో- కబంధః
కణ్ణేరో, కణేఆరో, కణ్ణిఆరో- కర్ణికారః
కలఓ, కలాఓ- కలాదః
కలంబో, కఅంబో- కదంబః
కహావణో, కాహావణో- కార్షాపణః
కమ్హారో, కమ్భారో- కాశ్మీరః
కసిణో, కసణో, కణ్హో- కృష్ణః(వర్ణవాచీ)
కణ్హో- కృష్ణః
కేసుఓ, కింసుఓ- కింశుకః
ఖుజ్జో- కుబ్జః(పుష్పం)
కుజ్జో- కుబ్జః (పురుషవిశేషః)
కుమరో, కుమారో- కుమారః
కుప్పిసో, కుప్పాసో- కూర్పాసః
కిసరో, కేసరో- కేసరః

కుచ్ఛేఅఅం, కోచ్ఛేఅఅం, కఉచ్ఛేఅఅం- కౌక్షేయకం
ఖుడిఓ, ఖండిఓ- ఖండితః
ఖసిఓ, ఖఇఓ- ఖచితః
గద్ధహో, గడ్డహో- గర్దభః
గరుఓ, గురుఓ- గురుకః
గులో, గుడో- గుడః
గఊ, గఓ, గాఊ- గౌః
చంద్రో, చందో- చంద్రః
ఏవం చంద్రశబ్దే రేఫస్య వికల్పేన లోపః
చోద్దహో, చఉద్దహో- చతుర్దశః
చుడో, చండో- చండః
చొత్థో, చఉత్థో, చోట్ఠో, చఉట్ఠో
చతుర్థః
చోద్దారో, చఉద్దారో- చతుర్ద్వారః
చోవ్వారో చఉవ్వారో- చతుర్వారః
చోగ్గుణో, చఉగ్గుణో- చతుర్గుణః
చక్కాఓ, చక్కవాఓ- చక్రవాకః
చేత్తో, చఇత్తో- చైత్రః
చమరో, చామరో- చామరః
ఝుడిలో, జడిలో- జటిలః
జుణ్ణో, జిణ్ణో- జీర్ణః
తవిఓ, తత్తో- తప్తః
తఇజ్జో, తఇఓ- తృతీయః
తమ్బమఓ తమ్బమఇఓ తామ్రమయః
చుచ్ఛో, ఛుచ్ఛో- తుచ్ఛః
తిక్ఖో, తిణ్హో- తీక్ష్ణః
తోణో, తూణో- తూణః
దక్కారో, దట్ఠో, డక్కారో, డట్ఠో- దష్టః

దాహిణో,దక్ఖిణో- దక్షిణః
దణువహో, దణుఅవహో } దనుజవధః
డంభో, దంభో- దంభః
దరో,డరో- దరః(భయం)
దబ్భో, డబ్భో- దర్భః
దసణో, డసణో- దశనః
దడ్ఢో, డడ్ఢో- దగ్ధః
దండో,డండో- దండః
దరిసో, దాసో- దర్శః
దవ్విరఓ, దవ్విఅరో- దర్వీకరః
దోహాఇఓ,దుహాఇఓ-ద్విధాకృతః
దిట్ఠో, దట్ఠో- దృష్టః
దాహో, డాహో-దాహః
దీహో,దీహరో,దిగ్ఘో,దిగ్ఘరో- దీర్ఘః
దూహవో, దుహవో- దుర్భగః
బీఓ.బిఇఓ,బిఈఓ,బిఇజ్జో-ద్వితీయః
దుస్సహో, దుసహో, దూసహో } దుస్సహః
దూహిఓ, దుహిఓ,దుక్ఖిఓ-దుఃఖితః
దిఅరో, దేఅరో- దేవరః
దెవ్వజ్జో, దేవ్వణ్ణూ,దఇవజ్జో, దఇవణ్ణూ- దైవజ్ఞః
డోహలో, దోహలో - దోహదః
దిఅహో, దివసో- దివసః
ధమ్మిల్లో, ధమ్మేల్లో- ధమ్మిల్లః
ధుణీ, ఝుణీ- ధ్వనిః
ణఇగ్గామో, ణఇగామో } నదీగ్రామః

ణత్తిఓ, ణత్తుఓ- నప్తృకః
ణాపిఓ, ణావిఓ, నావిఓ- నాపితః
ణిట్ఠులో,ణిట్ఠురో,నిట్ఠులో,నిట్ఠురో నిష్ఠురః
ణిసహో, ణిస్సహో, ణీసహో, నిస్సహో, నిస్సహో,నీసహో- నిస్సహః
ణివహో, నివహో- నివహః
ణిసిఅరో, నిసిఅరో, ణిసాఅరో, నిసాఅరో- నిశాచరః
ఓజ్ఝరో, ణిజ్ఝరో- నిర్ఝరః
నిడ్డో, నీడో, నేడ్డో, నేడో - నీడః
ణివుత్తో,ణివత్తో- నివృత్తః
ణుమణ్ణో,ణసణ్ణో- నిషణ్ణః
ణిలంబో,ణిఅంబో-నితంబః
ణిసీఢో, ణిసీహో- నిశీథః
ణీవో, ణీమో- నీపః
పిక్కో, పక్కో, పక్వః
పల్లట్టో, పల్లత్థో- పర్యస్తః
పేరంతో, పజ్జంతో- పర్యంతః
పంసూ, పాసూ- పాంసుః
పారావఓ,పారేవఓ- పారావతః
పముక్కో, పమ్ముక్కో- ప్రముక్తః
పడికూలో, పడిక్కూలో, పడిఊలో- ప్రతికూలః
పవహో, పవాహో - ప్రవాహః
పవుట్ఠో, పఉట్ఠో- ప్రకోష్ఠః
పరిట్ఠిఓ,పడిట్ఠిఓ, పఇట్ఠిఓ-ప్రతిష్ఠితః
పాసుత్తో, పసుత్తో- ప్రసుప్తః
పచ్ఛాహో,పచ్చూసో, ప్రత్యూషః

పవాసూ, పాసాసూ- ప్రవాసీ
పారో, పావారో- ప్రావారః
పిసాఓ, పిసల్లో- పిశాచః
పిహడో, పిఢరో- పిఠరః (స్థాలీ)
పీవలో, పీఅలో, పీఓ- పీతః
పాహాణో, పాసాణో- పాషాణః
పురిమో, పువ్వో- పూర్వః
పువ్వణ్హో, పూవాణ్హో-పూర్వాహ్ణః
పారో, పాఆరో- ప్రాకారః
పాఇక్కో, పఅఈ- పదాతిః
బద్ధప్ఫలో, బద్ధఫలో- బద్ధఫలః
బుందారఓ, వందారఓ-బృందారకః
బిహప్ఫఈ, బుహప్ఫఈ, బహప్ఫఈ, భియప్ఫఈ, భుయప్ఫఈ, భయప్ఫఈ, బిహస్సఈ, బుహస్సఈ బహస్సఈ, భియస్సఈ, భుయస్సఈ, భయస్సఈ, బిహప్పఈ, బుహప్పఈ. బహప్పఈ, భియప్పఈ భుయప్పఈ, భయప్పఈ ౧౮ - బృహస్పతిః
బాహో- బాష్పః (అశ్రు)
బప్ఫో - బాష్పః(ఊష్మా)
బమ్హణో, బ్రమ్హణో - బ్రాహ్మణః
భరహో, భరఓ- భరతః
మోరో, మఊరో. మయూరః
మోహో, మఊహో-మయూఖః
మణహరో, మణోహరో } మనోహరః
మన్తూ, మణ్ణూ- మన్యుః
మజ్ఝణ్ణో, మజ్ఝణ్హో - మధ్యాహ్నః
మిచ్చూ, మచ్చూ- మృత్యుః
మిఅంగో, ముఅంగో-మృదంగః
మిఅంకో, మఅంకో-మృగాంకః
మంసలో, మాసలో. మాంసలః
మంజారో, మజ్జారో. మార్జారః
ముసలో. మూసలో- ముసలః
ముక్కో, ముత్తో- ముక్తః
మురుహో, ముక్ఖో- మూర్ఖః
మెజ్జో, మేఓ- మేయః
జహుట్ఠిలో, జహిట్ఠిలో-యుధిష్ఠిరః
రగ్గో, రత్తో- రక్తః
లుక్కో, లుగ్గో- రుగ్ణః
రుద్రో, రుద్దో- రుద్రః
హలుఓ, లహుఓ- లఘుకః
ణంగూలో, లంగూలో- లాంగూలః
ణోహలో, లోహలో-లాహలః
వఢలో. వఢరో- వఠరః (ధృష్టః)
వణస్సఈ, వణప్ఫఈ- వనస్పతిః
వాసఓ, వరిసఓ- వర్షజః
వంకో, వక్కో- వక్రః
విఞ్చుఓ, విం౦ఛిఓ- వృశ్చికః
ఉసహో; వసహో- వృషభః
విట్ఠో, వుట్ఠో- వృష్టః
వచ్ఛో, రుక్ఖో- వృక్షః
వుఢో, వుద్ధో- వృద్ధః
విసఢో, విసమో- విషమః
విబ్భలో. విహ్భలో, విహలో - విహ్వలః

వాఉల్లో, వాఉలో- వ్యాకులః
వేఇసో, వఅసో- వేతసః
విహీణో, విహూణో - విహీనః
వేసంపాఅణో, వఇసంపాఅణో } వైశంపాయనః
సక్కో, సత్తో- శక్తః
సణ్హో, లణ్హో- శ్లక్ష్ణః
సాలాహణో, సాలవాహణో } శాతవాహనః
సఢిలో, సిఢిలో- శిథిలః
సీభరో, సీహరో, సీఅరో- శీకరః
సుక్కో, సుక్కో- శుల్కః
సుక్ఖో; సోక్కో- శుష్కః
సయ్హో, సజ్ఝో- సహ్యః
సజణో, సజ్జణో- సజ్జనః
సంఘారో, సంహారో- సంహారః
ఖందో, కందో- స్కందః
సారిచ్ఛో, సరిచ్ఛో- సదృక్షః
సవ్వజ్జో, సవ్వణ్ణూ- సర్వజ్ఞః
ఖంభో, తంభో- స్తంభః
థంభో, ఠంభో- స్తంభః (సాత్త్వికభావః)
థవో, తవో- స్తవః
సరో, ఈసరో- స్వరః
సివిణో, సిమిణో- స్వప్నః
ఖాణూ, ఖణ్ణూ- స్థాణుః (శంకుః)
థాణూ- స్థాణుః (హరః)
సిణిద్ధో, సణిద్ధో, ణిద్ధో- స్నిగ్ధః
సూహవో, సుహఓ- సుభగః
సోమాలో, సుఉమారో- సుకుమారః
సుణ్ణాణో, సుజ్జాణో - సుజ్ఞానః
సుణ్హో, సోణ్హో, సణ్హో-సూక్ష్మః
థుల్లో, థూలో, థోరో- స్థూలః
థూణో, థోణో- స్థూణః
సణేహో, ణేహో- స్నేహః
థూణో, థేణో- స్తేనః
ఖెడఓ, స్ఫేటకః } క్ష్వేడకశ్చ
హీరో, హరో- హరః
దహో, ద్రహో- హ్రదః
హాలిఓ, హలిఓ- హాలికః
హూణో, హీణో- హీనః
ఛణో- క్షణః (ఉత్సవః)
ఖణో- క్షణః (కాలః)

అథాజంత స్త్రీలింగ విశేషాః.

అహిఆఈ, అహిఆఈ-అభిజాతిః
లావూ, అలావూ- అలాబూః
అజ్జూ- ఆర్యా (శ్వశ్రూః)
అజ్జా- ఆర్యా (పూజ్యా)
ఓలీ- ఆలిః (పఙ్క్తిః)
ఆలీ- ఆలిః (సఖీ)
ఉడ్ఢీ, ఇడ్ఢీ, ఉద్ధీ, ఇద్ధీ- ఋద్ధిః
కరలీ-కదలీ (మృగవిశేషః)
కఅలీ-కదలీ (ద్రుమః)
కసా, కాసా- కృశా
కోహల్లీ, కొహణ్డీ- కూష్మాండీ
గఊ, గఈ, గాఈ- గౌః
గిట్ఠీ, గింఠీ- గృష్టిః(ధేనుః)

చవిడా, చవేడా- చపెటా
చందిమా, చంద్రిమా - చంద్రికా
ఛాహా, ఛాఈ, ఛాఅ- ఛాయా
జిబ్భా, జీహా- జిహ్వా
దూఆ, దుహిఆ- దుహితా
దుగ్గాఈ,దుగ్గాదేఈ- దుర్గాదేవి
ధత్తి, ధారీ, ధాఈ- ధాత్రి
దిహీ, ధిఈ- ధృతిః
ణీమీ, ణీవీ- నీవీ
పాసిద్ధి, పసిద్ధీ- ప్రసిద్ధిః
పాడిసిద్ధీ, పడిసిద్ధీ- ప్రతిసిద్ధిః
పాహుడీ, పహుడీ- ప్రభృతిః
పుహాఈ, పుఢఈ- పృథివీ
పిచ్ఛీ-పృథ్వీ (భూః)
పహుఈ-పృథ్వీ (గుర్వీ)
బహిణీ, భఇణీ- భగినీ
భుమఆ, భమూఆ- భ్రూః
మణంసిలా,మాణంసిలా-మనశ్శిలా
మణంసిణీ, మాణంసిణీ- మనస్వినీ
రత్తి, రాఈ- రాత్రిః
రుప్పిణీ, రుత్థిణీ, రుమ్మిణీ-రుక్మిణీ
వేల్లీ, వల్లీ- వల్లీ
వసిహీ- వసఈ-వసతిః
విలఆ, వణిఆ- వనితా
విఅణా, వేఅణా- వేదనా
సద్ధా, సద్ధా- శ్రద్ధా
సిప్పీ, సుత్తి, సొత్తి- శుక్తిః
సమిద్ధీ, సామిద్ధీ- సమృద్ధిః
సుణ్హా- సాస్నా
సిరీ, ఇత్థీ- స్త్రీ
ఛిరా, సిరా- సిరా
సుణ్హా, సుసా- స్నుషా
థూణా, థోణా- స్థూణా
హరడఈ, హరలఈ- హరీతకీ
హలద్దీ, హలద్దా, హలదీ, హలద్రా- హరిద్రా
ఛమా- క్షమా- క్ష్మా చ
ఖమా-సహనం

ఆధాజంతనపుంసకలింగాః

అద్ధం, అద్ధం- అర్ధం
అణ్ణణ్ణం, అణ్ణోణ్ణం- అన్యోన్యం
అరణ్ణం, రణ్ణం- అరణ్యం
అల్లం,ఉల్లం,ఒల్లం,అద్దం,ఉద్దం,ఒద్దం
అద్రం, ఉద్రం, ఒద్రం -ఆర్ద్రం
అచ్ఛఅరం, అచ్ఛరిఅం, అచ్ఛరిజ్జం
ఆశ్చర్యం
అంగుఅం, ఇంగుఅం- ఇంగుదం
ఓహలం, ఉఊహలం- ఉదూఖలం
ఉత్తరీఅం,ఉత్తరిజ్జం- ఉత్తరీయం
ఉద్ధం, ఉబ్భం- ఊర్ధ్వం
ఉణం, రిణం- ఋణం
ఓసఢం, ఓసహం- ఔషధం
కాలాసం, కాలాఅసం } కాలాయసం
కిసలం, కిసలఅం- కిసలయం
కోహల్లం, కోహలం- కోఉహల్లం-
కోఉహలం, కుఊహల్లం, కుఊహలం- కుతూహలం

చిన్ధం. చిణ్హం. ఇన్ధం. ఇణ్హం- చిహ్నం
చేఇఅం, చేఇఇఅం, చేఇత్తం, చె
అం- చైత్యం (బౌద్ధాలయః)
జఢరం, జఢలం- జఠరం
జీఅం, జీవిఅం- జీవితం
తలవింటం, తాలవింటం, తలవెంటం
తాలవెంటం- తాలవృంతం
తిమ్మం, తిగ్గం- తిగ్మం
తూహం, తిత్థం- తీర్థం
దుఅల్లం, దుఊలం- దుకూలం
దూహం, దుక్ఖం- దుఃఖం
దేఉలం, దేవఉలం- దేవకులం
దేరం, దారం, వారం, వెరం, దు
ఆరం, దుఏరం, దువేరం, దువా
రం- ద్వారం
ధీరం, ధిజ్జం- ధైర్యం
ఓమల్లం } ణిర్మాల్యం
ణిమ్మల్లం }
ణేఉరం, ణెఉరం, ణూఉరం- నూ
పురం
పత్తలం, పత్తం- పత్రం
పల్లాణం, పడాణం- పర్యాణం
పఉమం, పొమ్మం- పద్మం
పలిఅం, పలిలం- పలితం
పావీఢం, పాఅవీఢం- పాదపీఠం
పావడణం } పాదపతనం
పాఅవడణం }
పాణిఅం, పాణీఅం- పానీయం
పిట్ఠం, పట్ఠం- పృష్ఠం

పుఢుమం, పఢుమం, పుఢమం, ప
ఢమం- ప్రథమం
పిండం, పేండం- పిండం
పీఅం, పీఅలం- పీతం
భాణం, భాఅణం- భాజనం
భోణం, భోఅణం- భోజనం
మసిణం } మసృణం
మసణం }
మహుఅం, మహూఅం- మధూకం
మఇలం, మలిణం- మలినం
మాసం, మంసం- మాంసం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉఅం
మఉఅం- మృదుకం
మాఉక్కం, మఉక్కం, మాఉత్త
ణం, మఉత్తణం, మాఉత్తం, మ
ఉత్తం, మాఇమా, మఇమా- మృ
త్వం
మీసం, మీసాలిఅం- మిశ్రం
రాఉలం, రాఅఉలం- రాజకులం
ణిడాలం, ణడాలం- లలాటం
లోణం, లవణం- లవణం
ణంగలం, లంగలం- లాంగలం
వఇరం, వజ్జం- వజ్రం
వింటం, వెంటం- వృంతం
విజాణం, విణ్ణాణం- విజ్ఞానం
వెరులిఅం, వేరుజ్జం- వైడూర్యం
వారణం, వాఅరణం- వ్యాకరణం
సింగం, సంగం- శృంగం
సామచ్ఛం, సామత్థం- సామర్థ్యమ్

సిందూరం, సేందూరం- సిందూరం
సరరుహం } సరోరుహం
సరోరుహం }
సిణ్ణం, సేణ్ణం, సఇణ్ణం- సైన్యమ్
థీణం, ధీణం, థిణ్ణం- స్త్యానమ్
హిఅం, హిఅఅం- హృదయమ్

హలంతపుల్లింగాః

అరుహన్తో, అరిహన్తో, అరహన్తో, అరుహమాణో, అరిహమాణో, అరుహో, అరిహో, అరహో-అర్హన్
అప్పా, అత్తా, ఆదా- నకారాంతవత్.
అప్పో, అత్తో, అప్పాణో, అత్తాణో- ఆత్మా
తిరచ్ఛి, తిరో- తిర్యక్
భవన్తో, భవో- భవాన్
మహన్తో, మహో- మహాన్

ముంఢా, ముంధా- నకారాంతవత్
ముంఢాణో } మూర్ధా
ముంధాణో }
సక్ఖిణో, సక్ఖీ- సాక్షీ

హలంతస్త్రీలింగాః

ఆసీసా, అసిఆ- ఆశీః
అచ్ఛరసా, అచ్ఛరఆ- అప్సరాః
పడివఆ, పాడివఆ- ప్రతిపత్
విజ్జులా, విజ్జూ- విద్యుత్

హలంతనపుంసకలింగాః

ఛఉమో, ఛమ్మో- ఛద్మ
జమ్మణో, జమ్మో- జన్మ
భసో, భస్సో- భస్మ
ఏషామకారాంతవద్రూపమ్

—*ఇతి శబ్దవిశేషాః*—

దకారాంతో యుష్మచ్ఛబ్దస్త్రీలింగేఽపిసమానః.

౧।౧॥ తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౧।౩॥ భె। తుబ్భే। తుమ్హే। ఉయ్హే। తుబ్భ। తుమ్హే। తుజ్ఝే। తుమ్హ।తుజ్ఝ * ౨।౧॥ తుమె। తుఏ। తువం। తుం। తుమం। తుహ। తం * ౨।౩॥ వో। భె। తుమ్హె। తుమ్హె। తుజ్ఝె। ఉయ్హె। తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుబ్భె * ౩।౧॥ భే। తే। దె। దే। తుమం। తుమఇ। తుమఏ॥ తుఇ। తుఏ। తుమాఇ। తుమె * ౩।౩॥ భే। తుబ్భేహి। తుమ్హేహి। తుజ్ఝేహి। ఉబ్భేహి। ఉమ్హేహి॥ ఉజ్ఝేహి। ఉయ్హేహి। తుయ్హేహి * ౫।౧॥ తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। తుహిత్తో। తుయ్హ। తఉహింతో। తఇత్తో। తఈఓ। తఉఉ। తువాహింతో।తువత్తో। తువా

ఓ। తువాఉ। తువాహి। తువా। తుమాహింతో। తుమత్తో। తుమాఓ।
తుమాఉ। తుమా।తుమాహి।తుహాహింతో। తుహత్తో।తుహాఓ।తుహాఉ।
తుహా। తుహాహి। తుబ్భాహింతో। తుబ్భత్తో। తుబ్భాఓ। తుబ్భాఉ।తు
బ్భా। తుబ్భాహి। తుమ్హాహింతో। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తు
మ్హా। తుమ్హాహి। తుజ్ఝాహింతో। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ। తుజ్ఝా।
తుజ్ఝాహి * ౫।౩॥ ఉమ్హేహింతో। ఉమ్హాహింతో। ఉమ్హేసుంతో। ఉ
మ్హాసుంతో। ఉమ్హేహి। ఉమ్హాహి। ఉమ్హత్తో। ఉమ్హాఓ। ఉమ్హాఉ। ఉయ్హా
హింతో। ఉయ్హేహింతో। ఉయ్హాసుంతో। ఉయ్హేసుంతో। ఉయ్హాహి। ఉ
య్హేహి। ఉయ్హత్తో। ఉయ్హాఓ। ఉయ్హాఉ। తుయ్హేహింతో। తుయ్హాహిం
తో। తుయ్హేసుంతో। తుయ్హాసుంతో। తుయ్హేహి। తుయ్హాహి। తుయ్హత్తో
తుయ్హాఓ। తుయ్హాఉ। తుబ్భాహింతో। తుబ్భేహింతో। తుబ్భాసుంతో
తుబ్భేసుంతో। తుబ్భాహి। తుబ్భేహి। తుబ్భత్తో। తుబ్భాఓ। తు
బ్భాఉ। తుమ్హాహింతో। తుమ్హేహింతో। తుమ్హాసుంతో। తుమ్హేసుం
తో।తుమ్హాహి। తుమ్హేహి। తుమ్హత్తో। తుమ్హాఓ। తుమ్హాఉ। తుజ్ఝాహిం
తో। తుజ్ఝేహింతో। తుజ్ఝాసుంతో। తుజ్ఝేసుంతో। తుజ్ఝాహి। తుజ్ఝే
హి। తుజ్ఝత్తో। తుజ్ఝాఓ। తుజ్ఝాఉ * ౬।౧॥ తుబ్భ। తుజ్ఝ। ఉబ్భ। ఉమ్హ
ఉజ్ఝ। ఉమ్హ। తుయ్హ। తఇ। తుహం। తుహ। తుమ్హ। తువ। తుమ। తుమే।
తుమాఇ। తుమో। దే। తె। ఇ। తుఇ। తుఏ * ౬।౩॥ తుమ్హాణం। తు
మ్హాణ। తుజ్ఝాణం। తుజ్ఝాణ। తుబ్భాణం। తుబ్భాణ। తుమాణం। తుమా
ణ। తువాణం। తువాణ। తుహాణం। తుహాణ। తుబ్భం। తుమ్హం।తుజ్ఝం।
తుబ్భ। తుమ్హ। తుజ్ఝ। వో। భె। తు * ౭।౧॥ తుమఏ। తుఇ। తుఏ।తు
మాఇ। తుమె। తుమమ్మి। తువత్థ। తువస్సిం। తువమ్మి। తుమత్థ। తుమ
స్సిం। తుమమ్మి। తుహత్థ। తుహస్సిం। తుహమ్మి। తుబ్భత్థ। తుబ్భస్సిం।తు
బ్భమ్మి। తుమ్హత్థ। తుమ్హస్సిం। తుమ్హమ్మి। తుజ్ఝత్థ। తుజ్ఝస్సిం। తుజ్ఝమ్మి
తుశహిం। తుమహిం। తుహహిం। తుబ్భహిం। తుమ్హహిం। తుజ్ఝహిం

౭।౩॥ తువేసుం। తువేసు। తుమేసుం। తుమేసు। తుహేసుం। తుహేసు తుబ్భేసుం। తుబ్భేసు। తుమ్హేసుం। తుమ్హేసు। తుజ్ఝేసుం। తుజ్ఝేసు। తూసుం। తూసు ॥

దకారాంతః పుల్లింగో ఽస్మచ్ఛబ్దో లింగత్రయే ఽపి సమానః

౧।౧॥ అమ్మి। హం। అహఅం। అహం। అహమ్మి। అమ్మి * ౧।౩॥ వేూ। ఘే। వఅం। అమ్హే। అమ్హో। అమ్హ * ౨।౧॥ మం। ణే। ణం। మ్మి। మిమం। మమం। అమ్మి। అహం। మమ్హ। అమ్హ * ౨।౩॥ అమ్హే। అమ్హో। అమ్హ। ణే। ౩।౧॥ మి। మఇ। మిమాఇ। మఏ। మే। మమం। ణే। మఅఇ। మమఏ * ౩।౩॥ ణే। అమ్హేహిం। అమ్హేహి। అమ్హేహిఁ। అమ్హాహిం। అమ్హాహి। అమ్హాహిఁ। అమ్హే। అమ్హ * ౫।౧॥ మఈహింతో। మఇత్తో। మఈఓ। మఈఉ। మమాహింతో। మమత్తో। మమాఓ। మమాఉ। మమా। మమాహి। మహాహింతో। మహత్తో। మహాఓ। మహాఉ। మహా। మహాహి। మజ్ఝాహింతో। మజ్ఝత్తో। మజ్ఝాఓ। మజ్ఝాఉ। మజ్ఝా। మజ్ఝాహి * ౫।౩॥ అమ్హాహింతో। అమ్హేహింతో। అమ్హాసుంతో। అమ్హేసుంతో। అమ్హాహి। అమ్హేహి॥ అమ్హత్తో। అమ్హాఓ। అమ్హాఉ। మమాహింతో। మమేహింతో। మమాసుంతో। మమేసుంతో। మమాహి। మమేహి। మమత్తో। మమాఓ। మమాఉ * ౬।౧॥ అమ్హం। మజ్ఝం। మజ్ఝ। మఇ। మహ। మహం। మే। అమ్హ। మమ * ౬।౩॥ అమ్హే। అమ్హో। అమ్హాణం। అమ్హాణ। మమాణం। మమాణ। మహాణం। మహాణ। మజ్ఝాణం। మజ్ఝాణ। మజ్ఝ। అమ్హ। అమ్హం। ణే। ణో * ౭।౧॥ మి। మఇ। మిమాఇ। మఏ। మే। అమ్హత్థ। అమ్హస్సిం। అమ్హమ్మి। అమ్హహిం। మమత్థ। మమస్సిం। మమమ్మి। మమహిం। మజ్ఝత్థ। మజ్ఝస్సిం। మజ్ఝమ్మి। మజ్ఝహిం। మహత్థ। మహస్సిం। మహమ్మి। మహహిం। అమ్హో, మమే, మజ్ఝే, మహే ॥ చింత్యమేతత్. * ౭।౩॥ అమ్హేసుం। అమ్హేసు। అమ్హాసుం। అమ్హాసు। అమ్హసుం। అమ్హసు। మమేసుం। మమేసు। మమాసుం। మమాసు। మమసుం

మహాసు| మజ్ఝేసుం| మజ్ఝేసు| మజ్ఝాసుం| మజ్ఝాసు| మజ్ఝసుం| మజ్ఝసు| మహేసుం| మహేసు| మహాసుం| మహాసు| మహసుం| మహసు||

ఇతి శబ్దరూపప్రకరణమ్.

అథావ్యయాన్యవ్యయయుక్తాని కానిచిత్ప్రదర్శ్యంతే.

వలె, ణఇ, చెఅ, చిఅ, చ్చిఅ, వ్వ- ఏవార్థే
కిం, కిణో—కిమ్
మివ, పివ, వివ, విఅ, వ్వ, వ, ఇవ- ఇవార్థే
కిర, ఇర, హిర, కిల—కిలార్థే
అవ్వో, అబ్బో, హహా—ఆశ్చర్యే
ణవర, ణవరి } కేవలం
ణవరిఅ } అనంతరంచ
ముణఅం, మణిఅం, మణం- మనాక్
చచ్చే. పచ్చి, దే—హే
అణ, ణాఇం, ణ—నఞర్థే
హు, భంది, వణె, ఖు, వలే- నిశ్చయే
మణే—కింస్విత్
సణిఅం—శనైః
అలాహి, హుంచచ్చే—అలమ్
మాఇ—మార్థే
ఓ } అవ
అవ } అప
ఓ, ఉఅ—ఉత
ఉ, ఓ, ఉవ—ఉప
పాడిఏక్కం, పాడిక్కం, పచ్చేఅం—ప్రత్యేకమ్
అప్పణా, సఅం—స్వయమ్

పక్కసరిఅం, ఝత్తి—ఝడితి
పక్కసరిఅం, సంపఇ—సమ్ప్రతి
ఇహరా, ఇహరహా—ఇతరథా
మోరఉల్లా, ముహా—ముధా
అఇ, ఐ—అయి
ఏణ్హిం, ఏత్తాహే—ఇదానీమ్
బాహిం, బాహిరో—బహిః
అవరిం, ఉవరిం—ఉపరి
జం—యత్
తం—తత్
సమ్మం—సమ్యక్
వీసుం—విష్వక్
ఉచ్చఅ—ఉచ్చైః
నీచఅ—నీచైః
పిథం, పుథం, పిహం, పుహం- పృథక్
ముసా, మూసా, మోసా- మృషా.

పదాత్పరస్యాపేరకారలోపో వా భవతి| కింవి| కిమవి|| 'పదాత్పరస్య ఇతేరికారలోపో నిత్యంభవతి|| కింతి| సచాచః పరశ్చేదికారస్య తకారః వాక్యాదౌ విద్యమానః ఇతిః ఇఅ ఇతి భవతి

పఇ, సఅ—సదా

కఇఆ, కాహే, కాలా, కఆ—కదా
తఇఆ, తాహే, తాలా, తఆ—తదా
జఇఆ, జాహే, జాలా, జఆ—యదా
జా, జావ—యావత్
తా, తావ—తావత్
కహి, కత్థ, కహ—కుత్ర
దిట్ఠిఆ—దిష్ట్యా
పుణో, పుణాఇ, పుణ—పునః
ణఉణాఇ, ణఉణా, ణఉణ, ణఉణో
—నపునః
కఓ, కదో, కత్తో, కుఓ, కుదో-కుతః
ఇత్యాది

—*ఇత్యవ్యయ ప్రకరణమ్ *—

అథతద్ధితాంతాః కేచిత్ప్రదర్శ్యన్తే
సిరిమంతో—శ్రీమాన్
ధణమణో—ధనవాన్
భత్తివంతో—భక్తిమాన్
హణుమా—హనుమాన్
దఆలూ—దయావాన్
సద్ధాలూ—శ్రద్ధావాన్
గవ్విరో—గర్వవాన్
ఛాఇల్లో—ఛాయావాన్
దప్పిల్లో—దర్పవాన్
మాణఇంతో—మానవాన్

ఇత్యాద్యూహ్యమ్.

తేత్తిఅం, తెత్తిఅం, తెత్తిలం, తేద్దహం, తా, తావ—తావత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం—ఏతావత్
కేత్తిఅం, కిత్తిలం, కేద్దహం-కియత్
ఏత్తిఅం, ఇత్తిలం, ఏద్దహం-ఇయత్
జేత్తిఅం, జిత్తిఅం, జిత్తిలం, జేద్దహం, జా, జావ—యావత్
పహిఓ—(పథికః) పాన్థః
సవ్వంగిఓ—సర్వాంగీణః
అప్పణఅం—ఆత్మీయమ్
జహి, జత్థ, జహ—యత్ర
ఏవం తత్రాంతాః

అమ్హాకేరో }
అమ్హకేరో } అస్మదీయః

పారికేరం, పరికేరం, పారకేరం, పరకేరం, పారకేరం; పరకేరం—పరకీయమ్. అయమేవవిశేషః
రాఇకేరం, రాఅకేరం, రాఅకేరం—రాజకీయం. సామాన్యేన తుమ్హాకేరంయుష్మదీయమిత్యాది
తుమ్హేచ్చఅం—యౌష్మాకమ్
అమ్హేచ్చఅం—ఆస్మాకమ్
చందవ్వ—చంద్రవత్. ఇత్యాది
పీణిమా, పీణత్తణం—పీనత్వం
ఇత్యాది
సవ్వదో, సవ్వత్తో, సవ్వఓ—సర్వతః. ఇత్యాది
ఏకసి, ఏకసిఅ, ఏకఇఅ, ఏకఆ—ఏకదా. ఇత్యాది
సఅహుత్తో—శతకృత్వః. ఇత్యాది
పురిల్లం—పురోభవమ్
అప్పల్లం—ఆత్మభవమ్ ఇత్యాది

లజ్జిరో—లజ్జాశీలః. ఇత్యాది

ఇతి తద్ధితాంతాః.

అథకృదంతవిశేషాః

హాసిఅం—హాసితమ్
పడిఅం—ప్రతిష్ఠితమ్
జాఅం—జాతం
లూఅం—లున్నం
భూఅం—భూతం. ఇత్యాది
కారిఅం, కారావిఅం—కారితమ్
హాసిఅం, హాసావిఅం—హాసితం
ఇత్యాది
హోమాణో, హోంతో—భవన్
హసమాణో, హసంతో, హసేమాణో, హసేంతో—హసన్ ఇత్యాది
విరాఅమాణో, విరాఅంతో, విరాపమాణో, విరాపంతో—విరాజమానః
హసఈ, హసేఈ, హసమాణీ, హసేమాణీ, హసంతీ, హసేంతీ, హసమాణా, హసేమాణా, హసంతా, హసేన్తా—హసంతీ
భజఈ, భజేఈ, భజమాణీ, భజేమాణీ, భజంతీ, భజేంతీ, భజమాణా, భజేమాణా, భజన్తా, భజేన్తా—భజమానా
దట్ఠుం, దట్ఠుఆణ, దట్ఠూణ, దట్ఠుఆణం, దట్ఠూణం—దృష్ట్వా
ఘేత్తుం, ఘేత్తుఆణ, ఘేత్తుఆణం, ఘేత్తూణ, ఘేత్తూణం-గృహీత్వా
వోత్తుం, వోత్తుఆణ, వోత్తుఆణం, వోత్తూణ, వోత్తూణం—ఉక్త్వా
మోత్తుం, మోత్తుఆణ, మోత్తుఆణం మోత్తూణం, మోత్తూణ—ముక్త్వా
రోత్తుం, రోత్తుఆణ, రోత్తుఆణం, రోత్తూణ, రోత్తూణం—రుదిత్వా
సోత్తుం, సోత్తుఆణ, సోత్తుఆణం, సోత్తూణ, సోత్తూణం, సుణిఉం, సుణేఉం, సుణేఊణ, సుణిఊణం, సుణేఊణ, సుణేఊణం, సుణిఉఆణ, సుణిఉఆణం, సుణేఉఆణ, సుణేఉఆణం—శ్రుత్వా
భోత్తుం, భోత్తుఆణ, భోత్తుఆణం భోత్తూణ, భోత్తూణం—భుక్త్వా
కాఉం, కాఉఆణం, కాఉఆణ, కాఊణం, కాఊణ—కృత్వా
హసేఅం, హసిఅం, హసేఅ, హసిఅ, హసిఊణ, హసేఊణం, హసేఊణ, హసిఊణం, హసిఉఆణ, హసిఉఆణం, హసేఉఆణ, హసేఉఆణం—హసిత్వా. ఇత్యాది
దట్ఠుం—ద్రష్టుమ్
ఘేత్తుం—గృహీతుమ్
వోత్తుం—వక్తుమ్
మోత్తుం—మోక్తుమ్
రోత్తుం—రోదితుమ్
సోత్తుం—శ్రోతుమ్
భోత్తుమ్—భోక్తుమ్
కాఉం—కర్తుం

హాసేఉం, హాసిఉం—హాసితుమ్
దట్ఠవ్వం—ద్రష్టవ్యం
ఘేత్తవ్వం—గ్రహీతవ్యం
వోత్తవ్వం—వక్తవ్యమ్
మోత్తవ్వం—మోక్తవ్యం
రోత్తవ్వం—రోదితవ్యమ్
సోత్తవ్వం—శ్రోతవ్యమ్

భోత్తవ్వం—భోక్తవ్యమ్
కాఅవ్వం—కర్తవ్యం
హాసేఅవ్వం, హాసిఅవ్వం } హసితవ్యం
ఇత్యాది
కరణిజ్జం, కరణిజ్జో—కరణీయం ఇత్యాది

ఇతి కృదంతవిశేషః

ఇతి ప్రాకృతభాషాయాం సుబంతవిభాగః.

అథ శౌరసేనీసామాన్యప్రక్రియా ॥ సూ ॥ దస్తస్య శౌరసేన్యామఖావచోస్తోః. శౌరసేన్యాం భాషాయాం అచఃపరస్య అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్య తకారస్య దకారస్స్యాత్. పిదా—పితా ఇత్యాది. ॥సూ॥ అధః క్వచిత్. శౌరసేన్యాం సంయోగే అధో వర్తమానస్య తస్య దః క్వచిత్. ణిచ్ఛిదో—నిశ్చితః ఇత్యాది

సూ॥ ర్యో య్యః॥ ర్యస్య వా య్యో భవతి. అయ్యో, అజ్జో—ఆర్యః. ఇత్యాది

సూ॥ థో ధః. థస్య ధో వా స్యాత్. కధా, కహా—కథా ఇత్యాది

సూ ॥ ఇహహచోర్హస్య, ఇహశబ్దే హకారస్య థధ్వనిర్ధాహ చావితి విహితహకారస్య చ ధకారో వా స్యాత్,

సూ ॥ అంత్యాదిదేతి మోణః.। శౌరసేన్యామంత్యమకారాణ్ణాగమో భవతి. ఇదేతోః పరయోః. జుత్తంణిమం- యుక్తమిదమ్, ఏవ్వం ణేదం. ఏవమేతత్.

సూ॥ శేషం ప్రాకృతవత్. ॥ స్పష్టమ్ ॥ ఇతి శౌరసేనీసామాన్యప్రక్రియా.

అథ శౌరసేనీశబ్దాః

౫॥౧॥ రామాదు । రామాదో * ౫॥౩॥ రామాహింతో । రామే

హింతో। రామాసుంతో। రామేసుంతో। రామత్తో। రామాదో। రామాదు। రామాహి। రామేహి॥ శేషంప్రాకృతవత్. ఏవమదన్తాః కృష్ణాదయః। పూర్వశబ్దస్య పురవ ఇత్యాదేశః, రూపాణితు ప్రాకృతవత్. అజంతనపుంసకలింగేషు పఞ్చమ్యాం రామవత్ అన్యత్స ర్వంప్రాకృతవదేవ· ఇత్యజంతవిశేషాః

అథ హలంతవిశేషాః. నకారాంతఃపుల్లింగఃకరిన్‌శబ్దః.

౧।౧॥ దేకరిఆ। దేకరీ। దేకరి * ౧।౩॥ దేకరిఓ। దేకరీఉ। దేకరిణో। దేకరీ * శేషం ప్రాకృతవత్. ఏవమిన్నన్తాః

అన్నంతేషు సర్వత్ర దరాఅం। దేసుకస్సం। దేఅప్పం॥ ఇత్యేకైకం రూపమధికం. అన్యత్సర్వం ప్రాకృతవత్.

తకారాంతఃపుల్లింగో భవచ్ఛబ్దః.

౧।౧॥ భవం * ౧।౩॥ భవా ॥ శేషంప్రాకృతవత్. ఏవం కృపావాన్, మఘవాన్ ఇత్యాదయః.

ఇతి హలంతవిశేషాః. అథావ్యయాని.

దావ, తావ, దా, తా—తావత్. ఇహ, ఇధ—ఇహ. దాణిం—ఇదానీం. తా—తస్మాత్. రమిఅ, రమిదూణ—రన్త్వా. ఇత్యాది.

కమఅ, కరిఅ, కరిదూణ—కృత్వా. గమిఅ, గమిదూణ, గదుఅ—గత్వా. ణం—నను। అమ్మహే—సంతోషే. హీహీ—వైదూషకహర్షే. హీమాణహే—ఆశ్చర్యే,కష్టేచ। ఏవ్వ—ఏవ. చేట్యాహ్వానే హంజే. ఇత్యవ్యయవిశేషాః. ఇతి శౌరసేన్యాంసుబంతభాగః

అథ మాగధీసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ సోః శ్లౌ ॥ మాగధ్యాం సకార రేఫయోర్యథాసంఖ్యం శకార లకారౌ స్తః. ॥సూ॥ చ్ఛోఽనాదౌ శ్చః ॥ అనాదౌ వర్తమానస్య లాక్షణికస్యాలాక్షణికస్యచ, చ్ఛస్య శ్చో భవతి. పిశ్చలే। పిచ్ఛిలః। వత్సలః। వశ్చలో। వశ్చలే॥

సూ॥ క్షుఃకః॥ అనాదౌవర్తమానస్య క్షుప్యాజిహ్వామూలీయాక్రాన్తక కారోభవతి. లక్ఖః కే- రాక్షసః

సూ॥ స్పస్పయోస్పంయోగే-గీష్మే॥ అనాదిమయోస్సంయోగే వర్తమానయోస్సకారష కారయోస్సకారోభవతి. గీష్మేసభవతి.

పరస్తే- పశ్యస్తః. శుస్కే- శుష్కః. గిష్మే- గీష్మః.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞఞ్జాంఞః ॥ ఏషాంఞ కారస్స్యాత్ ॥ రిఞ్ఞాదిష్వేవమ్॥ ధఞ్ఞే - ధన్యః. కఞ్ఞే - కన్యాః. సామఞ్ఞే - సామజ్ఞః. ధణఞ్ఞప - ధనంజయః. ఇత్యాద్యూహ్యం.

సూ॥ జయద్యాం యః॥ ఏషాం యకారోభవతి ॥ శమాయే - సమాజః. యయె - జయః. హియ్యే - హృద్యః.

సూ॥ట్టట్ఠాస్థం॥ఏతయోః స్థస్స్యాత్॥ శుస్థు-సుష్ఠు. భస్థే-భట్టఃఇత్యాది

సూ॥స్థర్థాస్తమ్ ॥ స్థర్థయోః స్తస్స్యాత్ ॥ స్తిదె - స్థితః. అస్తే- అర్థః. ఇత్యాది ॥సూ॥ మాగధ్యాంశౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥

సూ॥ శేషంప్రాకృతవత్ ॥ శౌరసేన్యాం మాగధ్యాంచానుక్తమిత్యర్థః ॥ ఇతి మాగధీసామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతఃపుల్లింగో రామశబ్దః.

౧।౧॥ లామే * ౧।౩॥ లామా * ౬।౧॥ లామాహ । లామశ్శ * ౬।౩॥ లామాహఁ। లామాణం । లామాణ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్.

ఏవమదంతాః, నపుంసకలింగానామపి షష్ఠ్యేవమేవ. శేషం ప్రాకృతవత్.

అహం, వయం, ఏతయోః స్థానే హగెఇత్యాదేశోభవతి. అన్యత్సర్వం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి మాగధ్యాంసుబంతభాగః.

అథపైశాచీసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ నోణనః పైశాచ్యాం ॥ పైశాచ్యాంభాషాయాం ణకారనకారయోర్నకారోభవతి.

సూ॥ న్యణ్యజ్ఞాంఞ్ ॥ పైశాచ్యామేషాం ఞ కారస్స్యాత్. రిత్యాది పూర్వవత్. కన్యా - కఞ్ఞా. గణ్యాః - గఞ్ఞా. పుణ్యం - పుఞ్ఞం. ప్రాజ్ఞః - పఞ్ఞా

సూ॥ తల్పదోః ॥ తకారదకారయోస్తకారో భవతి ॥ పతిపన్నో - ప్రతిపన్నః. మతనో - మదనః. ఇత్యాది

సూ॥ లోళః ॥ స్పష్టం ॥ కోమళో - కోమలః.

సూ॥ దుష్టెర్యాష్టృశాగే ॥ యాదృశాదిషు, దృ ఇత్యస్య తి ఇతిస్యాత్. యాతిసో - యాదృశః. తాతిసో - తాదృశః. భవాతిసో - భవాదృశః, ఇత్యాది

సూ॥ ర్యస్నష్టాం రియసినసిటాః క్వచిత్ ॥ ర్య, స్న, ష్ట, ఏషాం స్థానే. రియ, సిన, సిట, ఇత్యాదేశా యథాసంఖ్యంభవంతి ॥ ఆరియో - ఆర్యః. సినాతో - స్నాతః. కసిటో - కష్టః.

సూ॥ టోస్తుతు ॥ టు, ఇత్యస్యాను, ఇతి వాస్యాత్ ॥ కతుకో, కటుకో - కటుకః. ఇత్యాది

సూ॥ సషోస్సః ॥ స్పష్టం ॥ సేసో - శేషః, ఇత్యాది

సూ ॥ ష్ట్వాఃత్తూనత్థూనౌ ॥ ష్ట్వ ఇత్యస్య త్తూన త్థూనౌ ఇత్యాదేశౌభవతః ॥ కత్తూన, కత్థూన - కృష్ట్వా ఇత్యాది

సూ ॥ శేషం శౌరసేనీవత్ ॥ స్పష్టమ్ ॥ అప్రోక్తా ఆదేశాః ప్రాయశో న భవంతి. ఇతి పైశాచీ సామాన్యప్రక్రియా.

అకారాంతః పుల్లింగో రామశబ్దః

౫|౧॥ రామాతు। రామాతో * ౫|౩॥ రామాహింతో। రామేహింతో। రామాసుంతో। రామేసుంతో। రామాహి। రామేహి। రామత్తో రామాతో। రామాతు ॥ శేషం ప్రాకృతవత్

నపుంసకలింగానాం చాప్యేవమేవ ; హృదయమిత్యస్యహితపమితిరూపే ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చ ॥ రాజన్ శబ్దస్య సిద్ధావస్థాపేక్షయా యుత్రయత్ర జ్ఞకారోదృశ్యతె, తత్రతత్ర ఞ్ఞకారస్య వికల్పేన, చిఞ్.

ఇత్యాదేశస్స్యాత్. రాచిఞ్ఞో, - రాజ్ఞః, పక్షె రణ్ణో-రాజ్ఞః ఇతి.

తదిదమోః పుంసితృతీయైకవచనే నేన|స్త్రియాం నాయే ఇతి భవతి అవ్యయేషుక్త్వా ప్రత్యయేవిశేషః. గంతూన - గత్వా ఇత్యాది శేష మఖిలం శౌరసేనీవత్ప్రాకృతవచ్చ. ఇతి పైశాచ్యాం సుబంతభాగః.

అథ చూళికాపైశాచీ సామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ రోలస్తుచూళికాపైశాచ్యామ్ ॥ చూళికాపైశాచ్యాం రేఫస్య లకారోవాస్యాత్. రామో, లామో - రామః ఇత్యాది

సూ ॥ గజడదబఘఝఢధభాం కచటతపఖఛఠథఫాల్ ॥ గాదీనాం క్రమాత్కాదయస్స్యుః ॥ మక్కనో - మార్గణః. నకో - నగః. రాచా, లాచా - రాజా. టమలుకో, టమరుకో - డమరుకః. మతనో - మదనః. పాలకో - బాలకః. మేఖో - మేఘః. ఛలో, ఛరో - ఝరః. కాఠం - గాఢం. థాలా, థారా - ధారా. రంఫా, లంఫా - రంభా. క్వచిల్లాక్షణికస్యాపి పడిమా, పటిమా- ప్రతిమా ఇత్యాది.

సూ॥ అన్యేషామాదియుజిన ॥ గజడాది సూత్రోక్తమాదౌ వర్తమానానాం యుజిధాతౌచ నభవత్యన్యేషామ్మతేన ॥ జనో । నియోజితం ఇత్యాది

సూ॥ శేషం ప్రాగ్వత్ ॥ స్పష్టం ॥ ఇతిచూళికాపైశాచీప్రకరణం

అథాపభ్రంశభాషాసామాన్యప్రక్రియా.

సూ॥ తుమ్మోర్జ్వమ్ ॥ అసంయుక్తస్యానాదౌ వర్తమానస్యాచః పరస్య మస్యవావస్స్యాత్ । జిత్వాత్సానునాసిక ఉచ్చారః

సూ॥ అచో స్తవోఖౌ కఖతథపఫాగఘదధబభాన్ ॥ అసంయుక్తానామనాదౌ వర్తమానానా మచఃపరేషాం కాదీనాం యథాసంఖ్యం గాదయస్స్యుఃప్రాయః. లోగు - లోకః. మఘు - మఖః. సుదు - సుతః. ణాధు - నాథః. తాబు- తాపః. కభు-కఫః. ఇత్యాదిసంచారణీయం

సూ॥ హ్మో మ్భమ్ ॥ హ్మస్య లాక్షణికస్య మ్భస్స్యాత్. బ్రాహ్మణః బహ్మణో। బమ్భణో * ఇత్యాది

సూ॥ రోలుకమధః ॥ అధోవర్తమానస్య రేఫస్య లుగ్వాస్యాత్. పిఉ, ప్రిఉ - ప్రియః॥ఇత్యాది

సూ॥ క్వచిదభూతోపి ॥ రేఫస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్రాసు - వ్యాసః.

సూ॥ ప్రాయోఽపభ్రంశేచాఽచ్॥ అపభ్రంశేఽచస్థానేఽన్యోఽచ్ క్వచిద్భవతి ॥ ప్రాయఇత్యస్యా భాషాంతమనువృత్తిః ॥

సూ ॥ అడడడుల్లాస్స్వార్థికకలుక్చ ॥ నామ్నః అ, డడ,డుల్లఇతి ప్రత్యయాభవంతి తత్సన్నియోగేన స్వార్థికకప్రత్యయలోపః ॥ డడ ఇత్యత్రాద్యోడకారఇత్ ॥ రామఉ। రామడు । రాముల్లు - రామః

సూ॥ క్తాంతస్యాత ఉంస్వమోః ॥ కాంతస్య తాంతస్యచ అకారాంతస్య ఉంస్యాత్స్వమోః పరయోః నపుంసకలింగే ॥ కుండఉం - కుండకం. కరఉం - కృతం, భగ్గఉం - భగ్నమ్.

సూ॥ తణెణ తేసిం తేసి తేహిం కేహింతాదర్థ్యే ॥ తాదర్థ్యేద్యోత్యేప తెప్రత్యయాభవంతి ॥ రామతణెణ । రామతెసిం । రామతెసి । రామతేహిం। రామకేహిం—రామార్థం ఇత్యాది

సూ ॥ లింగమతంత్రం ॥ స్పష్టం ॥ ఇత్యపభ్రంశభాషా సామాన్యప్రక్రియా

అకారాంతఃపుల్లిఙ్గో రామశబ్దః

౧।౧॥ రాము। రామూ। రామ। రామో * ౧।౩॥ రామ। రామా*

౧।౧॥ హేరాము। హేరామూ। హేరామో। హేరామ। హేరామా * ౧।౩॥ హేరామహో। హేరామాహో * ౨।౧॥ రాము। రామూ । రామో । రామా । రామ * ౨।౩॥ రామ। రామా। రామి। రామే * ౩।౧॥ రామేణ। రామెం । రామే * ౩।౩ ॥ రామేహిం । రామహిం । రామాహిం ॥ రామె * ౪।౧॥ రామహె। రామాహే। రామహు। రా

మాహు * ౫।౩॥ రామహుం। రామాహుం * ౬।౧॥ రామసు। రామాసు। రామస్సు। రామహో। రామాహో। రామ। రామా * ౬।౩॥ రామహం। రామాహం। రామ। రామా * ౭।౧॥ రామి। రామె * ౭।౩॥ రామహిం। రామాహిం। రామసు। రామాసు। రామసుం। రామాసుం ॥ ఏవమదంతాః

అత్ర మకారస్యతు మో_జ్ఝమిత్యనునాసిక వకారశ్చావక్తవ్యః. విన్ను - విషణ్ణః। విచ్ఛు - వత్సాః। వుత్తి - ఉక్తః। జఇసు - యాదృశః। తఇసు - తాదృశః। కఇసు - కీదృశః। అఇను - ఈదృశః। అణ్ణాఇసు, అవరాఇసు - అన్యాదృశః। అవరోవరు - పరస్పరః ఇత్యాది సర్వం రామవత్

సర్వశబ్దస్యవికల్పేన సాహ ఇత్యాదేశః

౫।౧॥ సవ్వహం। సవ్వాహం। సాహహం। సాహాహం * ౫।౩॥ సవ్వహుం। సవ్వాహుం। సాహహుం। సాహాహుం * శేషం ఆదేశద్వయేపి రామవత్ - ఏవం విశ్వాదయః

ఇకారాంతః పుల్లింగః కవిశబ్దః

౧।౧॥ కఇ। కఈ * ౧।౩॥ కఇ। కఈ। కఇహో। కఈహో * ౧।౧॥ దేకఇ। దేకఈ * ౧।౩॥ దేకఇహో। దేకఈహో * ౨।౧। కఇ। కఈ। బహువచనమప్యేవమేవ ॥ ౩।౧। కఇఏం। కఈఏం। కఇణ। కఈణ। కఇం కఈం * ౩।౩॥ కఇహిం। కఈహిం * ౫।౧॥ కఇహే। కఈహే * ౫।౩॥ కఇహుం। కఈహుం * ౬।౧॥ కఇ। కఈ। కఇహుం। కఈహుం ౬।౩॥ కఇహం। కఈహం। కఇహుం। కఈహుం। కఇ। కఈ * ౭।౧॥ కఇహి। కఈహి। కఇహుం। కఈహుం ॥ బహువచనమప్యేవం॥ ఏవం గిరిః హరిః ఇత్యాదయః

ఉకారాంతః పుల్లింగః కారుశబ్దః

౧।౧॥ కారు। కరూ * ౧।౩॥ కరు। కరూ। కరుహో। కరూ

హో * ఇత్యాది సర్వం కవిసత్ ఏవముకారాంతాః ॥ ఋకారాన్తా

నాంతు ఋకారస్యాత్వోత్వయో రామవతాత్ఉరువత్చరూపాణి కల్పనీ

యాని ॥ ఇత్యజంతాఃపుల్లింగాః

ఆకారాంతస్త్రీలింగో జాయాశబ్దః

౧|౧॥ జాఆ, చాఆ! జాఈ| జాఇ * ౧|౩॥ జాఆఉ| జాఆఓ| జాఈ

ఉ| జాఈఓ| జాఅఉ| జాఅఓ| జాఇఉ| జాఇఓ * ౧|౮॥ దేజాఆ | దే

జాఅ | దేజాఈ| దేజాఇ * దేజాఆఉ| దేజాఆఓ| దేజాఅఉ | దేజా

అఓ| దేజాఆహో| దేజాఅహో| దేజాఈఉ | దేజాఈఓ| దేజాఇఉ |

దేజాఇఓ| దేజాఈహో| దేజాఇహో * ౨|౧॥ జాఆ| జాఅ| జాఈ |

జాఇ * ౨|౩॥ జాఆఉ| జాఆఓ| జాఅఉ| జాఅఓ| జాఈఉ| జాఈఓ

జాఇఉ| జాఇఓ * జాఆ| జాఅ| జాఈ| జాఇ * ఇతికేచిత్తద్చిన్త్యం

౩|౧॥ జాఆఇ|జాఅఇ| జాఆం| జాఅం| జాఈఇ| జాఇఇ| జాఈం| జా

ఇం| జాఈఏం| జాఇఏం * ౩|౩॥ జాఆహిం| జాఅహిం| జాఈహిం

జాఇహిం * ౫|౧॥ జాఆహో| జాఅహో| జాఈహో| జాఇహో * ౫|౩

జాఆహుం| జాఅహుం| జాఈహుం| జాఇహుం * ౬|౧॥ జాఆహో

జాఅహో| జాఈహో| జాఇహో * జాఆ| జాఅ| జాఈ| జాఇ * ఇతి

కేచిత్ తచ్చింత్యం ॥ ౬|౩| జాఆహుం| జాఅహుం| జాఈహుం | జా

ఇహుం * జాఆ | జాఅ | జాఈ | జాఇ * ఇమాన్యపిచింత్యాని ॥

౭|౧॥ జాఆహిం| జాఅహిం| జాఈహిం| జాఇహిం * బహువచన

మప్యేవమేవ ॥ ఏవమాకారాంతాః | సర్వశబ్దస్య సాహాదేశేఽపి జా

యావత్ · పంచమ్యాంవిశేషః ప్రిశ్వాదీనామపి తథైవ ॥ రుచ్యాదీనాం

తు జాయాశబ్దస్య ఇకారాంతత్వే ఈకారాంతత్వేచ యథాతద్వద్రూ

పాణ్యూహ్యాని ॥ ఋకారాంతానామపి ఋకారస్యాత్వేఈత్వేచ జా

యావదేవ,॥ ఇత్యజన్తాస్త్రీలింగాః

అథాజంతనపుంసకలింగాః

అకారాంతనపుంసకలింగః కుండశబ్దః,

౧|౧॥ కుండం| కుండాఇ| కుండాఇం * ౧,౨, [illegible] | కుం[illegible]

కుండ| కుండాఇ కుండే * శేషం రామవత్ [illegible]

ఇకారాంతనపుంసకలింగో వారిశబ్దః

౧|౧॥ వారి| వారీఇ| వారీఉం * ౧ ౩॥ వారిణా [illegible] శేషం

వివత్| ఏవముజంతనపుంసకలింగా [illegible] విశేషః ॥ అథ హలంతవిశేషాః

మకారాంతః పుల్లింగః కింశబ్దః

౧|౧॥ కో| కా| క| కా| కో * ౧|౩॥ కే * ౫|౧॥ కిహో| కహం|

కాహం * ౫|౩॥ కహుం| కాహుం * ౬|౧॥ [illegible]

హో| క| కా * ౬|౩॥ కహం| కాహం| [illegible] శేష [illegible]

వం కాఇం, కవణ, ఇత్యాదేశయోరపిరూపాణి [illegible] శబ్ద [illegible]

శసిచ ఆఅఇత్యాదేశః అన్యత్ర ఇమాదేశశ్చ

౧|౧॥ ఇమో| ఇమా| ఇమ| ఇమా| ఇమో [illegible]

ం * ౧|౩॥ ఆఏ| ఆఅ| ఆఆ * శేషం [illegible]

దకారాంతః [illegible]

౧|౧॥ ముని| జు| జూ| జ| జా [illegible]

జూ|జ| జా| జో * ౬|౩॥ జే| [illegible] శబ్దవత్

దకారాంతః పుల్లి [illegible]

౧|౧॥ త్యది| సు| సూ| స| సా| సో * [illegible]

|ద|దా| దు|దూ|దో * ౬|౩॥ దే|ద|దా, ది * ఇ [illegible]

దకారాంతః పుల్లింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧|౧॥ ఏహో * ౧|౩॥ ఏఇ|ఏఈ ఏవమేవద్వితీయాయాం [illegible] శేషం సర్వవత్ ॥

జేహు—యాదృక్॥ తెహు—తాదృక్॥ కెహు—కీదృక్॥ ఏహు—

ఈదృక్॥ ఇత్యాది రామవత్

నకారాంతః పుల్లింగో౽దశ్శబ్దః

౧।౧॥ అము। అమూ * ౧।౩॥ ఓఇ * ఏవమేవద్వితీయాపి శేషం కారువత్। ఇతి హలంతపుల్లింగాః

అథ హలన్తాస్త్రీలింగాః కింశబ్దస్య కాదేశే ప్రథమా ద్వితీయయోరిదంతత్వ మీదన్తత్వం చన, అన్యత్సత్వంజాయవత్.

ఏవం యత్తచ్ఛబ్దయోరపి విశేషస్తుపంచమ్యేకవచనే

కాహే—కస్యాః॥ జాహే—యస్యాః॥ తాహే—తస్యాః॥ఇత్యేవ। ఏతచ్ఛబ్దస్తు ప్రథమాద్వితీయయోరేకత్వే ఏహా, బహుత్వేపుంవత్। అన్యత్రాన్త్యహలోలోపే తస్య దత్వేచ జాయావత్. అదశ్శబ్దస్య అన్తాదేశే ప్రథమాద్వితీయయోః పుంవత్; శేషంరుచివత్ ॥

ఇతి హలన్తాస్త్రీలింగాః

మకారాంతనపుంసకలింగః కింశబ్దః

౧।౧॥ కిం। కాఇం। కవణు। కవణూ * ౧।౩॥ కిఇం। కాఇం। క। కాకే। కవణఇం। కవణాఇం। కవణ। కవణా। కవణే పునస్తద్వత్ ॥ శేషం పుంవత్ ॥

మకారాంతనపుంసకలింగ ఇదంశబ్దః

౧।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౧।౩॥ ఆఅఇం। ఆఅఇం। ఆఅ। ఆఆ। ఆఏ * ౨।౧॥ ఇము। ఇమూ * ౨।౩॥ ఆఆఇం। ఆఅఇం। ఆఅ। ఆఆ। ఆఏ * అన్యత్ర ఇమాదేశే ఆఆదేశే చ సర్వవత్

దకారాంతనపుంసకలింగో యచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ధ్రుం। ధు। జం * జఇం। జాఇం॥ పునస్తద్వత్-శేషంపుంవత్

దకారాన్తనపుంసకలింగస్తచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ త్రుం। ధు। తం* ౧।౩॥ తఇం। తాఇం॥ పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్

దకారాంతనపుంసకలింగ ఏతచ్ఛబ్దః

౧।౧॥ ఏహూ * ౧।౩॥ ఏఇ। ఏఈ * ఏదం। ఏదఇం। ఏదాఇం *దిం త్యమేతత్। పున స్తద్వత్ । శేషం పుంవత్

సకారాంతనపుంసకలింగోఽదశ్శబ్దః

౧।౧॥ అము। అమూ * ౧।౩॥ ఓఇ। ఓఈ* అముఇం। అమూఇం। దింత్యం। పున స్తద్వత్, శేషం పుంవత్ ॥ ఇతిహలన్తానపుంసకలింగాః॥

దకారాన్తోయుష్మచ్ఛబ్దః లింగత్రయేఽపిసమానః

౧।౧॥ తుహుం * ౧।౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ *. ౨।౧॥ పఇం। తఇం * ౨।౩॥ తుమ్హే। తుమ్హఇ *౩।౧॥ పఇం । తఇం * ౩।౩॥ తుమ్హేహిం * ౫।౧॥ తుజ్ఝ। తుధ్ర। తఉ। తుహ। తఓ *౫।౩॥తుమ్హహం* షష్ఠ్యప్యేవ మేవ ॥ ౭।౧॥ పఇం। తఇం * ౭।౩॥ తుమ్హాసు।

దకారాన్తోఽస్మచ్ఛబ్దః లిఙ్గత్రయేఽపిసరూపః

౧।౧॥ హఉం * ౧।౩॥ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౨।౧॥ మఇం*౨।౩ అమ్హఇం। అమ్హేఇం * ౩।౧॥ మఇం*౩।౩॥ అమ్హేహిం * ౫।౧॥మహు। మజ్ఝు*౫।౩॥ అమ్హహం *షష్ఠ్యాచైవం ॥ ౭।౧॥ మఇం* ౭।౩॥ అమ్హాసు

ఇత్యస్మచ్ఛబ్దః—అథావ్యయవిశేషాః

కిహ, కిధ, కిమ, కేమ - కథమ్ ॥ జిహ, జిధ, జిమ, జేమ-యథా తిహ, తిధ, తిమ, తెమ -తథా ॥ జాఉం, జామహి, జామ-యావత్ తాఉం: తామహి, తామ- తావత్ ॥ సవ్వత్తహో- సర్వత్ర। ఏవమ న్యత్రాప్యూహ్యమ్,

విశేషస్తు.

జఇ, జేత్తు - యత్ర ॥ తఇ, తెత్తు- తత్ర ॥ కేత్తు- కుత్ర॥ ఏత్తు అత్ర॥ కరఇ, కరఇఉ, కరప, కరఅవి, కరఏప్పి, కరఏప్పిణు, కరఏపి కరఏపిణు - కృత్వా ॥ ఏవం సర్వత్రోహ్యమ్

కరఏవం, కరఅణ, కరఅణహం, కరఅణహిం, కరఏప్పి, కరఏప్పిణు కరఏపి, కరఏపిణు - కర్తుం. ఏవమేవ సర్వత్రకల్పనీయం

జణి, జణు, నం, నఇ, నావఇ, నాఇ - ఇవ ॥ జి - ఏవ ॥ ఏమ - ఏవం ॥ కిర - కిల ॥ పగ్గిమ, పాౘ్రిఇమ, పాౘ్రిఉ, పాౘ్రిఇవ - పాౘ్రియః ॥ పుణు - పునః ॥ పిణు - వినా ॥ ధుౘ్రువు - ధుౘ్రివం ॥ పర - పరం ॥ నా ... - నహి ॥ పచ్చలిఉ - పౘ్రిత్యుత ॥ దివె - దివా ॥ సహుం - సహ ॥ మాం - ... ॥ కఉ, కహు, కిహు - కుతః ॥ అవాసేం, అవాస - అవశ్యం ॥ ఏగసి - ఏకశః ॥ ఏవ్వహిం - ఇదానీం ॥ ఏమఇ - ఏవమేవ ॥ ... ణు - సమం ॥ అహవఇ - అథవా ॥ మ ణాఉం - మనాక్ ॥ పత్తే ... ॥ పచ్ఛఇ - పశ్చాత్ ॥ తో - తతః, తదా ॥ అను - అన్యథా ॥ ఇత్య్వయవిశేషాః ॥

అథ తద్ధితవిశేషాః

ఏత్తులు, ఏవడు - ఇయత్ ॥ కేత్తులు, కెవడు - కియత్ ॥ జేత్తులు జెవడు - యావత్ ॥ తేత్తులు, తేవడు - తావత్ ॥ పడుప్పణు - పటుత్వం, పటుతా ॥ ఏవం త్వతలంతాః ॥ జెఏవ్వఇ, జెఏప్పఇ, జెఏవ్వా జెఇఏవ్వఇ, జెఏవ్వఉ - జేతవ్యః ॥ ఏవంతవ్యాన్తాః ॥ హోణఉ - భవితా సుణఉ - శ్రోతా ॥ ఇత్యాది తృన్నంతాః ॥ తుమ్హారు - యుష్మదీయః ॥ అమ్హారు - అస్మదీయః ॥ ఇతి తద్ధితవిశేషాః

——— ఇత్యపభ్రంశ సుబన్తవిభాగః ———

అథ ప్రాకృతతిజంతసామాన్యప్రక్రియా

సూ॥ లట స్తిపాః జేచ్ ॥ లటః ప్రథమపురుషైక వచనయో స్తిప్తయోః ప్రత్యేకం, ఇచ్, ఏచ్, ఇతిభవతః ॥ అత్ర లగ్రహణం లకార మాత్రోపలక్షకం। తేన లస్యేత్యర్థః ॥ హోఇ। భవతి ॥సూ॥త్వనతః॥ అకారాంత వర్జితాదజంతాద్ధాతోరగాగమో వాభవతి ॥ హోఅఇ। భవ...। సూ॥ ...ప్రథమ పురుషస్యైక త్వే విహితో యఏచ్ ॥ మధ్యమపురుషస్యైక త్వే వక్ష్యమాణో యస్సే తావకారాంతా దేవభవతో నాన్యస్మాత్। హోఅఏ। అతఏవ నేతికిం ॥ హోఇ ॥

సూ॥ లఙ్ల్యృటోశ్చజజ్జారౌ ॥ లఙ్ల్యృటోశ్చకారాద్విధ్యాదిషుచ స ర్వత్రవిహితస్య ప్రత్యయస్య స్థానే జజ్జారౌవాభవతః । రిత్త్వాదివ త్వం ॥ హోజ్జ । హోజ్జా । సర్వలకారేషు జజ్జారావితి కేచిత్ ॥

సూ॥ మధ్యేచాజన్తాత్॥ అజంతాద్ధాతోః ప్రకృతిప్రత్యయయో ర్మ ధ్యేచ జజ్జారౌవాభవతః లఙ్ల్యృటోర్విధ్యాదిషుచ॥ హోజ్జఇ। హోజ్జా ఇ । ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఝిఝ్యాన్తినైఇరే ॥ లటఃప్రథమపురుషస్య బహుత్వేవిహితయోః ఝిఝ్యయోఃప్రత్యేకం న్తి, న్తే. ఇరే ఇతిత్రయ ఆదేశాభవంతి ॥ హోంతి । హోంతే । హోఇరే । భవంతి ॥

సూ॥ సిత్థాస్సేసి॥ లటోమధ్యమపురుషైకవచనయోః సిప్, థాస్ ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకంసే,సి, ఇత్యేతాభవతః । హోఅసి। హోఅసే। ఇ ఇత్యాది॥ ॥ సూ ॥ థధ్వమిత్థాహచౌ ॥ లటోమధ్యమపురుషబహు వచనయోః థ , ధ్వం ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం ఇత్థా, హచ్ ఇత్యా దేశాభవతః । హోఇత్థా । హోహ । ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మి ర్మిబిటో॥ ఉత్తమపురుషైకవచనయోః మిప్, ఇట్, ఇత్యేతయోః ప్రత్యేకం మి ఇత్యాదేశోభవతి ॥ హోమి ॥ ॥సూ॥ తువమా॥ అదన్తాద్ధాతోరుత్తమ పురుషైకవచనాదేశే మావరేఆత్వంతుభవతి । హోఆమి । హోఅమి ॥సూ॥ వాలఙ్లోట్ఛత్సృషు ॥ ఏషుపరేషు అతఏత్వంవాస్యాత్ । హోఏ మి । హోఏఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముమస్తహిజ్ ॥ ఉత్తమ పురుషబహువచనయోః మస్, మహిజ్ ఇత్యేతయోః మో, మ, ము ఇ తి త్రియ ఆదేశాః ప్రత్యేకంభవంతి ॥ హోమో । హోమ । హోము, ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మోమముష్విచ్చ ॥ అకారాన్తాద్ధాతోః మో। మ, ము ఇత్యేతేషు పరేషు అతఇత్వమాత్వంచ వాస్యాత్ ॥హోఇమో హోఆమో । పక్షే । హోఅమో॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ ॥ జ్జాజ్జే ॥ జ్జాజ్జ ఇత్యేతయోః పరయోః అతఏత్వంవాస్యాత్ । హవెజ్జా । హవేజ్జ । అ ఇత్యేవ । హోజ్జా ॥ ॥ సూ ॥ భూతార్థస్యసిహీఅహీ ॥ భూ

తార్థే విహితో యో లుజాదిప్రత్యయః తస్యస్థానే ప్రత్యేకంసి, హీ
అ, హీ, ఇతి త్రియఆదేశాభవంతి ॥ స్వరాంతాదేవాయంవిధిః॥హో
సి। హోహీఅ। హోహీ। తి స్తయో రేవస్యాదయః ॥ ॥సూ॥ హ
లశుఅ ॥ హలన్తాత్పరయోర్భూతార్థకయో స్తి స్తయోః ఈ అఇత్యా
దేశో భవతి ॥ హవీఅ। సర్వత్రిబభూవ। అభవల్ । అభూద్వా ॥
సూ॥ భవిష్యతిహిరాదిః ॥ భవిష్యదర్థే విహితప్రత్యయేపరే తస్యై
వహిరిత్యాదిః ప్రయోక్తవ్యః। హోహీఇ। ఇత్యాది। భవిష్యతి। భవి
తావా। ॥సూ॥ హేర్స్సామిమోముమేవా ॥ భవిష్యదర్థేవిహితె
షుమి। మో। ము। మ। ఇత్యేతేషు పరేషుహే। స్సాఇతివాప్రయో
క్తవ్యా। పక్షేహిరపి। హోహామి। హోస్సామి। ఇత్యాది। పక్షే।
హోహిమి। ॥సూ॥ స్సం॥ ధాతోఃపరతః భవిష్యతి కాలెమేస్థానే
స్సంవాభవతి। హోహిస్సం। పక్షే హోహిమి। సూ॥ హిస్సాహి
త్థాముమోమస్య ॥ భవిష్యతికాలేము, మో,మ, ఏషాంస్థానే హిస్సా।
హిత్థాఇతివాప్రయోక్తవ్యా। హోహిస్సా।హోహిత్థా। పక్షెహోహి
ము ఇత్యాది। ॥సూ॥ ఏచ్చక్త్వాతుంతవ్యభవిష్యతి ॥ క్త్వాతుంతవ్యే
ము భవిష్యత్కాలవిహితెచ ప్రత్యయేపరతః అతఏత్వమిత్వంచ భవతి
హవేహిమి। హవిహిమి। ఇత్యాది। ॥సూ॥ ఏకస్మిన్ ప్రథమాది
ర్విధ్యాదిషు దుసుము ॥ లిఙ్లోటోః ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషై
కవచనానాం స్థానేక్రమాత్ దు, సు, ము ఇతిభవంతి। హోదు। హో
సు। హోము ఇత్యాది। ॥సూ॥ బహుష్వన్తుహమో॥ లిఙ్లోటోఃప్రథ
మమధ్యమోత్తమ పురుషబహువచనానాం స్థానేన్తు, హ, మో ఇతి
క్రమాద్భవంతి ॥ హోంతు। హోహ। హోమో। ఇత్యాది ॥సూ॥
సోస్తుహి ॥ విధ్యాదిషు సోమధ్యమపురుషైకవచనస్య స్థానేహి ఇ
త్యాదేశో వాభవతి। హోహి। హోసు। ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ త్విజ్జా
ల్లిఙః ॥ లిఙో జజ్జాభ్యాంపరః ఇకారోవాప్రయోక్తవ్యః। హోజ్జఇ।

హోజ్జా ఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ లుగిజ్జహిజ్జస్వి జ్జేతః ॥ అదంతా ద్ధాతొర్విణ జో మధ్యమ పురుషైకవచనస్య స్థానే లుక్ ॥ ఇజ్జహి । ఇజ్జసు । ఇజ్జెఇ తి చత్వారఆదేశావాభవంతి । హువ । హువిజ్జహి । హువిజ్జసు । హువిజ్జె ప్రత్యే । హువిసుఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ మాణన్తౌల్భల్భజః ॥ ల్భజః మాణ న్త ఇత్యాదేశౌ సర్వత్రభవతః । లిత్వాన్నిత్యం । చకారాజ్జజ్జారౌ చ । హోమాణ । హోంత । హోజ్జ । హోజ్జా ఇత్యాది ॥ సూ ॥ యోరెజ్॥ ధాతోరివర్ణోవర్ణయోరెదొతౌయథాసంఖ్యం భవతః । జెఇ । జయతి । హోఊణ । శ్రుత్వా ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ఉవర్ణస్యావః ॥ ధాతొరంత్యస్య ఉవర్ణస్య అవఇత్యాదేశో భవతి । బవఇ । బ్రూతే॥ ॥సూ॥ రుషగెఽచోదిః ॥ రుషాదిష్వాదెరచొ దీర్ఘోభవతి । రుష - రూసఇ ॥ శుష - సూసఇ ॥ తుష - తూసఇ ॥ పుష - పూసఇ ॥ శి ష- సీసఇ ॥ ఇత్యాది ॥ ॥సూ॥ ణోహాశ్చచిజిపూశ్రుధూస్తుహులూ భ్యః ॥ ఏభ్యః పరోణ ఇత్యాగమస్స్యాత్ । తత్సన్నియోగెన దీర్ఘస్య హ్రస్వః ॥ జిణఇజయతీత్యాది ॥సూ॥ అరఋః ॥ ధాతోః ఋవర్ణస్య అరఇత్యాదేశో భవతి । మరఇ । మ్రియతె ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛగమి ష్యమాసాం ॥ గమ్. ఇష్, యమ్, అస్. ఏషామంత్యస్య ఛకారోభ వతి । రిత్వాద్ద్విత్వం । గచ్ఛఇ । గచ్ఛతి ఇత్యాది ॥సూ॥ ఛిదిభిదోన్దః॥ అనయోరంత్యస్య న్దఇత్యాదేశస్స్యాత్ ॥ ఛిన్దఇ । ఛేత్తి । భిన్దఇ । భేత్తి ఇత్యాది ॥సూ॥ రుధోన్ధమ్భా ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే । రున్ధఇ। రుమ్భఇ । రుంధతె ॥సూ॥ అభూతభవిష్యతిచకృఞః ॥ భూతాద్భవి ష్యదర్థేచ ప్రత్యయె పరెకృఞోఽన్త్యస్య ఆత్వంస్యాత్ । కాసిఇత్యా ది । చకార। కాహిఇ। కరిష్యతీత్యాది ॥సూ॥ నమోద్విజరుదాంవః ॥ ఏషామంత్యస్యవస్స్యాత్ । ణవఇ- నమతి ॥ ఉవ్విషఇ- ఉద్విజతే ॥ రు వఇ- రోదితి ॥సూ॥ చన్నృతిమదివ్రజాం ॥ అంత్యస్యేతి వర్తతే ।ణ చ్చఇ- నృత్యతి ఇత్యాది ॥సూ॥ యుధబుధగృధక్రుధసిధముహాంచర్ఝః॥

ఏషాంరుధశ్శాంత్యస్య ద్విరుక్తఝకారస్స్యాల్ । జుజ్ఝఇయుధ్యతీత్యాది ॥సూ॥ జస్స్విదాం ॥ స్విదాదీనామంత్యస్య జభవతి । స్విద్। సిజ్జఇ । సంపద్ । సంపజ్జఇ । ఖిద్ । ఖిజ్జఇ ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ఢఃక్వథివర్ధాం ॥ అంత్యస్యఢస్స్యాత్ ॥ వృధేర్వర్ధతేశ్చావిశేషేణగ్రహణం కఢ్ఢఇ । క్వథతే । వఢ్ఢఇ । వర్ధతే ॥సూ॥ వేష్టేః ॥ అంత్యస్యఢస్స్యాత్ ॥ వేఢఇ । వేష్టతె ॥సూ॥ ఖాదధావలుక్ ॥ అనయోరంత్యస్య లుగ్భవతి । ఖాఇ- ఖాదతి । ధాఇ-ధావతి ॥ ఇత్యాది ॥సూ॥ రస్సృజి ॥సృజధాతోరంత్యరత్వంభవతి ॥ సరఇ। సృజతి ॥సూ॥ డస్సదపతో ॥ అనయోరంత్యస్య డత్వంభవతి ॥ సడఇ । సీదతి । పడఇ-పతతి ॥సూ॥శకగే ॥ శకాదిష్వంత్యస్య ద్విత్వంభవతి । శక్నోతి । సక్కఇ । అట్టఇ - అటతి ఇత్యాది ॥సూ॥అరిర్వృషాం ॥ వృషాదీనాంఋకారస్య అరిరిత్యాదేశస్స్యాత్ । వరిసఇ । వర్షతీత్యాది ॥సూ॥ స్వపి ॥ ఆదేరతఉదోతౌవాభవతః । సువఇ । సోవఇ । ఏవం కతరి సర్వేషాంధాతూనాం తదాదేశేషుచ రూపాణి కల్పనీయాని ॥ భావకర్మణోస్తు ॥ సూ ॥ ఈఅఇజ్జౌయకః ॥ యకః ఈఅ । ఇజ్జఇత్యాదేశౌభవతః । హోఈఅఇ । హోఇజ్జఇ । భూయతే । అణుహోఈఅఇ । అణుహోఇజ్జఇ । అనుభూయతె ఇత్యాది ॥ అగాగమాదయ ఆదేశాః పూర్వవత్కల్పనీయాః ॥సూ॥ భావకర్మణితు యస్లుక్ ॥ భావేకర్మణిచ చిజ్యాదిభ్యో ధాతుభ్యః పరోవకారాగమోరిత్యాల్ । తత్సన్నియోగేనయకోలుక్ చివ్వఇ । జివ్వఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ మచేః ॥ భావెకర్మణిచచినోతేర్మాగమోరిత్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యస్లుక్చ ॥ చిమ్మఇ ॥ చీయతె ॥సూ॥ అంత్యస్య హనఖనోః॥ మకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్నియోగెన యస్లుక్చ । హమ్మఇ । హన్యతే । ఖమ్మఇ।ఖన్యతే ॥సూ॥ మహాలిహనహరుహాంభరతఉచ్చ ॥ ఏషామంత్యస్య భకారోరిద్వాస్యాత్తత్సన్నియోగెన యస్లుక్చ । వహేంరత ఉకారశ్చ దుబ్భఇ । లిబ్భఇ । వుబ్భఇ।రు

బ్భఇ ॥సూ॥ దహేర్ఝర్ ॥ అంత్యస్యేత్యనువర్తతే ॥ ఝకారోఽరిద్వా స్యాత్ । తత్సన్నియోగేన యగ్లుక్చ । డజ్ఝఇ।డహిజ్జఇ।దహ్యతే॥సూ॥ బన్ధోన్ధః ॥ ఝకారోవాస్యాదృగ్లుక్చ । బజ్ఝఇ । బంధిజ్జఇ । బధ్యతే ॥ సూ॥ రుధఉపసమనోః ॥ ఏభ్యః పరస్యరుధేరంత్యస్యభావకర్మణోర్ఝ ర్వాస్యాద్యగ్లుక్చ ॥ ఉవరుజ్ఝఇ। ఇత్యాది ॥సూ॥ ద్వేగమిగె ॥ గమా ది ష్వంత్యస్య ద్విత్వం యగ్లుక్చ । గమ్మఇ । హస్సఇ । ఇత్యాది ॥సూ॥ ఈరహృకృత్రాజ్ఞాం ॥ ఏషామంత్యస్య ఈరఇత్యాదేశస్స్యాద్వా ॥ తత్సన్నియోగేన యగ్లుక్చ । హీరఇ । కీరఇ । తీరఇ । జీరఇ । ఇత్యా దిభావకర్మణో రూపాణి కల్పనీయాని॥

అథ ణిచిరూపనిర్ణయః ప్రదర్శ్యతే.

సూ॥ ణిజదేదావావే ॥ ణిచః । అత్ । ఏత్ । ఆవ । ఆవే । ఇతిచ త్వార ఆదేశాభవంతి । ఇజాదయః ॥ పూర్వవత్ । హాసఇ। హాసేఇ। హాసావఇ। హాసావేఇ। భావయతి ॥సూ॥ తుప్యాదేరవిర్వా ॥ తుప్యా దేర్ణిచః అవిర్వాస్యాత్ ॥సూ॥ అదేలుక్యాదేరతః ॥ ణిజాదేశేషు అదెల్లుక్యుపతఆదేరతఆద్భవతి । పావఇ। పావేఇ । భావయతి ఇత్యా ది। కేచిదావే, ఆవ, ఇత్యేతయోరపి ఆత్వమాహుః । హావావఇ । హా వావేఇ। ఇత్యాది । ఏవంణిచిసర్వేషాం ధాతూనాం తదాదేశానాం చ కర్తరిరూపాణి సర్వలకారేషుకల్పనీయాని । ణిచిభావకర్మణితు సూ ॥లుగావిల్భావకర్మక్తే ॥ భావకర్మప్రత్యయే క్తప్రత్యయేచ ప రేణిచోలుక్, ఆవి, ఇత్యాదేశౌభవతః । లిత్వాన్నిత్యం । హాసీఅఇ హాసావీఅఇ।భావ్యతే । ఇత్యాదిరూపాణికల్పనీయాని ॥సూ॥ లుక్క్యా జోర్యస్య ॥ క్యచః క్యషశ్చసంబంధినో యకారస్య క్వచిల్లుగ్భవతి। గు రూఇ । గురూఅఇ । గురూయతే ఇత్యాద్యూహ్యాని ॥*॥ ఇతి ప్రాకృ తభాషాయాం తిఙంతసామాన్య ప్రక్రియా॥ * * * *

అథ శౌరసేన్యాం తిఙంత ప్రక్రియా.

సూ ॥ భువో౽భః ॥ భవతేగాదేశస్యహస్యభో వాస్యాత్ ॥ సూ॥ఇ జైచోర్దఽట్ ॥ లటస్తిప్తాదేశయోరిజైచోర్దఽకారాగమోభవతి। టిత్త్వాదాద్యావయవః । భోద భువది।భువదే। భవతిఇత్యాది ॥సూ॥ భవిష్యతిస్సి॥ భవిష్యదర్థేఽ విహితస్య హేఃస్థానేస్సిభవతి । భోస్సిది । భవిష్యతీత్యాది-సర్వలకారేషు రూపాణికల్పనీయాని । అగాగమాదయశ్చ పూర్వవత్ ॥ ఇతి శౌరసేనీతిఙంతప్రక్రియా.

అథమాగధీ తిఙంత ప్రక్రియా.

సూ॥ స్కః ప్రేక్షాచక్షతేః ॥ అనయోఃక్షస్యస్కస్స్యాత్ ॥ పెస్కది । పెక్షతె । ఆఅస్కది । ఆచక్షతే । ఇత్యాది సర్వలకారేషు రూపాణి ॥సూ॥ జోవ్రజేః ॥ వ్రజేజఽకారస్య ఞకారోరిద్భవతి । వఞ్ఞది । వఞ్ఞదె । వ్రజతి । ఇత్యాది ॥సూ॥చిట్టస్తిష్ఠస్య ॥ స్థాధాతోరాదేశస్య తిష్ఠస్య చిట్టఇతిభవతి । చిట్టది। చిట్టదె । తిష్ఠతి । శేషంప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఇతి మాగధీతిఙంతప్రక్రియా ॥

అథ పైశాచీతిఙంతప్రక్రియా .

సూ॥తిడిజైచః ॥ ఇజేచోస్తిడాగమస్స్యాత్ । భోతి। భవతి। భవత ఇత్యాది ॥సూ॥ ఏయ్యఏవభవిష్యతి ॥ భవిష్యదర్థేఽ విహితయోరిజైచోస్థానే ఏయ్యాదేశఏవభవతి । నత్వాతిదేశికస్సిః । భోఏయ్య। భవిష్యతి ॥సూ॥ ఇయ్యోయకః ॥స్పష్టం । భోఇయ్యతి । భూయతే ॥సూ॥ క్రిఞోడీరః ॥ కృఞోయకస్థానే డీరఇతి భవతి । కీరతి । కీరతె। క్రియతే । ఇత్యాది । సర్వలకారేషు ప్రాకృతవచ్ఛౌరసేనీవచ్చరూపాణ్యూహ్యాని ॥ ఇతి పైశాచీతిఙంత ప్రక్రియా. చూలికాపైశాచ్యాంసర్వం పైశాచీవత్ । సర్వత్రోపదిష్టేనాతిదిష్టస్యబాధః

అథాపభ్రంశతిఙంత ప్రక్రియా

సూ॥ ఇజైచోర్దఽట్ ॥ హోఏి । హువది । హువదే। భవతి ॥సూ॥ లటోహింవాఝఝ్యాః ॥ అపభ్రంశే లటోఝఝ్యోర్హింవాస్యాత్

హోహిం। హువహిం। ఇత్యాది। భవంతి। పక్షే। హోంతి ఇత్యాది॥ హిథాస్సిపోః। అపభ్రంశేథాస్సిపోర్హిః స్యాద్వా। హోహి। హువహి ఇత్యాది। భవసి। పక్షే హోసీత్యాది॥ సూ॥ హుథధ్వమోః॥ అపభ్రంశే థధ్వమోర్హుః స్యాద్వా। హోహు। హువహు। ఇత్యాదిభవథ। పక్షే హోఇద్ధా ఇత్యాది॥ సూ॥ ఉమిబిటోః॥ మిబిటోర్వా ఉకారో భవతి। హోఉ। హువఉ। ఇత్యాది। భవామి। పక్షే హోమీత్యాది॥ సూ॥ హుంమస్మహిజ్టోః॥ మస్మహిజోర్హుం వా భవతి। హోహు ఇత్యాది। భవామః। పక్షే హోమో ఇత్యాది॥ సూ॥ సస్యహోల్లృటి॥ లృటివిహితస్యస్యపోవభ్రంశేసోవా స్యాత్। హోసది। భవిష్యతి। హోసహిం భవిష్యంతి ఇత్యాది॥ సూ॥ ఇదుదేత్స్వహ్యోః॥ లోట్థ్యాసః పురుషైకవచనస్య స్థానే విహితయోః స్వహ్యోః॥ ఇ, ఉ, ఏ, ఇతి త్రయ ఆదేశా భవంతి। హోఇ। హోఉ। హోఏ। భవ। అన్యత్రహిమాదయః। ప్రాకృతరూపతా చ॥ శేషం ప్రాకృతవత్॥ సూ॥ లింగమతంత్రం॥ అపభ్రంశే లింగమవివక్షితం ప్రాయః॥ సూ॥ శేషం శౌరసేనీవత్॥ స్పష్టం॥ ఇత్యపభ్రంశ తిఙంతసామాన్యప్రక్రియా॥

సూ॥ తద్వ్యత్యయశ్చ॥ ప్రాకృతాది లక్షణానాం పరస్పరం వ్యత్యయశ్చ క్వచిద్భవతి॥ ఇతి ప్రాకృతాదిభాషాసు తిఙన్తసామాన్యప్రక్రియా॥—॥ ధాత్వాదేశాదయోవిస్తరభియానలిఖితాః.

అథగణాః ప్రదర్శ్యంతే.

సూ॥ స్వరేభ్యోవక్రాదౌ॥ వక్రాదిషు యథాదర్శనం స్వరేభ్యః పరోబిందుర్భవతి। వక్రః- వంకో। వక్రకుట్మలబుధ్నాస్థిపుచ్ఛకర్కోటవృశ్చికాః॥ గుచ్ఛదర్శనమూర్ధానః పర్శుత్ర్యస్రగృష్టయః॥ స్పర్శన శ్మశ్రుమార్జారాః ప్రథమాద్బిందుశాలినః॥ ఛందఃపూర్తౌ దేవనాగే మనస్వి వ్యాం ప్రతిశ్రుతి। మనశ్శిలాయాం పార్శ్వేస్థి వయస్యేపి మనస్విని। ద్వితీయతస్తృతీయాత్తు స్యాదు పర్యతిముక్తయోః॥

సూ॥ లుక్షాంసాదౌ ॥ మాంసాదిషు బిందోర్లుగ్వాస్యాత్ । మాసం॥ మంసం । మాంసాదిస్తుతదానీం కథమేవం కింకరోమినూనమిదానీం ॥ కాంస్యాంమాంసలసంముఖపాంసులపాంసవ ఇతీరితోహిగణోయం ॥ సూ ॥ అక్ష్యర్థకులాద్యావా ॥ అక్షిపర్యాయాః కులాదయశ్చ పుల్లింగేవాప్రయోక్తవ్యాః । విద్యుచ్ఛందోభాజనమాహాత్మ్యం దుఃఖవచనకులం । ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ క్లీబేగుణగాః॥ గుణాదయః క్లీబేవాప్రయోక్తవ్యాః । గుణదేవమండలాగ్రాః ఖడ్గోబిందుశ్చ కరరుహోవృక్షః ఇత్యాదిః ॥ సూ ॥ స్త్రియామిమాంజలిగాః॥ఇమాంతాఅంజల్యాదయశ్చ స్త్రియాంవావర్తంతే । కుక్షిబలీనిధిరశ్మిప్రశ్నాక్షిగ్రంథిచౌర్యవిధిపృష్ఠం । అంజల్యాదిః పృష్ఠస్యాకృతేత్వస్యైవ సంగ్రహణమ్ ॥ సూ॥ తుసమృధ్యాదౌ ॥ సమృధ్యాదిష్వాదేరవర్ణస్యవా దీర్ఘస్స్యాత్ । సామిద్ధీ । సమిద్ధీ । సమృద్ధిః । ప్రతిసిద్ధిసదృశమనస్వినః ప్రసుప్తప్రవాసిచతురంతాః । అభిచాత్యస్పర్శప్రవచన ప్రసిద్ధిప్రరోహపరకీయాః । ప్రతిపత్ప్రకృత ప్రకటాస్సహప్రతి స్పర్ధినాసమృధ్యాదిః ॥ సూ ॥ స్వప్నాదావిత్ ॥ స్వప్నాదిష్వాదేరవర్ణస్య ఇత్వం విద్భవతి। కివిణో ॥ కృపణః ॥ వేతసకృపణ మృదంగోత్తమదత్తేషద్వ్యలీకమరిచాశ్చ। వ్యజనమితి స్వప్నాదిర్వేతసదత్తౌవికల్పేతౌ ॥ వేతసఇతితోరితి వేతసేవికల్పాగ్భవేదిత్వం । దత్తేణత్వే నత్యేవాంగారే లత్వేపవ బాహులకం ॥ సూ॥ జ్ఞోణోభిజ్ఞాదౌ ॥ అభిజ్ఞాదిషు జ్ఞకారాదేశస్య ణస్యసంబంధినోఽవర్ణస్య ఉత్వంభవతి। అభిజ్ఞః । అహిణ్ణూ।ఆగమసర్వాత్మేంగితదైవాభిమనః కృతాజ్ఞాంతాః ॥ సూ॥ శయ్యాదౌ ॥ శయ్యాదిష్వాదేరవర్ణస్య ఏత్వంభవతి । శయ్యా । సేజ్జా। శయ్యాదిగణ ఆమ్నాతశ్చర్యాత్రిగ్రాహ్యా కందుకాః ॥ సూ॥ ఇత్తుసదాదౌ ॥సదాదిష్వాదేరాకారస్య ఇత్వంవాస్యాత్ । సఇ। సఆ। సదా। నిశాకరశ్చకూర్పాసస్సదాదిగణఇష్యతే ॥ సూ ॥ నవావ్యయోత్ఖాతాదౌ ॥

వ్యాఖ్యాతం॥ ప్రాకృతకుమారచామరసంస్థాపితతాలవృంతనారాచాః।
ప్రస్థాపితః కలాదః స్థాపితఖాదిరకహాలికబలాకాః ।. బ్రాహ్మణపూ
ర్వాహ్ణావపుఖ్యాతాతాదిః ప్రకీర్తితసజ్ఞైః ॥ సూ ॥ గభీరగఇల్ ॥ గభీ
రాదిష్వాదేరీకారస్య ఇత్వంభవతి। గహిరొ। గభీరః। ప్రసీదన శ్రీ
కానీత ప్రదీపిత శిరీషకాః। గృహీతజీవదవసీదద్ద్వితీయ తృతీయకాః।
వ్రీళితంచ గభీరాదికానీతేదిరపిస్త్రియాం ॥ సూ ॥ వాపానీయగె ॥
పానీయాదిష్వాదేరీతఇద్వాస్యాత్। పాణిఅం। పాణీఅం। పానీయం।
జీవత్యళీకపానీయోపనీతే వల్మీకవ్రీడకాః ॥ పానీయాదావేవకేచిద్భిర్
వం కథయంతిహి ॥ సూ ॥ ముకులాదౌ ॥ ఆదేరుతఅత్వం భవతి నిత్యం।
మఉలం। ముకులం। ముకులంముకురంముకుటంయుధిష్ఠిరస్సౌకుమార్యం
చ। అగురుగుర్వీచగుర్వ్యావిమ్రితఅత్వంతు బాహులకం ॥ సూ ॥ ఇ
ల్కృపగె ॥ కృపాదిష్వాదేఋతఇత్వం లిఙ్గాత్స్యాత్। కృపః। కివొ॥ కృ
పన్నృపకృపణర్ధికృశాః కృశానుశృంగారవృద్ధకవిగృధ్రాః। భృంగార
నృగసృగాలా వృశ్చికదృష్టిస్పృహాహృదయ తృప్తాః। ధృష్టోత్కృష్ట
సమృద్ధివ్యాహృత భృంగర్షి కృతికృషికాః। కృసరకృపాణవితృష్ణాః
పృథ్వీభృగుకృచ్ఛ్రధృతికృపాకృత్యాః। ఘుసృణసకృత్సృష్టానిచ బృ
సీఘృణా బృంహితానిగృష్టిశ్చ। భృశహృతభృతక పితృష్వసృవృతిశ్చ
నృత్తిశ్చగృధ్నశ్చ। తృషితంవృత్తం సృష్టిమృష్టస్స్యాద్రిసవదర్ధక
హైన్యైవ ॥ సూ ॥ ఋతుగె ॥ ఋత్వాదిష్వాదేఋతఉత్వం భవతి నిత్యం।
ఋతుః। ఉఊ। ఋతుబృందావన ఋషభభ్రాతృక బృంద ప్రవృష్ట ఋ
జువృద్ధాః। పృథివీమృణాళనివృతాః ప్రావృడ్వృత్తాంతసంవృతస్పృ
ష్టాః। నిర్వృతినిర్వృతపితృకాస్సంభృతవివృత. ప్రవృత్తినిర్వృత్తాః। వృ
ద్ధినివృత్తిప్రభృతినిర్వృత్తజామాతృకా పరావృత్తః। నిభృతప్రా
భృతపరభృతభృతిభృతఋణమాతృకాపరామృష్టాః ॥ సూ ॥ శౌండగే ॥
శౌండాదిష్వాదేరేచోనిత్యముత్వంభవతి। శౌండః। సుండో। శౌద్ధోదని
మౌంజాయనదౌవారికశౌండసౌందర్యం। సౌవర్ణికపౌలోమీసౌగం

ధ్యానీతిశౌండాదిః ॥సూ॥ అఇతువైరాదౌ ॥ వైరాదిష్వాదేరైతఅఇ ఇత్యాదేశోవాస్యాత్ । వఇరం । వేరం । వైరం । వైరంవైశంపాయనవైశికవైశ్రవణచైత్రకైలాసాః । వైతాళికకైరవద్దైవానీత్యేతత్తువైరాది ॥సూ॥ దైత్యాదౌ ॥ దైత్యాదిష్వాదేరేచఅఇస్యాన్నిత్యం । దైత్యః దఇచ్చో॥దైత్యోదైన్యందైవతకైతవవైదర్భవైదేహాః।ఐశ్వర్యంవైజనవౌఖైరవవైహారికౌచవైదేశః। వైశ్వానరవైశాఖాస్వైరంవైశాలచైత్యేచ। ఇత్యాది ॥ సూ ॥ ఏత్స్యాజ్ఝలాత్రయోదశగే చః ॥ త్రయోదశాదిష్వాదేరచ స్యాజ్ఝలాపరేణ సహైత్వంభవతి । థేరో । స్థవిరః । అయస్కారోవిచకిలస్త్రయస్త్రింశ త్రయోదశ । స్థవిరశ్చత్రయోవింశ తిస్త్రయోదశగౌగణః ॥సూ॥ వైకాదౌగః ॥ ఏకాదౌకవర్గ్యస్యవాగస్స్యాత్ । ఏకః । ఏగో ॥ఏఓఇత్యాది ॥ ఏకాకిమార్గసుగాలోకాకారోద్యోతకరాముకాః । శ్రావకోథోత్కరకర ఏకాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ టోర్బడిశాదౌలః ॥ బడిశాదౌటవర్గ్యస్యలత్వంవాస్యాత్ । బలిసం। బడిసం। బడిశం । బడిశగుడనడచపేటాపీడావాడీ(వాటీ)చవేణుశ్చ । దాడిమ ఇహపాటయతిర్ణిజన్తఏవప్రగృహ్యతేనాన్యః ॥సూ॥ లడ్యోఽనుడగే ॥ అసంయుక్తస్యాదౌ వర్తమానస్య అచః పరస్యడస్యలత్వంలిద్భవతి ఉడ్వాదీన్వర్జయిత్వా । గరుడః । గలుళో । ఉడుగౌడఃనిబిడనాడీపీడితనీడాఇహోడ్వాదిః ॥సూ॥ ప్రతిగేఽప్రతీపగే ॥ ప్రత్యాదిషుతవర్గస్యడోభవతి ॥ అప్రతీపగే । ప్రతిపన్నః। పడివణ్ణో। ప్రతీపం। పఈవం। ప్రతిపన్నఃప్రతిభాసః ప్రతిహారఃప్రతినివృత్తకందరికే ।' ప్రతిపత్ప్రతిమాప్రభృతిస్సహప్రతిస్పర్ధినాప్రతికరోతిః। ప్రతిశ్రుత్ప్రతకంచైవభిందివాలోహరీతకీ । పతాకాప్రాభృతవిభీతకావ్యాపృతఇత్యమీ। ప్రత్యాదయస్తువిజ్ఞేయాః ప్రతీపాదిరథోచ్యతే । ప్రతీపంచప్రతిష్ఠానంప్రతిజ్ఞానంచ సంప్రతి । ప్రతిష్ఠాచప్రతిసమయం ప్రతిజ్ఞాచకీర్తితః ॥సూ॥ రస్సప్తత్యాదౌ॥ సప్తత్యాదౌతవర్గ్యస్యరత్వం లిద్భవతి । సత్తరీ । సప్తతిః । సప్తత్యాదిస్సప్తతిసప్తదశైకాదశత్రయోదశచ । ద్వాదశపంచ

దశౌష్ఠాదశగద్గదఇత్యయంహిగణః ॥సూ॥ హరిద్రాదౌ॥ రస్యలిత్వంస్యాత్ । హరిద్రా। హలద్దీ। హరిద్రాంగారచరణాసుకుమారాయుధిష్ఠిరాః। సతాకారముఖరౌరుగ్ణః కరుణోవరుణస్తథా ॥ పరిఖాసంవత్సరమత్సరపరశుకిరాతశిథిరదారిద్ర్యం । కాతరసత్రిఘుపరిఘోపద్వారాగరుడపారిభద్రంచ । దరిద్రాతిశ్చాత్రపాదార్థపఠితగణోగణి । పత్యతెఽథకిరాతస్తు శత్వసంయోగపవహి ॥సూ॥ క్ష్వేడకోఖల్ ॥ క్ష్వేడకాదిషు సంయుక్తస్యఖస్యాత్ । లిత్వాన్నిత్యం । క్ష్వేడకః । ఖేడఓ । క్ష్వేడకస్ఫోటకస్తద్వత్స్ఫోటకశ్చేదృగూహ్యతాం ॥ సూ॥ స్పృహాదౌ ॥ స్పృహాదిషుసంయుక్తస్యఛో భవతి । స్పృహా । ఛిహా । ఇక్షుక్షీరక్షారక్షురక్షుతక్షుణ్ణమక్షికావృక్షాః । కక్ష్యాకుక్షిదక్షతేత్రిసదృక్షోక్షులిక్షాశ్చ । లక్ష్మీక్షగితంక్షుత్రింక్షతంకౌక్షేయకస్తథా । సాదృశ్యంచక్షుధాలక్ష్మీ స్పృహాదిగణఇష్యతే ॥సూ॥ ర్తస్యాధూర్తాదౌటః ॥ వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ధూర్తః కీర్తితమావర్తికవార్తికవర్తికాః కీర్తిః॥ కార్తికవార్తామూర్తావార్తాయాంవేతి వాచ్యమిత్యాహుః। సమావిసర్తిప్రియుతోవర్తనంవర్తకస్తథా । వార్తాకంచోత్కర్తితశ్చ ధూర్తాదిగణఈరితః ॥సూ॥ ప్రముక్తగే ॥ ప్రముక్తాదిషునసూసేయథాదర్శనం వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాల్ ॥ పమ్ముక్కో। పముక్కో। ప్రముక్తః త్రైలోక్యంబద్ధఫలప్రముక్తసపిపానశిఖరఖండపరవశాః ।ప్రతికూలసపరిహారసాదర్శనముత్పలవలాశకసపరితాపా । ప్రఫుల్లమేషుద్వితీయపదాదేర్ద్విత్వమిష్యతె ॥సూ॥ దైవగేశా ॥ దైవాదిష్వనాదేర్యథాదర్శనం వ్యంజనస్య ద్విత్వంవాస్యాల్। దేవ్వం। దైవం। దైవవ్యాకులమూకవ్యాహృతనిహితైకకుతూహలనడేషు । తూష్ణీకనీడసేవాస్థాణునఖస్త్యానహూతేషు । దైవెమృదుకేంత్యస్యహ్యధాస్మదీయెతుకస్యైవ।స్థూలెల స్యైవ సవివేత్యత్రతుచస్యహిద్విత్వం ॥సూ॥ తైలాదౌ ॥ తైలాదిషుయథాదర్శనమంత్యస్యానంత్యస్య వాప్యాంజనస్యద్విత్వం భవతిసిత్యం ॥ తేల్లం। తైలం ॥ తైలప్రీడావిచకిలప్రభూతెషుబుజౌ ద్వితా । మండూ

కెసోఽతసిపేఽష్మిస్యాదంత్యాస్యైవయావసే। వస్యైవోలూఖలేఖస్యైవే
ష్టాతైలాదికేగణే ॥సూ॥ స్యాద్భవ్యచైత్యచౌర్యసమేయాత్ ॥ ఏషుచౌ
ర్యాదిషుచయాత్పూర్వ ఇత్వం భవతి॥ స్యాద్వాదః। సిఆవాఓ। భవ్యః। భవిఓ
చైత్యం। చెఇఅం। చౌర్యం। చోరిఅం। గాంభీర్యధైర్యభార్యాసౌందర్యబ్రహ్మ
చర్యవీర్యాణి। చర్యాచార్యశ్చౌర్యం వర్యస్థైర్యేచ సూర్యపర్యంకౌ॥ చౌ
ర్యసమావిజ్ఞేయాః పర్యంకేవాభవేదిత్వం ॥సూ॥ లాదక్లీబేషు॥ సంయు
క్తస్యలాత్పూర్వ ఇత్వం స్యాత్। క్లీబాదీన్వర్జయిత్వా॥ క్లిష్టం। కిలిట్ఠం। క్లీ
బః క్లమోపి క్లబశ్చ శుక్లపక్షోత్ప్లవప్లవాః। కించప్లావయతిశ్చైతాదృ
శాః క్లీబాదయస్మృతాః ॥సూ॥ తన్వ్యాదౌ॥ తన్వీప్రభృతిషు సంయుక్త
స్యాంత్యహలః ప్రాగుత్వం భవతి। తన్వీ। తణుఈ। తన్వీలఘ్వీగుర్వీబహ్వీ
మృద్వీచపట్వీచ। తన్వ్యాద్యావిజ్ఞేయాః పృథ్వ్యాం వైకల్పికంచోత్వం॥
సూ॥ వింశతిషుత్యాల్లోపశ్ ॥ వింశత్యాదిషుతిత్యేతయావేన సహబిందో
ర్లోపస్స్యాత్ ॥ శిత్వాత్పూర్వస్య దీర్ఘః॥ వింశతిః। వీసా। త్రయో
వింశత్తథాత్రింశద్ద్వాత్రింశద్వింశతేస్త్రియాం। సింహేవైకల్పికోలో
పో గణాదంష్ట్రాచగృహ్యతే ॥సూ॥ శకగే॥ వ్యాఖ్యాతమ్॥ శకిమ్నఙగిగ్ల
గిసిచీఅటతిలుఙటతి స్పృటిః ॥ కుపిజిఙమిస్తపిశ్చైతిశకాదిగణఈరితః॥
సూ॥ అరివృషాం॥ వ్యాఖ్యాతం॥ వృషిమృఙషి స్పృషిహృషిఇత్యాదిస్స్యాద
యంగణః ॥సూ॥ రుషగేచోదిః॥ వ్యాఖ్యాతం॥ రుషిశ్శుషిదుఙషితుషీపుషి
శ్శిషిరితీదృశః॥ అస్మిఙశాస్త్రే సర్వేప్యాకృతిగణాః॥ ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపి
కాయాంగణప్రకరణమ్॥ కల్యాన్వవాయవారాశిసుధాంశోస్సన్నరసూరి
ణః। తనయస్యకానకాన్వల్లీమావసన్న్యాభివర్ధతే॥౧॥ తంశిష్యంనరసింహం
ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికామేనాం। మోదాదకారయస్తాం తాతాచార్యోబు
ధప్రీత్యై॥౨॥ ఇత్థం ప్రాకృతశబ్దానాంషణ్ణాం ప్రాదర్శి సూత్రతః। పదవ్యో
తాంబుధవరాః ప్రేక్ష్యతుష్యంతు సాదరం ॥౩॥ ప్రాకృతసంస్కృతసరణి
ద్వయనిష్ణాతం నితాంతశాంతియుతం। శ్రీసజ్జయగురుతనయం తిరుమల
తాతార్యగురుమహంవందే॥౪॥ * *ఇతి ప్రాకృతశబ్దప్రదీపికా.*

శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమదరిశాణఫాలవెంకటాచార్యకవివర్యవిరచిత

సవ్యాఖ్యానరాఘవయాదవీయ ప్రారమ్భః.

శ్లో॥ వందేహం దేవం తం శ్రీతం రంతారం కాలం భాసా యః
రామో రామాధీరాప్యాగో లీలామారాయోధ్యేవాసే

వ్యాఖ్యానమ్॥ కించిత్సంచింతయేగోపి కిలికించితవంచితం। అంచితం జ్యోతిరమరైరంజనాద్రిపురం చితం ॥ ౧ ॥ భద్రోల్లాసం భాసురా పత్యవాహిన్యంతర్దీర్ఘవ్యస్తవృత్తవైర్యుగ్రబాణః । నాథో హల్యానంద హేతుః ప్రదత్తాం రాజీవాక్షో రాఘవో యాదవో వా ॥ ౨ ॥ అనులోమ్యేన పాఠే రామకథాప్రతిపాదకైః ప్రాతిలోమ్యేన పాఠే కృష్ణకథా ప్రతిపాదకైశ్చ శ్లోకైః పరిష్కృతం రాఘవయాదవీయాఖ్యమతిదుష్కరం ప్రబంధం ప్రక్రమమాణః ప్రారిప్సితప్రబంధ ప్రత్యూహప్రశమనార్థమానులోమ్య ప్రాతిలోమ్య పాఠాభ్యాం ప్రబంధవిషయ ●రా మకృష్ణవందన ప్రతిపాదకం మంగళశ్లోకమారచయతి ॥

వందేహమితి ॥ వందే । అహం । దేవం । తం । శ్రీతం । రంతారం । కాలం । భాసా । యః । రామః । రామాధీః । ఆప్యాగః । లీలాం । ఆర । అయోధ్యే । వాసే । ఇతి పదవిభాగః ॥—॥ రామాధీః - రామాయాం స్త్రియాం సీతాయాం ధీర్బుద్ధిర్యస్య తథోక్తస్సన్ ఆప్యాగః ఆప్తుం యోగ్యాః అగాః సహ్యమలయాదిపర్వతాః యస్య తథోక్తః. సీతాయాం మనః ప్రణిధాయ సహ్యాదిగిరీన్ప్రాప్తవానితి భావః ॥ ఏవం విధో యో రామః అయోధ్యే, అయోధ్యాఖ్యే. వాసే గేహే లీలాం క్రీడాం ఆర ప్రాప్తవాన్ ఋగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥ రామో రావణవధం కృత్వా. పునరయోధ్యాయాం స్వగేహమేత్య, సీతయా సాకం చిక్రీడేత్యర్థః

భాసా కాంత్యా- కాలంనీలం రంతారం జగత్సృష్ట్యాదిభిః క్రీడంతమి
తి యావత్ ॥ శ్రితం- శ్రియా సంపదా, ఇతం ప్రాప్తం ॥ని॥ శోభా సం
పత్తిపద్మాసు లక్ష్మీశ్రీరపి కథ్యత ఇతి నైఘంటుకాః ॥ తం దేవమహం వందే
ప్రణమామీత్యర్థః ॥*॥ అయమేవ శ్లోకః ప్రాతిలోమ్యేన పఠ్యతే॥

సేవాధ్యేయో రామాలాలీ గోప్యారాధీ మారామోరాః
యస్సాభాలంకారం తారం తం శ్రితం వందేహం దేవం॥౧

వ్యా ॥ సేవాధ్యేయః । రామాలాలీ । గోప్యారాధీ । మారామోరాః। యః। సాభాలంకారం। తారం। తం। శ్రితం। వందే। అహం। దేవం ఇతి పదవిభాగః॥—॥మారామోరాః॥ మాయా లక్ష్మ్యాః-ఆరామభూతం భోగ్యస్థానభూతం ఉరః వక్షో యస్య తథోక్తః. ॥సూ॥ ఉరఃప్రభృతిభ్యః కబితి కప్ప్రత్యయస్తు. సమాసాంతాదనిత్యః । అతఏవ - సమస్తలోక విజయశ్రీపూర్యమాణోరసమితి మురారిప్రయోగః ॥ సేవాధ్యేయః॥ సేవాభిస్తపోయజ్ఞాదిభిః ధ్యేయః ధ్యాతుం యోగ్యః। తపోయజ్ఞాదిభిః పక్వకషాయస్యైవ భగవద్ధ్యానసిద్ధేః ॥ శ్రూయతే హి తమేవం వే దానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశ నేతి ॥ అత్ర చ అసినాజిఘాంసతీత్యాదౌ వసేర్గ్వనన ఇవ వివి షంతీత్యనేన వేదన ఏవ యజ్ఞాదేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యతే ॥ రా మాలాలీ ॥ రామా రుక్మిణ్యాదికా అష్టామహిషీలాలలయతీతి థోక్తః యః కృష్ణః గోప్యారాధీ, గోపీః - రాధాప్రభృతీః గోపాంగ నాః, ఆరాధయతి సమ్మానయతీతి గోప్యారాధీ అభూదితి శేషః ॥ అ న కృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వముక్తం భవతి । సాభాలంకారం- సాభా స్సదీప్తికాః, అలంకారాః కౌస్తుభాదివిభూషణాని, యస్య స తథోక్తః తం శ్రితం పూర్వవదర్థః ॥ తం - దేవం వాసుదేవం అహం తార యథా భవతి తథా, ఉచ్చైస్స్వరేణేతి యావత్ ॥ వందే స్తౌమి । వది భివాదనస్తుత్యోరిత్యస్మాల్లడుత్తమైకవచనమ్ ॥ ౧ ॥

అవతారికా ॥ అథానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం అయోధ్యాద్వారకాపురీవర్ణనపరం శ్లోకమారచయతి ॥

సాకేతాఖ్యా జ్యాయామాసీద్యా విప్రాదీప్తార్యాధారా ।
పూరాజీతాదేవాద్యావిశ్వాసాగ్ర్యాసావాశారావా ॥

వ్యా ॥ సాకేతాఖ్యా । జ్యాయాం । ఆసీత్ । యా । విప్రాదీప్తా । ఆర్యాధారా । పూః । ఆజీతా । అదేవాద్యావిశ్వాసా । అగ్ర్యా । సావాశారావా ఇతి పదవిభాగః ॥—॥ అజస్యాపత్యం పుమానాజిః । దశరథః ॥ సూ ॥ అత ఇఞ్, ఇతి అపత్యార్థే ఇఞ్ । తేన ఇతా ప్రాప్తా - ఆజీతా, అదేవాద్యావిశ్వాసా. దేవాద్యాః - గంధర్వదానవాదయః; తేష్వవిశ్వాసః. దేవాద్యావిశ్వాసః. తద్రహితా. అదేవాద్యావిశ్వాసా దేవాదయ ఇమాముపరిమ్యురిత్యవిశ్వాసస్తస్యాః. కదాపి నాస్తీత్యర్థః ॥ దేవాదీనామపి దుస్సాధేతి భావః ॥ అగ్ర్యా అగ్రభవా, అయోధ్యామథురామాయేత్యేవం సప్తపురీమధ్యే అయోధ్యేతి ప్రథమగణితేతి యావత్ ॥ శ్రేష్ఠేతి వార్థః । సావాశారావా । సవం యజ్ఞమశ్నంతీతి. సావాశాః ॥ క్రతుభుజః, తత్సంబంధీ- సావాశః ఆరావః కోలాహలః యస్యాం సా తథోక్తా, తస్యాం సంతతం క్రతూనామనుష్ఠీయమానతయా హవిర్జిఘృక్షయా సమాగతదేవతా కోలాహలశాలినీ సేత్యర్థః ॥ని॥ యజ్ఞః సవోఽధ్వరో యాగ ఇత్యమరః ॥ అర్యాః వైశ్యాః. ఆధారాః - అపేక్షితవస్తుప్రదానేన ఆశ్రయభూతా యస్యాం సా, తథోక్తా ॥ స్యాదర్యః స్వామివైశ్యయోరిత్యనుశాసనం । ఏవంవిధా సాకేతాఖ్యా, సాకేత ఇతి నామా పూః పురీ, అయోధ్యానగరీ ॥ ని ॥ స్యాత్సాకేతమయోధ్యాయామిత్యమరః ॥ జ్యాయాం భూమా ॥ ని ॥ క్షోణీజ్యాకాశ్యపీక్షితిరిత్యమరః ॥ ఆసీత్, అభూత్ ॥ అసభువీత్యస్మాల్లఙ్ ॥ యా పూః విప్రాదీప్తా- విప్రైః బ్రాహ్మణైరాదీప్తా, ఆసమంతాత్ప్రకాశితా । సా పూరాసీదిత్యన్వయః ॥*॥ అయమేవ శ్లోకః ప్రాతిలోమ్యేన పఠ్యతే ॥

వారాశావాసాగ్ర్యాసాశ్వావిద్యావాదేతాజీరాపూః॥
రాధార్యాప్తాదీప్రావిద్యాసీమాయాజ్యాఖ్యాతాకేసా

వ్యా॥ వారాశౌ । ఆస । అగ్ర్యా । సాశ్వా । విద్యావాదేతాజీరా । పూః॥ రాధార్యాప్తాదీప్రా। విద్యాసీమా। యా। జ్యాఖ్యాతా। కే। సా ॥ఇతిపదవిభాగః॥ — అగ్ర్యాఉత్తమాపురీద్వారవతీచేతి సప్తపురీషు ద్వారకాయా అంత్యత్వాత్ ॥ సాశ్వా-అశ్వసహితా అశ్వశబ్దో గజాదీనాముపలక్షకః ॥ విద్యావాదేతాజీరా ॥ విద్యావాదేషు-తర్కాదివిద్యాప్రసంగేషు ఇతాజయః- ప్రాప్తయుద్ధాః పండితాస్తేషామిరా భూమిః స్థానమితియావత్ ॥ ని ॥ ఇరాభూమిసురావారి భారతీషు నిగద్యత ఇతి హలాయుధః । రాధార్యాప్తా, రాధాయాః అర్యః స్వామీ, రాధాభర్తా శ్రీకృష్ణ స్తమాప్తా దీప్రా. ప్రకాశమానా విద్యాసీమా విద్యానాందహరవిద్యాదిబ్రహ్మవిద్యానాం. సీమాసిద్ధక్షేత్రభూతా సర్వదా భగవత్సన్నిధానాదితిభావః ॥ ఏవంవిధాయాపూః. ద్వారకాపురీజ్యాఖ్యాతా భూమౌప్రసిద్ధా-సా। వారాశౌ జలరాశౌ, కే, జలే. ఆస. బభూవ ॥ ఆసేతి తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయమిత్యాహుః ॥ తేన అస్తేర్భూరిత్యార్ధధాతుకే అస్తేర్భూవిధానాదాసేత్యసాధ్వితిశంకా నిరస్తా ॥ లావణ్యఉత్పాద్యఇవాసయత్న ఇత్యాదిమహాకవిప్రయోగా ద్రష్టవ్యాః ॥అత్ర రాధార్యాప్తా. అగ్ర్యాపూస్సముద్రేబభూవేత్యుక్త్యా ద్వారకేతి లభ్యతే ॥ అతఏవపర్యాయోక్తమలంకారః ॥ వారాశౌబభూవేత్యేతావన్మాత్రోక్తౌ గంగాయాం ఘోషఇత్యత్రేవ సముద్రతీరే బభూవేతి లక్షణయా ప్రతీతిస్స్యాత్ ॥ సామాభూదిత్యేతదర్థం జలే బభూవేత్యుక్తిః ॥౪॥*॥అథ॥ అనయోరేవ పురోరానులోమ్యప్రాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయిష్యన్నాకారం శ్లోకమారచయతి ॥

కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా సౌ ఘనవాపికా ।
సారసారవపీనాసరాగాకారసుభూరిభూః॥ ౫॥

వ్యా ॥ కామభాస్థలసారశ్రీసౌధా । అసౌ । ఘనవాపికా । సారసారవపీనా । సరాగాకారసుభూరిభూః ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ కామభాః మన్మథతేజః. తస్యాః స్థలభూతాః స్థానభూతాః- మన్మథోద్దీపకా ఇతియావత్ ॥ సారశ్రియః వరేణ్యాసంపదః సౌధాయస్యాంసాతథోక్తా ఘనవాపికానిబిడదీర్ఘికా సారసానాం పక్షివిశేషాణాం ఆరవైశ్శబ్దైః పీనాఅధికా అసౌ సాకేతాఖ్యాపురీ సరాగాకారసుభూరిభూఃసరాగస్సరక్తిమా- ఆకారః యేషాంతానిసరాగాకారాణి రక్తవర్ణాని సుభూరీణి శోభనసువర్ణాని, తేషాంభూః సానఘాతా॥ని॥భూరిప్రాజ్యసువర్ణయోః । భూఃపృథివ్యాం స్థానమాత్రఇతిచ విశ్వః ॥ సరాగాకారసుభూరిభూమయోయస్యాం సాతథోక్తేతివార్థః ॥

అయమేవశ్లోకః ప్రాతిలోమ్యేనపఠ్యతే॥

భూరిభూసురకాగారాసనాపీవరసారసా ।

కాపివానఘసౌధాసౌశ్రీరసాలస్థభామకా ॥౩॥ సౌ

వ్యా ॥ భూరిభూసురకాగారాసనా । పీవరసారసా । కా । అపి । వా । అనఘసౌధా । అసౌ । శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ ఇతి పదవిభాగః భూరిభూసురకాణి బహుబ్రాహ్మణకాని అగారాసనాని గృహవేదికాయస్యాంసా. తథోక్తా గృహవేదికావతీబహుబ్రాహ్మణేత్యర్థః పీవరసారసా ॥ పీవరాణిస్థూలానిసారసాని పద్మాని యస్యాంసాతథోక్తా ॥ని॥ సారసఃపక్షిభేదేస్యాత్ సారసం సరసీరుహేఇతి విశ్వః అనఘసౌధా, నిర్దోషప్రాసాదా యద్వా అనఘశబ్దో నిర్మలవాచీ ॥ ని॥ అనఘోనిర్మలాపాపరమ్యేషుచనిరామయ ఇతిరత్నమాలా ॥ వాశబ్దస్సముచ్చయే. అనఘసౌధాచేత్యర్థః ॥ ని ॥ వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచసముచ్చయ ఇత్యభిధానాత్ ॥ కాప్యనిర్వచనీయా, అసౌ. ద్వారకాపురీ శ్రీరసాలస్థభామకా ॥ శ్రీమత్సురసాలేషు సహకారేషు తిష్ఠతీతి శ్రీరసాలస్థః భామపవభామకస్సూర్యః యస్యాం

పా. రసాలాగ్రస్థసూర్యేత్యనేన రసాలానామౌన్నత్య ముక్తంభవతి ॥ అతఏవ సంబంధాతిశయోక్తిరలంకారః ॥ ని ॥ భామఃక్రోధేరవౌదీప్తా వితివిశ్వః ॥ ౩ ॥ * * * * * * * * * *

అవ ॥ ఏవం పురద్వయం వర్ణయిత్వా రామకృష్ణావానులోమ్య ప్రాతిలోమ్యాభ్యాం వర్ణయితారశ్శ్లోకమారచయతి ॥

రామధామసమానేనమాగోరోధనమాసతాం।
నామహామక్షరరసంతారాభాస్తునవేదయా ॥

వ్యా ॥ రామధామ ॥ సమానేనం । ఆగోరోధనం । ఆస । తాం । నామహాం । అక్షరరసం । తారాభాః । తు । న । వేద । యా । ఇతి పదవిభాగః ॥ రామధామేతి, యాపురీ తారాభాః నక్షత్రకాంతీః న వేదనజానాతి ॥ తారాశబ్దోసూర్యాదేరుపలక్షణార్థః ॥ సూర్యచంద్ర నక్షత్రాది రశ్మీనుపవనసౌధాదీనాం నిబిడతయా నజానాతీత్యర్థః ॥ తామయోధ్యాపురీం కీదృశీంనామహాం, అమహాః అనుత్సవః నవిద్యంతే యస్యాం సా నామహా తాం నామహాంనైకధేత్యాదావివ ప్రతిషేధార్థకనకారస్య సమాసః అతోనలోపః సర్వదామహోత్సవశాలినీ మిత్యర్థః ॥ అక్షరరసంనిత్యానందం ఆగోరోధనం పాపనివారకం॥ని॥ ఆగఃపాపాపరాధయోరితి విశ్వః ॥ సమానేనం సమానస్సదృశః, ఇనస్సూర్యోయస్య తత్సూర్యసదృశమిత్యర్థః ॥ని॥ ఇనస్సూర్యేప్రభౌ ఇత్యమరః । రామధామరామాఖ్యంతేజః । తాం పురీమాస అధ్యువాస జగ్రాహేత్యర్థః । అసగతి దీప్త్యాదానేష్వితస్మాల్లిట్ ॥ ౪ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు ॥

యాదవేనస్తుభారాతాస్సంరరక్షమహామనాః ।
తాంసమానధరోగోమానవేమాసమధామరాః

వ్యా ॥ యాదవేనః । తు । భారాతా । సంరరక్ష । మహామనాః । తాం । సః । మానధరః । గోమాన్ । అనేమాసమధామరాః ॥ ఇతిప

దవిభాగః ॥ నేమః అవధిర్నవిద్యతే యయోస్తే అనేమే అసమే నిరుప
మే ధామ రాయా. తేజస్సంపదా యస్య సః అనేమాసమధామరాః, ని
రవధిక తేజస్సంపద్యుక్త ఇత్యర్థః ॥౩॥ నేమః కాలావధౌ గర్తేఽప్రా
కారే కైతవేఽపి చేతి విశ్వః ॥ గోమాన్ గౌస్స్వామీత్యుక్తేః గోపాలక ఇ
తి యావత్ । మానధరో మానీ। మహామనాః - ఉదారచేతాః, భారా
తా। భాసాం దీప్తీనాం రాతా దాతా - రాదాన ఇత్యస్మాత్తృచి రూపం।
సః ప్రసిద్ధః యాదవేనః యాదవానాం ఇనః ప్రభుః। శ్రీకృష్ణః ॥౩॥
ఇనస్సూర్యే ప్రభావిత్యమరః। స తు తాం పురీం సంరరక్ష పాలయామా
స. రక్ష పాలన ఇత్యస్మాల్లిట్ ॥౪॥ * * * * * *

అవ॰ ॥ అథానులోమ్యేన విశ్వామిత్రస్యాగమనం రామకృతం యజ్ఞ
సంరక్షణం చ ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన నారదస్య శ్రీకృష్ణప్రా
ప్తిప్రతిపాదకం శ్లోకం గృహ్ణాతి ॥

యన్ గాధేయో యోగీ రాగీ వైతానే సౌమ్యే సౌఖ్యేఽసౌ ।
తం ఖ్యాతం శీతం స్ఫీతం భీమానామాశ్రుహోతా త్రాతం ॥

వ్యా॥ యన్ । గాధేయః । యోగీ । రాగీ । వైతానే । సౌమ్యే ।
సౌఖ్యే । అసౌ । తం । ఖ్యాతం । శీతం । స్ఫీతం । భీమాన్ । ఆను ।
అశ్రుహోతా । త్రాతం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సౌమ్యే సుందరే వైతానే
వితానో యజ్ఞః తత్సంబంధిని సౌఖ్యే సుఖే [illegible]గీచ్ఛావాన్ అతిసుందర
యజ్ఞజన్యసుఖేచ్ఛావానిత్యర్థః ॥ అత ఏవ అశ్రుహోతా. శ్రీర్వేదః సా
హి శ్రీరమృతా సతామితి శ్రుతేః । తద్విరోధినః అశ్రియః అవైదికా
స్తేషాం హోతా త్యాజయితా భీమాన్ భియుక్తః, రాక్షసాః అగత్యస్వ
యజ్ఞవిఘ్నం కరిష్యంతీతి భీమానిత్యర్థః ॥ ఏవంవిధో గాధేయో విశ్వా
మిత్రో యోగీ మునిః స్ఫీతం అభివృద్ధం శీతం అనుగ్రం ఖ్యాతం కీర్తి
మంతం తం రామచంద్రం యన్ ప్రాప్నువన్ సన్ ఇణ్ గతావిత్య
స్మాద్భృతరి రూపం ॥ అసౌ గాధిపుత్రః త్రాతం భావే క్తః త్రాణం ప్ర

కృతత్వాత్ యజ్ఞస్యసంరక్షణం ఆమప్రాప్తవానిత్యర్థః ॥ అనఃగతా
దిష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ యజ్ఞంచికీర్షన్ విశ్వామిత్రః శ్రీరామంప్రాప్యస్వ
యజ్ఞరక్షణం లబ్ధవానితిభావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేనత్వేవమయంపాఠ్యః

తంత్రాతాహాశ్రీమానామాభీతంస్ఫీతం శీతంఖ్యాతమ్ ।
సౌఖ్యేసౌమ్యేసౌనేతావైగిరాగీయోయోద్ధాగాయన్ ॥

వ్యా॥ తం । త్రాతా । హా । శ్రీమాన్ । ఆమ । అభీతం । స్ఫీతం
శీతం । ఖ్యాతం । సౌఖ్యే । సౌమ్యే । అసౌ । నేతా । వై । గిరాగీ ।
యః । యోద్ధా । గాయన్ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సౌమ్యేజాతావేకవ
చనం । సౌమ్యేషు విప్రేషు ॥వి॥ సౌమ్యఃపుమాన్బుధేవిప్రేత్రిషుసోమ
త్సోమదైవతే ॥ రమ్యేనుగేచేతి రత్నమాలా । తేషుముఖ్యేనేతానా
యకః । బ్రాహ్మణేషూత్తమఇత్యర్థః యోద్ధా ॥వి॥ భటాయోధాశ్చ
యోద్ధారఇత్యమరః ॥ తస్మిన్నభీతం భావేక్తః త్రాతారక్షితా యోధ
నిష్ఠస్య భయాభావస్య స్థైర్యాతిశయోత్పాదనేన సంరక్షకఇత్యర్థః॥
శ్రీమాన్ శోభావాన్ బ్రహ్మవర్చస్వీతియావత్ । యోమునిఃగిరాగీ
గిరాంవాచాంరాగాః గాంధారాదిస్వరాః అస్యసంతీతి గిరాగీ ॥వి॥
రాగోనురాగేమాత్సర్యే లాక్షాదౌలోహితాదిషు । గాంధారాదౌ
రంజనేచేతి రత్నమాలా । అసౌనారదోగాయన్ గానంకుర్వన్ సన్
శీతం దయాశీతలం. ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం సౌఖ్యేస్ఫీతంజగతస్సుఖార్థమభి
వృద్ధం సౌఖ్యఇతి నిమిత్తే సప్తమీ । తంకృష్ణం ఆమప్రాప్తవాన్ హేతి
సత్యభామాకోప మూలమిదం నారదాగమనమితి ఖేదం స్మారయతి ॥
వైశబ్దః పాదపూరణార్థః ॥వి॥ వైస్యాత్సంబోధనేపాద పూరణేనున
యేపిచేతి విశ్వః ॥ యద్వాసౌమ్యేనేతావై నేతృత్వేనప్రసిద్ధఇత్యర్థః
॥వి॥వైసంబుద్ధావనునయే తథారంభప్రసిద్ధయోః ఇతిరత్నమాలా ॥అ
త్రయోధానాం సాహసజనకత్వ గానకర్తృత్వాది విశేషణైర్నార
దఇతి వ్యజ్యతే ॥ అతఏవ పర్యాయోక్తమలంకారః॥ ౫ ॥ * * * *

అవ॥అథానులోమ్యేన సీతాయా, రామప్రాప్తిప్రతిపాదకం ప్రాతి లోమ్యేనచ రుక్మిణ్యాః కృష్ణప్రాప్తిప్రతిపాదకం పద్యంనిబధ్నాతి॥

మారమంసుకుమారాభం రసాజాపనృతాశ్రితం ।
కావిరామదలాపాగోసమావామతరానతే ॥ * ॥

వ్యా ॥ మారమం। సుకుమారాభం । రసాజా । ఆప । నృతాశ్రితం । కావిరామదలాపా । గోసమా। అవామతరా । నతే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కస్యసుఖస్య అవిరామః అవిచ్ఛేదః- తం దదాతీతి కావిరామదః । తాదృశో లాపో యస్యాస్సా, కావిరామదలాపా ॥ అవిచ్ఛిన్నసుఖప్రదసూక్తికేత్యర్థః ॥2॥ కంశిరోంబుసుఖంక్లీబఇతిరత్నమాలా॥ కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతిచశ్రుతిః ॥ గోసమా। భూమయాభూమేస్సమానా। అతఏవన తేపరిణతజనవిషయె అవామతరాసుతరాం అకుటిలారసాజా, భూమిజాసీతా ॥ని॥ రసావిశ్వంభరాస్థిరేత్యమరః ॥ సుకుమారాభం. కోమలప్రభం నృతాంనరభావం ఆశ్రితంప్రాప్తం. మారమంలక్ష్మీకాంతం ॥ని॥ మశ్శివేమారమాయాంస్యాదితి విశ్వః ॥2॥ రమఃకాంతేరమా లక్ష్మ్యాం ఇతి రత్నమాలా, ఆపప్రాప్తవతీ ॥ అనేనవైదేహీ రఘువీరయోర్వివాహమహోత్సవః ప్రదర్శితః ॥ ౫ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనచైవమస్యపాఠః ॥

తేనరాతమవామాస గోపాలాదమరావికా ।
తంశ్రితానృపజాసారభంరామాకుసుమంరమా॥

వ్యా ॥ తెన। రాతం । అవామా । ఆస । గోపాలాత్ । అమరావికా । తం । శ్రితా । నృపజా । సారభం । రామా । కుసుమం । రమా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రమాలక్ష్మీరెవనృపజా, సతీరాజ్ఞోజాతా సతీతం శ్రీకృష్ణం శ్రితాప్రాప్తా అమరావికా అమరాణాందేవానాం అవికార్త్రక్షికా, అవరక్షణఇత్యస్మాత్కర్తరిణ్వుల్ ॥ స్త్రియాంప్రత్యయస్థాదిత్యాదినా అతఇత్ అవామాకౌటిల్యరహితారామావధూః రుక్మి

ణీతి యావత్ ॥ రాఘవత్వే భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని ఇతి హి స్మర్యతే ॥ తేన నారదేన దత్తం రాదాన ఇత్యస్మాత్ కర్తరి క్తః ॥ సారభం సారా ముఖ్యా భా కాంతిర్యస్య తత్సారభం ॥ ని॥ భాచ్ఛవిద్యుతిదీప్తయ ఇత్యమరః ॥ కుసుమం - పారిజాతపుష్పం, గోపాలాచ్ఛ్రీకృష్ణాత్ ఆప ఆదదే ఆప గతిదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ నారదేనదత్తం పారిజాత కుసుమం రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణాత్ గృహీతవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామో జామదగ్న్యం జిత్వా తస్మిన్నానతే సతి దయాంకృతవానిత్యేవమర్థం ప్రదర్శయంతం, ప్రాతిలోమ్యేన చ భామే పుకుసుమే పుష్పం ధృత్వా నారదాద్ రుక్మిణీధృతేన పారిజాతకుసుమేన శోభాతిశయం ప్రాప్య నవవజాతేతి ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥

రామనామా సదా ఖేదభావే దయావానతాపీనతేజారి
పావానతే । కాదిమోదాసహోతా స్వభాసా రసామే సు
గో రేణుకాగాత్రజే భూరుమే

వ్యా ॥ రామనామా । సదా । ఖేదభావే । దయావాన్ । అతాపీ । ఇనతేజాః । రిపౌ । ఆనతే । కాదిమోదాసహోతా । స్వభాసా । రసామే । సుగః । రేణుగాగాత్రజే । భూరుమే ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ కాదిమోదాసహోతా కం జలం అదంతీతి కాదినః అబ్భక్షకా మునయః, తేషాం మోదం హర్షం అస్యంతి నిరస్యంతీతి కాదిమోదాసాః ॥ మునిహర్షనిరాసకాః ॥ రాక్షసాస్తేషాం హంతా వర్జయితా నిరాసకర్తేతి యావత్ ॥ ఖేదో భావే యస్య సః, ఖేదభావస్తస్మిన్ ఖిన్నమానసే, సదా దయావాన్. కృపాశాలీ ఇనతేజాః సూర్యప్రకాశః తథాపి సుగః సుఖప్రాప్యః రామనామా భగవాన్, భూరుమే భువా ఉరుః మా లక్ష్మీర్యస్య సః భూరుమః, పృథివీసంపన్నవిపులశ్రీక ఇత్యర్థః ॥ తస్మిన్ రసామే, రసాం మాతి గచ్ఛతీతి రసామః, తస్మిన్ భువం త్యక్త్వా పితౄన్ పునః ప్రాప్తవతీత్యర్థః. రిపౌ శత్రుభూతే రేణుకాగాత్రజే । రేణుకాపు

త్రి జామదగ్న్యే రామె అనతేపరిణతేసతి స్వభాసా, స్వతేజసాలతా పీ అతాపనొబభూవేత్యర్థః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన త్వేవంపాఠః ॥

మేరుభూజైత్రగాకాణురెగొసుమె సారసాభాస్వతా
హాసదామోదికా । తేనవాపారిజాతెనపీతా నవాయా
దవేభాదఖేదాసమా నామరా

వ్యా ॥ మేరుభూజైత్రగా । కాణురె । గొసుమె । సా । అరసా। భాస్వతా । హా । సదామోదికా । తెన । వా । పారిజాతేన । పీతా నవా । యాదవే । అభాత్ । అఖేదా। నమానామరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మేరుభూజైత్రగా మెరుప్రదెశేజేతాఅగొరైవతకాఖ్యః పర్వతొయస్యాస్సా తథోక్తా సుమెరుసమేరైవతకేహి నారదెనాగత్య రుక్మిణ్యాసహస్థితాయ శ్రీకృష్ణాయపారిజాతకుసుమందత్తమితి పురాణే ప్రసిద్ధిః కాణురెకస్య సుఖస్యాణుః కాణుః, సుఖలేశ స్తం రాతిద దాతీతి కాణురం, సుఖలెశప్రదంతస్మిన్ ॥ని॥ లవలెశకణాణవఇత్యమరః ॥ రాతేః ॥సూ॥ ఆతొనుపసర్గేకఇతికకి ॥ గొసుమే- భూమిజన్యేపుష్పెఅరసా రసో రాగః తద్రహితా సరసదివ్యకుసుమసంతోషవతీత్యర్థః । నమానామరా, పారిజాతకుసుమలాభాదమర సదృశీత్యర్థః ॥ అఖేదాదుఃఖరహితా అతఎవ సదామోదికా, సంతతసంతోషవతీభాస్వతా తెజస్వినా తెన పారిజాతేన శ్రీకృష్ణదత్తేన పారిజాతకుసుమేన పీతా, గౌరవర్ణారుక్మిణీ నవెవసూతనేవ శోభాతిశయేనన వంటేహాంప్రాప్తైవయాదవె శ్రీకృష్ణెఅభాత్ ప్రచకాశె అత్రవాశబ్దఇవార్థకః. ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇతిదండీ ॥ హా-ఇత్యాశ్చర్యే, పారిజాతకుసుమెన శోభాతిశయం ప్రాప్య రుక్మిణీకృష్ణసమీపే గృహీతమానుషదేహాపి దివ్యశరీరంప్రాప్తైవబభావితిభావః ॥౭॥ * * * *

• అవ॥అథరామస్సాకేతం ప్రాప్తస్స్వగెహెహుసీతయాసాకమరమతెత్యేవ మానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం । ప్రాతిలోమ్యేనతుకృష్ణద

_త్తపారిజాతకుసుమభూషితా రుక్మిణీసహకృష్ణేన స్వగేహం ప్రాపే త్యేవం ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమాహ॥

సారసాసమధాతాక్షిభూమ్నా ధామసుసీతయా ।
సాధ్వసావిహ రేమే క్షేమ్యరమాసురసారహా ॥ ౮ ॥

వ్యాఖ్య ॥ సారసాసమధాతా । అక్షిభూమ్నా । ధామసు । సీతయా । సాధు । అసౌ । ఇహ । రేమే । క్షేమీ । అరం । అసురసారహా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ అరం శీఘ్రం అసురం అసురసంబంధినం సారం బలం హంతీతి అసురసారహా । క్షేమీ కుశలవాన్, అక్షిభూమ్నా నేత్రమహిమ్నా, సారసాసమధాతా అసమశబ్దో భావప్రధానః ॥ అసమత్వమసాధు ... ని॥ సమాస్త్రీష్వసారెసాధు సర్వతుల్యేషుతు త్రిషు ॥ ఇతిరత్న ... ॥ సారసేషు పద్మేషు అసమత్వస్య అసాధుత్వస్య ధాతా పోష కః ॥ పద్మాసాధుత్వావహ నేత్రప్రభావ ఇత్యర్థః । అసౌ శ్రీరామః ఇహ అయోధ్యాయాం ధామసుగృహేషు సీతయా జానక్యాసహ సాధు సమ్యక్. రెమెరమతేస్మ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్త్వేవం ॥

హారసారసుమారమ్యక్షేమేరేహవిసాధ్వసా ।
యాతసీసుమధామ్నాభూక్షితాధామససారసా॥

వ్యాఖ్య ॥ హారసారసుమా ॥ రమ్యక్షేమేరా । ఇహ । విసాధ్వసా । యా । అతసీసుమధామ్నా । భూక్షితా । ధామ । ససార । సా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హారసారసుమా హారఇవ ముక్తావళిరివ సారంశ్రేష్ఠం సుమం పారిజాతకుసుమం యస్యాస్సాహారసారసుమా రమ్యస్య మనోజ్ఞస్య క్షేమస్య కల్యాణస్య ఇరాభూః స్థానమితియావత్ ॥ని॥ ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః ॥ యా రుక్మిణిఇహ జజతివిసాధ్వసా భయరహితా సపత్నీభ్యస్సత్యభామాదిభ్యోప్యబిభ్యతీతి భావః ॥ సా రుక్మిణీ అతసీసుమధామ్నా అతసీపుష్పదీప్తినా భూక్షితా పృథివీక్షితా రాజ్ఞా కృష్ణేనసహ ధామగృహం ససార అగమత్ ॥ సృగతావిత్యస్మా

ల్లిట్ ॥౧॥ ధామజ స్త్రప్రభా స్థాన ప్రభావసుఖస ద్దన్విత్వరత్న మాలా ॥౮।

అవ ॥ అథకుపితయా కైకేయ్యా స్వపుత్రాయ భరతాయదశరథా ద్భూమిగ్రహీతేత్యస్యార్థస్య అనులోమ్యేన ప్రతిపాదకం ప్రాతి లోమ్యేనచ పారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన సత్యభామాకోప మ వాపేత్యస్యార్థస్య ప్రదర్శకం పద్యంనిబధ్నాతి ॥

సాగసా భరతాయేభమాభాతాభూమన్యుమత్తయా ।
సాత్రమధ్యమయాతాపేపాతాయాధిగతారసా ॥

వ్యా ॥ సాగసా । భరతాయ । ఇభమాభా తా । మన్యుమత్తయా । సా । అత్ర । మధ్యమయా । తాపే । పాతాయ । అధిగతా । రసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ అత్ర అయోధ్యాయాం ఇభమాభాతా, ఇభమా-గజలక్ష్మీ స్తయా, భాతా-శోభితా, సా ప్రసిద్ధా రసా పృథివీ మన్యుమత్తయా కోపవత్త్వేన తాపే స్వపుత్రరాజ్యాలాభ ప్రయుక్తే సంతాపేసతి సాగసా స పాపయా రామస్య రాజ్యవిఘ్నకరణ రూపేణ పాపేనయుక్తా॥౧॥ ఆగః పాపాపరాధయోరితి విశ్వః మధ్యమయా దశరథస్య మధ్యమ భార్యయా భరతజనన్యా-పాతాయ స్వపుత్రాయ భరతాయ రసా భూమి రధిగతా ప్రాప్తా, దశరథాదితి శేషః ॥ ప్రాతిలోమ్యే న త్వే వం పాఠః ॥

సారతాగధియాతాపే పేతాయామధ్యమత్రసా ।
యా త్తమన్యుమతాభామాభయేతారభసాగసా ॥

వ్యా ॥ సారతాగధియా । తాపేపేతా । యా । మధ్యమత్రసా । యా । ఆ త్తమన్యుమతా । భామా । భయేతా । రభసాగసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ యామధ్యమత్రసా । మధ్యరూపత్రసరేణుః యస్యాస్సా తథోక్తా, యా సత్యభామా సారతాగధియా, సారతాం శ్రేష్ఠతాంగచ్ఛతీతి సారతాగా తాదృశ్యాధియా శ్రేష్ఠత్వం ప్రాప్తయా బుద్ధ్యా ఉపలక్షితా సాభామా సత్యభామా రభసాగసా అనాలోచ్యత్వరయైవకృ

తేనాగసా, రుక్మిణీపారిజాతార్పణ రూపేణాపరాధేన ఆత్తమన్యుమతా గృహీతకోపాత్మకమతా భయేతాభయం ప్రాప్తాసతీతాపోపేతా సంతాపేన యుక్తా అభూదిత్యర్థః॥౯॥* * * * * * * * *

అవ॥అథకైకేయీ రామపట్టాభిషేకం విఘటయ్యతస్మై కాననప్రదాబభూవేత్యస్యార్థస్య అనులోమ్యేన ప్రత్యాయకం ప్రాతిలోమ్యేన చసత్యభామాకోపాతిశయప్రకారప్రతిపాదకం శ్లోకం నిబధ్నాతి॥

తానవాదపకోమాభా రామే కాననదా ససా ।

యాలతావృద్ధసేవాకా కైకేయీ మహదాహహ॥

వ్యా॥ తానవాత్ । అపకా । ఉమాభా । రామే । కాననదా । ఆస । సా । యా । లతా । అవృద్ధసేవాకా । కైకేయీ । మహదా । హహ । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఉమాభాహరిద్రాభా ॥ని॥ ఉమాస్యాదతసీగౌరీ హరిద్రాకీర్తికాంతిష్వితిరత్నమాలా ॥ అపకా । అపగతసుఖా॥ తానవాత్-కార్శ్యాత్ లతావల్లీ సపత్నికౌసల్యాపుత్రాభిషేకజనితదుఃఖేనవల్లీవదతికృశేత్యర్థః. యాకైకేయీ అవృద్ధసేవాకావృద్ధస్య దశరథస్య సేవాశుశ్రూషా నవిద్యతే యస్యాస్సా అవృద్ధసేవాకాయద్వా హితోపదేష్టృమహత్సేవారహితేత్యర్థః. సాకైకేయీ మహదామహమభిషేకోత్సవం ద్యతిఖండయతీతి తథోక్తా ॥ని॥ మహఉద్ధవఉత్సవ ఇత్యమరః ॥ రామేకాననదావనప్రదా ఆసబభూవ ॥ ఆసేత్యేతత్తిఙంతప్రతిరూపకం బభూవేత్యేతదర్థకమవ్యయమిత్యాహుః తేనాస్తేర్భూరితి భూరాదేశోనశంకనీయః ॥ అతఏవ వావణ్యాఉత్పాద్య ఇవాసయత్నః ఇత్యాది కాళిదాసాదిప్రయోగః ॥ హహేతిఖేదే ॥

ప్రాతిలోమ్యపాఠస్త్వేవం ॥

హహదాహమయీకేకైకా వాసేద్ధవృతాలయా ।

సాసదాననకామే రాభామాకోపదవానతా ॥

వ్యా॥ హహ । దాహమయీ । కైకేకావాసేద్ధవృతాలయా ।

షా । సదాననకా । అమేరా । భామా । కోపదవానతా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ దాహమయీ - దాహప్రచురా ॥ అత్యంతసన్తాపయుక్తేత్యర్థః ॥ కేకైకేకావాసేద్ధవృతాలయా । కేకానాం మయూరస్వరాణాం ఏకావాసో ముఖ్యస్థానం ఇద్ధో భాస్వరః వృతః కవాటాదిపిహిత ఇత్యర్థః ఆలయో గృహం యస్యాస్సా తథోక్తా మయూరాదిధ్వనిమనోహరం భాస్వరమపి మందిరం సఖీప్రభృతీనామాగమననివృత్తయే కుపితయా సత్యభామయా కవాటాదిభిః పిహితమితిభావః । సదాననకా ఆననమేవ ఆననకం స్వార్థేకప్రత్యయః సత్సుందరం ఆననకం ముఖం యస్యాస్సాతథోక్తా సాభామా సత్యభామా కోపదవానతా కోపఏవదవోదావాగ్నిః తేన ఆనతానమ్రాసతీ అమేరా అమస్యరోగస్య ఇరా భూః స్థానభూతాబభూవేతి యావత్ ॥ని॥ అమోరోగే రోగభేద ఇతి రత్నమాలా । అత్రరోగవాచిశబ్దేన తత్కార్యభూతః ఖేదోలక్ష్యతే । హాహేతిఖేదే ॥ ౧౦॥ * * * * * *

అవ ॥ అథ పితృభక్త్యారామో వనంప్రాప్తవానిత్యానులోమ్యేనదర్శయంతం ప్రాతిలోమ్యేనచ శ్రీకృష్ణః కృతాపరాధనిబంధనయా భీత్యాకంపితసత్యభామా సాంత్వనార్థం తత్సదనం ప్రాపేత్యేవం ప్రత్యాయయంతం శ్లోకమారచయతి ॥ * * * * *

వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాదహో ।
భాస్వరస్థిరధీరోప హారోరావన గామ్యసౌ ॥

వ్యా ॥ వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాత్ । అహో । భాస్వరః । స్థిరధీరః । అపహారోరాః । వనగామీ । అసౌ ॥ ఇతి పదవిభాగః భాస్వరః- ప్రకాశమానః స్థిరధీరః- నిశ్చలధైర్యః మహాశూరఇత్యాదౌ మహత్త్వం శౌర్య ఇవస్థిరత్వం శౌర్యేఽన్వేతీతిధ్యేయం ॥ అసౌ శ్రీరామచంద్రః వరమానదసత్యాసహ్రీతపిత్రాదరాత్. వరాణాం శ్రేష్ఠానాం మానదేపూజాప్రదే. సత్యాసస్సత్యనిరసనం అస్యతేః భా

వెఘుష్ । తతః హ్రీతే లజ్జితే పితరిదశరథే ఆదరాద్భక్తితః అపహారోరాః అపహారం అపగతముక్తాహారం ఉరోవక్షో యస్య సతథోక్తః ఇవహ్యాభరణాంతరాణామపి ప్రదర్శనాభావం వ్యపగత సర్వాభరణస్సన్నిత్యర్థః ॥ వనగామీ కాననగతో బభూవేత్యర్థః॥అహో ఆశ్చర్యం॥ ప్రతిలోమ్యేనత్వర్థం పాఠః ॥ * * * * * * *

సౌమ్యగానవరారోహా పరోధీరస్థిరస్వభాః ।
హాదరాదత్రాపితహ్రీసత్యాసదనమారవ ॥

వ్యా ॥ సౌమ్యగానవరారోహాపరః । ధీరః । స్థిరస్వభాః । హా। దరాత్ । అత్ర । అపితహ్రీసత్యాసదనం । ఆర । వ ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ అత్ర ద్వారకాయాం। సౌమ్యగానవరారోహాపరః- సుందరగానయుక్తకాంతాతత్పరః । స్థిరస్వభాః శాశ్వతనిజతేజాః । ధీరో ధైర్యవాన్ కృష్ణః అపితహ్రీసత్యాసదనం । సపత్నీ పారిజాతార్పణాత్. స్వేనైవప్రాపితహ్రీకాయాః సత్యభామాయాస్సదనం గృహందరాత్ భయాదివ ఆర ప్రాప ఋగతావిత్యస్మాల్లిట్ ॥హా ఇతివిశిష్యసంబుద్ధిః ॥సి॥ భో హా హైచైవంవిధాజ్ఞేయా సంబుద్ధ్యాహ్వానయోరపీతివిశ్వః । యద్వా హః దరాదితి పదచ్ఛేదః । హః హరిరితివిశిష్యవాచకంపదం ॥ని॥ హాశ్శంకరేహరౌ సంహరణరోమాంచవాజిష్వితి రత్నమాలా ॥ అత్ర వశబ్దఇవార్థకః ॥ని॥ వంప్రచేతసిజానీయాదివార్థేచ తదవ్యయమితి మేదినీ । అపత్యార్థే అణాదీనామివ వతిప్రత్యయస్య పాఠానౌచిత్యాత్ ॥ శాత్రవంవపువ్యశః ॥ కాదంబఖండితదళానివపంకజానీతి కాళిదాసాదిప్రయోగదర్శనాచ్చ వశబ్దఇవార్థ ఇతి మణీవాదిప్రయోగే సమర్థయంతే శాబ్దికాః॥౧౧॥ * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన జానక్యా శ్రీరామచంద్రేణ సహావనప్రాప్తిప్రత్యాయకం ప్రతిలోమ్యేనకుపితయా సత్యభామయా సాంత్వనార్థం గతశ్రీకృష్ణానాలాకితఇత్యేవమర్థం ప్రదర్శయంతం శ్లోకంరచయతి॥

యానయానఘధీతాదా రసాయాస్తనయాదవే ।
సాగతా హివియాతా హ్రీసతా పానకిలోనభా ॥

వ్యా॥ యా । నయానఘధీతాదా । రసాయాః । తనయా । దవే । సా । గతా । హి । వియాతా । హ్రీసతాపా । న । కిల । ఊనభా ॥ ఇతి పదవిభాగః॥ నయానఘధీతాదా। నయేన శాస్త్రేణ అనఘా నిర్దోషా ధీర్బుద్ధిర్యస్య సః । నయానఘధీస్తస్య భావః నయానఘధీతా తాం దదాతీతి తథోక్తా ॥ స్వాశ్రితానాం శాస్త్రనిర్దోషబుద్ధిత్వప్రదేత్యర్థః ॥ రసాయాస్తనయా భూమేః పుత్రీ హ్రీసతాపా ॥ హ్రియా లజ్జయా తాపయుక్తా నాయకరాజ్యవిఘ్న జనితలజ్జా సంజాతవిషాదేత్యర్థః ॥ సాసీతా వియాతా ధృష్టా సతీ దవే వనే గతా హి యాతవతీ హి ॥ని॥ వనవన్యానలౌ దావదవౌ వైశ్వానరే హయే ఇతి రత్నమాలా । తథాపి ఊనభా న కిల న్యూనకాంతిర్నాసీత్ కిల ॥ని॥ స్యుః ప్రభారుగ్రుచిస్త్విడ్భా ఇత్యమరః ॥ కృతవనసంచారాపి సీతా రామసమాగమాదేవ మ్లానకాంతిర్నాజాయతేతి భావః ॥ ప్రతిలోమ్యేన పాఠస్త్వేవం ॥

భానలోకినపాతా సహ్రీతాయా విహితాగసా ।
వేదయానస్తయా సారదాతా ధీఘనయానయా ॥

వ్యా॥ భాః । అలోకి । న । పాతా । సః । హ్రీతా । యా । విహితాగసా । వేదయానః । తయా । సారదాతా । ధీఘనయా । అనయా । ఇతి పదవిభాగః ॥ యా సత్యభామా విహితాగసా । విహితేన కృతేనాగసా । సపత్న్యై పారిజాతార్పణరూపేణాపరాధేన హ్రీతా లజ్జితా జాతా ధీఘనయా- జ్ఞానాధికయా తయా నయా సత్యభామయా తయా నయేతి నిర్దేశః సైషేతివత్ ॥ సారదాతా ఘనప్రదః ॥ని॥ న్యాయ్యే చ నీరే చ సారమితి విశ్వః ॥ భాః ప్రకాశమానః । భాదీప్తావిత్యస్య శతరిరూపం । పాతా రక్షకః । సః వేదయానః వేదాత్మకం యానం యస్య తథోక్తః గరుడవాహన ఇత్యర్థః ॥ సుపర్ణోఽసి గరుత్మానిత్యాదిశ్రుతయః

వేదాన్తావిహాగేశ్వర ఇత్యాద్యభియుక్తోక్తయశ్చాత్రప్రమాణాని నా లోకినావలోకితః ॥ లోకృదర్శనే ఇత్యస్మాత్కర్మణిలుఙ్ ॥౧౭॥ **

అవ ॥ అథ భగవాన్ రామోవనంగచ్ఛన్భరద్వాజమన్యాంశ్చము నీనాససాదేత్యానులోమ్యేన ప్రతిపాదయన్తం యా పూర్వంకుపి తా సత్యభామా కృష్ణస్యవాక్యం నశ్రుతవతీనచన్వయం వాచమువా చ సైవకృష్ణేన పారిజాతానయనవాచికథాయాం ప్రసన్నాసతీభాష ణంకృతవతీత్యేత మర్థం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రకాశయన్తం శ్లోకమా రచయతి ॥ * * * * * *

రాగిరాఘుతిగర్వాదా రదాహో మహసాహహా ।
యానగాతభరద్వాజ మాయాసీదమగాహినః ॥

వ్యా ॥ రాగిరాఘుతిగర్వాదారదాహః। మహసా । హహా। యాన్। అగాత । భరద్వాజం । ఆయాసీ। దమగాహినః॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ మహసా తేజసా । రాగిరాఘుతిగర్వాదారదాహః రాగోస్యాస్తీతి రాగిరం తీక్ష్ణం ॥ని॥ రః పావకే చ తీక్ష్ణే చేతి విశ్వః । ఆఘుతిః ఖండనం త ద్విషయే యోగర్వః ఆఘుతిగర్వస్తేన అదంష్ట్రాంతిరహితం దాత్రాంతి ర్నవిద్యతేయస్యతథోక్తం ॥ని॥ దాప్ స్త్రీయాం త్రాంతి దానయోః ఇతి ర త్నమాలా ॥ ఈదృశంఆరం అరీణాంసమూహః-సమూహార్థేఽణ్ప్రత్య యః ॥ తద్ధంతీత్యారదాహః కర్మణ్యణ్ ॥ రాగద్ముష్టతీక్ష్ణఖండన ద ర్పపరియుక్తాత్రాంతికశత్రుసమూహభంజకఇత్యర్థః ॥ యాన్ గచ్ఛ న్తపవాయాసీ ఆయాసయుక్తః రామః భరద్వాజంమునిందమంగా హంతఇతి దమగాహినః నమవంతోమునయస్తాంశ్చాగాత ఉపాసీద త్ ॥ గాఙ్ గతావిత్యస్మాల్లఙ్ ॥ హహేతి ఖేదే ॥ శ్రీమద్వాట్లల మానస్యపాణిన్యాది మునీన్ గుర్వానిత్యాదావివచరార ప్రయోగోన పేక్షితః ప్రాతిలోమ్యేన వాదనప్రకారోయమ్ ॥ * * * * *

నో హి గామదసీయాం వా జత్వారభత గానయా ।
హాహా సా హా మహోదార దార్వాగతిధురా గిరా ॥

వ్యా॥ నో । హి । గాం । అదసీయాం । అజత్ । వా । ఆరభత । గాః । న । యా । హాహా । సా । అహా । మహోదారదార్వాగతిధురా గిరా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యా సత్యభామా గాః వాచః నారభత ॥ నోపాక్రమత కోపాత్కృష్ణేన సహ సంభాషణం నారబ్ధవతీత్యర్థః ॥ అదసీయాం కృష్ణసంబంధినీం కృష్ణోక్తాం గాం వాచం నో అజత్ వా నాజానద్వా అజతేర్గత్యర్థతయా జ్ఞానార్థస్య అనుపసృష్టస్య లఙ్రూపమిదం హి శబ్దః ప్రసిద్ధౌ కృష్ణోక్తవాక్యం న శ్రుతవతీత్యర్థః ॥ సా సత్యభామా మహోదారదారు పారిజాతతరుః తస్యాగతిధురా గిరా ఆగమనభారవాచా పారిజాతాగమన భారో మమైవేతి కృష్ణవాక్యేనేతి యావత్ ॥ ఆగతేర్ధూరాగతిధురా యా గీః ఆగతిధురా గీరితి విగ్రహః ॥సూ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో ప్రత్యయః ॥ అహా సంభాషణం కృతవతీత్యర్థః । హాహా-ఆశ్చర్యం ॥ యా కృష్ణేన సహ న సంబభాషే రోషేణ న వా తదుక్తం వాక్యం శుశ్రావ సైవ సత్యభామా పారిజాతమానేష్యామి తదాగమనభరమహమేవ వహామీతి కృష్ణోక్త్యా ప్రసన్నా తేన సహసంభాషణం కృతవతీత్యర్థః ॥౧౩॥ ******

అవ॥ అథ రామస్య చిత్రకూటప్రాప్తిమానులోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం. కృష్ణస్య పారిజాతాకలనార్థం స్వర్గగమనం ప్రాతిలోమ్యేన దర్శయంతం శ్లోకం నిధ్నాతి ॥ * * *

యాతు రాజిదభాభారం ద్యాం వమారుతగంధగం ।
సోగమారపదం యక్షతుంగాభోనఘయాత్రయా ॥

వ్యా॥ యాతురాజిదభాభారం । ద్యాం । వ । మారుతగంధగం । సః । అగం । ఆర । పదం । యక్షతుంగాభః । అనఘయాత్రయా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యక్ష ఇవ కుబేర ఇవ తుంగాభః ప్రౌఢదీప్తిః స రా

మచంద్రః యాతురాజిం రాక్షసపఙ్త్తిం ద్యతిఖండయతీతి యాతు రాజిదః తాదృశః భాభారః తేజోభరో యస్యస తథోక్తస్తం రావణాదివిరోధివిధ్వంసనక్షమ తేజోతిశయశాలినమిత్యర్థః। మారుతగంధగం పవనలేశం ప్రాప్తం మందానిలశాలిన మిత్యర్థః ॥ని॥ గంధో. గంధకసంబంధా మోదలేశస్తయోపచేతి రత్నమాలా ॥ ఆగం పర్వతం పదస్థానం చిత్రకూటగిరిస్థానం ద్యాంవస్వర్గమివ ॥ అనఘయాత్రయా॥ నిర్దోషయాత్రయా ఆకగతవాన్। అత్రియత్నతుంగాభ ఇతి ద్యాం వేతి వచనాత్ ॥ సుభగశ్చిత్రకూటో సా గిరిరాజోప మోగిరిః। యస్మిన్వసతి కాకుత్స్థః కుబేరఇవనందనే ॥ ఇతి శ్రీమద్రామాయణశ్లోకార్థ సూచితః ॥ ప్రతిలోమ్యేనత్వర్థం పాఠః ॥ * * * * * *

యాత్రయా ఘనభోగాతుం క్షయదం పరమాగసః।
గంధగంతరుమావద్యాం రంభాభాదజిరాతుయా॥

వ్యా ॥ యాత్రయా । ఘనభః । గాతుం । క్షయదం । పరమాగసః। గంధగం । తరుం । ఆవ । ద్యాం । రంభాభాదజిరా । తు । యా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఘనభః- మేఘప్రభః శ్రీకృష్ణః పరమాగసః । పరస్యాపరాధస్య సత్యభామాయై పారిజాతాప్రదానరూపస్య క్షయదం శాంతిప్రదం గంధగం దివ్యామోదం ప్రాప్తం తరుం పారిజాతవృక్షం గాతుం గంతుం గాజ్ గతావిత్యస్మాత్తుమున్ । ద్యాం స్వర్గం యాత్రయా ప్రస్థానేన ఆవగతవాన్ అవగతిరక్షణకాంత్యాది ష్వితిధాతోరిటిరూపం ॥ యాత్రయేత్యనేన దేశాంతరమివ లోకాంతరమపి సశరీరపవ ప్రాప్తవానితి దర్శితం । యాద్యాస్తు రంభాభాదజిరా రంభయాభాత్ విరాజత్ అజిరమంకణం యస్యాస్సాత థోక్తా సత్యభామాపిషయే స్వకృతాపరాధశాంతయే పారిజాతమాహర్తు కామః కృష్ణస్తముపగంతుం రంభాద్యప్సరోలంకృతాంకణం నాకంస్వరథంగరుత్మంతమారుహ్యగతవానితిభావః ॥ ౧౪ ॥ * * * *

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య దండకావనప్రాప్తి ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణస్య నందనవనప్రాప్తిప్రతిపాదకం పద్యం రచయతి

దండకాం ప్రదమో రాజాల్యా హతామయకారిహా ।
సనమానవతా నేనోభోగ్యాభోన తదా౽౽సన ॥

వ్యా॥ దండకాం । ప్రదమః । రాజాల్యా । హతామయకారిహా। సః । సమానవతా నేనోభోగ్యాభః । న । తదా । ఆస । న । ఇతిపదవిభాగః ॥ ప్రదమః ప్రకృష్టః దమః ఇంద్రియనిగ్రహోయస్యసః రాజాల్యా రాజపఙ్క్త్యా । హతామయకారిహా। హతామయః నిర్ధూతరోగః యోరిశ్శత్రుర్భృగురామః తం హంతిపీడయతీతి తథోక్తః। హననమత్రావమతికరణరూపహింసనం వివక్షితం । క్షత్రియవర్గనిర్గంధన నిపుణభార్గవరామ సామర్థ్యభంజక ఇత్యర్థః । సమానవతా నేనోభోగ్యాభః । సమానవతాః మనుష్యత్వయుక్తాః యేఽనేనసః నిష్పాపాస్తేషాం భోగ్యాఽభాదీప్తిర్యస్యస తథోక్తః । నిత్యసూరిభోగ్యోపి భగవాన్నిర్దోషమానుషరూపోజాతఇతి సౌలభ్యం పరస్య ప్రదర్శితం । సరామోదండకాందండకావనం తదాతత్కాలే ఆసగతవాన్ అసగతిదీప్త్యాదానేష్వితి ధాతోర్లిట్ ॥ ధ్యానఞ్ప్రకృత మర్థం సూచయతః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు॥ * * *

నసదాతనభోగ్యాభోనో నేతా వనమాససః ।
హారికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదం ॥

వ్యా॥ న । సదాతనభోగ్యాభః । నో । నేతా । వనం । ఆస । సః । హారికాయమతాహల్యాజారామోదప్రకాండదం। సదాతనభోగ్యాభః సదాతనీనిత్యాభోగ్యాచ ఆభాయస్యసతథోక్తః । నిత్యభోగ్యదివ్యతేజాఇత్యర్థః ॥ నేతానాయకః సః శ్రీకృష్ణః హారిణామనోహారిణా కాయేన దేహేన మతస్య సమ్మతస్యాహల్యాజారస్య మహేంద్రస్య ఆమోదప్రకాండదం ప్రసన్నానందప్రదం ॥ని॥ ప్రకాండముద్ఘ

దల్లజౌ।పరిశ స్త్ర వాచకాన్యమూనీత్యమరః॥ వాఠిరికాయమ తేత్యహలాస్య
యూనావిశేషణం ॥ వనం నందనవనంఆనప్రా ప్తవాన్పూర్వవదితత్ నో
నేత్యాభ్యాం పరిక్రుతార్థఃపవపరిశిపాద్యతె ॥౧౫॥ * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్యవిరాధహరం కృత్వ మగ స్త్యప్రా
ప్తించ పరిశిపాదయత్పారిజాతగ్రహణార్థం. శ్రీకృష్ణస్యలోకంప్రా
ప్తఇతి శురిత్వాశక్రోభయమాపేత్యర్థం ప్రాతిలోమ్యేనప్రదర్శయ
చ్ఛ పద్యంగృధ్నాతి ॥ * * * * *

సోరమార[illegible]జ్ఞానో వెదేరా కంఠకుంభజం ।
తందురిసారపటో నాగా నానాదోషవిరాధహా॥

వ్యా॥ సః । అరం । ఆరత్ । అనజ్ఞానః । వెదెరాకంఠకుంభజం ।
తం । దురిసారపటః । అనాగాః । నానాదోషవిరాధహా। ఇతిపదవిభా
గః ॥ దురిసార స్తరుత్వక్సారః పటోయస్యసః దురిసారపటఃచీరవసనః॥
అనాగాః ఆగః అపరాధోనవిద్యతె యస్యసతథో క్తః సర్వత్రాపి నిర
పరాధఇత్యర్థః ॥ అనజ్ఞానః అజ్ఞానవిరోధీసరామో నానాదోషవి
రాధహాసః నానావిధాదోషాః హింసాదయోయస్యస నానాదోషః
తాదృశంవిరాధాఖ్యం రాక్షసంహంతీతి సతథో క్తస్సః తంప్రసిద్ధం.
వేదెరాకంఠకుంభజం । వెదెరా వెదవాక్ ॥ని॥ ఇరాభూవాక్సురాప్సు
స్యాదిత్యమరః ॥ సాకంఠేయస్యసవెదేరాకంఠః తాదృశంవేదో క్తిపరి
పూర్ణకంఠం కుంభజమగ స్త్యమరం శీఘ్రమారత్ ప్రా ప్తవాన్ ॥
ఋగతావిత్యస్మాల్లుఙ్ । వల్కలధరోమునివృ త్తితయా నిరపరాధోభజ
తామజ్ఞాన నిరోధకః రామః నిర్నిమి త్తహింసా కారిణం విరాధంహ
త్వాశరభంగాద్యాశ్రమానతీత్యమునిషుప్రసిద్ధం. వేదవాక్యాలంకృతకం
ఠంఅగ స్త్యంతూర్ణమేవప్రా ప్తవానితిభావః॥ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు॥

హాధరావిషదో నానాగానాటోపరసాద్దురితం।
జంభకుంఠ కరాదేవే నొజ్ఞానదరమారసః ॥

వ్యా ॥ హే। ధరావిషదః । నానాగానాటోపరసాత్ ।ప్రుతం। జం భకుంఠకరాః । దేవేనః । అజ్ఞానదరం। అర । సః । ఇతిపదవిభాగః ॥ ధరాయాః- భూమే ర్విషదః జలప్రదః ఇంద్రస్యవృష్టి కారిత్వాత్ ॥గ రళప్రదఇత్యప్యర్థః ॥తేనధరాపాలనప్రవృత్త శ్రీకృష్ణ కర్తృక శిక్షా హాత్వం. శక్రస్యయు క్తమితి ధ్వన్యతె ॥ని॥ విషంతుగర లేజలఇతి ర త్నమాలా॥ నానాగానాటోపరసాత్ - నానావిధసంగీ తాడంబరజన్యం రసం అత్తిఅనుభవతీతి తథో క్తః । వివిధగంధర్వాప్సరస్సంగీతరసిక ఇ త్యర్థః ॥ జంభకుంఠకరాః జంభస్యతదాఖ్యాసురస్య కుంఠి కాభంజ కారాః సంపద్యస్యసతథో క్తః । యద్వారేఫశబ్దేనగతిరుచ్యతె । జం భాసుర నిరోధకస్యగమన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ రాత్రియాం హే మ్నిశాలాయాం మాంశంసాయాం గతావపీతి రత్నమాలా ॥ నప్రసి ద్ధో దేవేనః । దేవానామినః ప్రభుదేవేంద్రః అజ్ఞానదరం అజ్ఞా నంచ దరశ్చేతి సమాహారద్వంద్వః ॥ అతఏవైకవద్భావః ॥ క్లీబత్వం చ। మోహంభయంచ దుంతం క్షిప్రమారపాప ॥— హేకష్టం।వర్షు క మెఘనియోజకో గంధర్వాది సంగీతైరా మోదమానో జంభాద్యసు రలంభనసమర్థోపి దెవేంద్రః స్వగేకృష్ణస్యాగమనం శ్రుత్వామూ ర్ఛితోద్రాగేవ భయమాపెతి భావః ॥ ౧౬ ॥ * * * * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేనరామస్య గృధ్రరాజేన జటాయుషా సెవి తత్వం శూర్పణఖాయాం స్త్రత్ర రతిప్రార్థనాంచ ప్రతిపాదయం తం ప్రాతిలోమ్యేనతుశక్రస్య కృష్ణవిషయకా పరాధేన అపారదుఃఖప్రా ప్తింపారిజాతో త్పాటనేన నందనవనభంజక శ్రీకృష్ణాభిగమనంచ ప్ర దర్శ యంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగమాకరపాతాహో కంకేనావనతో హిసః ।
నసమానర్దమారామాలంకారాజస్వసారతం ।

వ్యా ॥ సాగమాకరపాతా । హే । కంకేన । అవనతః । హి । సః।

న । సమానర్దా । మా । అతామా । లంకారాజస్వసా । రతం । ఇతి పదవిభాగః ॥ సాగమాకరపాతా । ఆగమైర్వేదైస్సహితాస్సాగమాః వేదవిదో మహర్షయః తేషామాకరః సమూహః తస్యపాతా రక్షితా ॥ని॥ ఆకరః స్థానఖన్యోఘః ఇతి రత్నమాలా ॥ సః రామచంద్రః కం కేన గృధ్రేణ జటాయుషా, అవనతో హి సేవితః కిల । అగస్త్యాశ్రమాన్నిర్గత్య దండకావన తపోధనరక్షకో రామభద్రః పంచవట్యాం జటాయుషా మానితోఽభూదితి భావః । తదానీమ రామా అమనోజ్ఞా । రామః పశావిత్యధికృత్య సితాసిత మనోజ్ఞేషు త్రిష్వితి రత్నమాలా లంకా రాజస్వసా లంకా నామపురీ తస్యాః రాజా లంకారాజః రావణస్తస్య స్వసా శూర్పణఖా । లంకారజ ఇతి షష్ఠ్యంతం పృథక్పదం వా రతం సంభోగః సమానర్దా । సమ్యగానర్దా యయాచే । యాచ్ఞార్థకాదర్దతేర్లఙ్ జిఅడజాదీనామిత్యాట్ । తస్మాన్నుడ్ద్విహలాదేరితి నుడాగమః నమా ఇతి నిషేధార్థకాభ్యాం అవ్యయాభ్యాం ప్రకృతార్థ ఏవ ఫలితః ॥ మాశబ్దః ఉక్తార్థస్యౌచిత్యాత్ప్రత్యాయయతి ॥ ప్రాతిలోమ్యే నత్వేవం పాఠః ॥ * * * * *

తంరసాస్వజరాకాలం మారామార్దనమాసన ।
సహితోఽనవనాకేకం హాతాపారకమాగసా ॥౧౮॥

వ్యా ॥ తం । రసాసు । అజరాకాలం । మా । ఆరామార్దనం । ఆసన । న । సః । హితః । అనవనాకే । అకం । హాతా । అపారకం । ఆగసా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హితః కృష్ణస్య మిత్రభూతోఽప్యాగసా పారిజాతాప్రదానరూపేణాపరాధేన అనవనాకే అనవే చిరంతనే నాకే స్వర్గే ష్వపారకం అపారం స్వార్థే కప్రత్యయః । అకం దుఃఖం ॥ని॥ అకం దుఃఖాఘయోః పాపే చేతి విశ్వః । హాతా ప్రాప్తః ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోః తృచ్ తృన్నంతత్వాన్న లోకావ్యయేత్యాదినా అకమిత్యస్య న షష్ఠీ సః ఇంద్రః రసాసు భూమిషు అజరాకాలం జరాకాలో జరామరణే నవిద్యే

తేయస్య సతథోక్తః ॥ని॥ కాలో నేహాయ మోమృత్యురితి రత్నమాలా భూమావవతీర్ణస్యాపి హరేర్జరామరణాదివికారా న సంతి। విజరో విమృత్యురితి శ్రుతేః ॥ అజోపి సన్నవ్యయాత్మా ఇతి స్మృతేశ్చ ఆరామాదర్శనం ఆరామస్య నందనవనస్య అదర్శనం పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజకం తం శ్రీకృష్ణమాస ప్రాప్తవాన్। నమా ఇతి పూర్వవత్। పూర్వం హరేర్మిత్రభూతోపి శక్రస్తత్ప్రార్థిత పారిజాతప్రదానరూపాపరాధేన నాకేపి నిరవధికం దుఃఖం ప్రాప్య పారిజాతోత్పాటనేన నందనవనభంజకమవతారరూపేష్వపి జరామరణాది వికారదూరం శౌరిం నిరోద్ధుకామః ప్రాప్తవానితి భావః ॥౧౬॥ * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శూర్పణఖానాసికాచ్ఛేదస్య తస్యారాఘవే వైరానుబంధస్య చ ప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన చ శక్రస్య కేశవసంభాషణారంభస్య ప్రతిపాదకం చ శ్లోకం రచయతి ॥ * * * *

తాం స గౌరమదోశ్శ్రీదో విగ్రామసదరోతత ।
వైరమాస పలాహారా వినాసార వివంశకే ॥

వ్యా ॥ తాం ॥ సః । గౌరమదోశ్శ్రీదః । విగ్రాం । అసదరః । అతత । వైరం । ఆస । పలాహారా । వినాసా । రవివంశకే । ఇతిపదవిభాగః ॥ గౌరమదోశ్శ్రీదః గౌరమో-భూరమణః రామచంద్రస్తస్య దోష్ణోః బాహ్వోః శ్రీదస్సంపత్ప్రదః బాహుబలప్రదస్సహాయ ఇతి యావత్ సః లక్ష్మణః సదరః-సభయో న భవతీత్యసదరః నిర్భయస్సన్ తాం శూర్పణఖాం విగ్రాం విగతనాసికాం విగ్రో వక్తవ్య ఇతి నాసికాయా గ్రాదేశః ॥ని॥ విగ్రో విగతనాసిక ఇత్యమరః । అతత అకృత । తనోతేః కరోత్యర్థాల్లుజ్ ॥ తతః పలాహారా మాంసాహారా రాక్షసీ వినాసా విగతనాసికా సతీ రవేర్వంశో యస్య రవివంశకః తస్మిన్ సూర్యవంశభవే రామే వైరం ద్వేషమాస ఆదదే । అసగతిదీప్త్యాదానేష్విత్యస్మాల్లిట్ ॥ సంభోగార్థినీం శూర్పణఖాం శ్రీరామసహాయభూతో లక్ష్మణో ని

ర్తా యస్సన్నిగతనాసికాముకర్ణాత్ ॥ తేనసానాసాహీనా కుపితారాక్ష
సీ రాఘవే వైరానుబంధం కృతవతీతి భావః ॥ ప్రాతిలోమ్యేన
పాఠస్త్వహ ॥ * * * * * *

కేశవం విరసానావి రామోలాప సమారవైః ।
తతరోదనమగాత్రివిద్రుందోమరగోసతాం ॥

వ్యా ॥ కేశవం । విరసానావిః । అహ । ఆలాపసమారవైః । తత
రోదనం । అగాత్రివిదః । అద్రుందః । అమరగః । అసతాం । ఇతి పదవి
భాగః ॥ విరసానావిః రసః ఆనందః అనం ప్రాణనం బలమితి యావత్ ॥
అవిః కాంతిః విగతాః రసానావయః ఆనందబలకాంతయః యస్యస త
థోక్తః అవిర్నావర్వతఇత్యధికృత్య । ప్రాకారేపవనేభాసీతి రత్న
మాలా । అసతామసురాణాం ముద్రుందః అలక్ష్మీప్రదః అమరాన్గచ్ఛతీత్య
మరగః దేవైర్యుక్తఇతి యావత్ ॥ అగ్రావిదః అగ్రావయః అగ్రభూ
తాశ్శ్రేష్ఠభూతాః అవయఃపర్వతాః తాన్ ద్యతిఖండయతీతి తథోక్తః
పర్వతవిచ్ఛేదీశక్రః ॥ ని ॥ అగ్రం పురశ్శిఖామానశ్రేష్ఠాదికఫలాదిష్వితిర
త్నమాలా ॥ తతరోదనం తతేకృతే రోదసీద్యావాపృథివ్యౌ యేనస త
థోక్తః । తం తతరోదనం ద్యావాపృథివ్యాదిస్రష్టారం ॥ ని ॥ ద్యావా
భూమీచరోదసీ ఇత్యమరః । యథాపూర్వమకల్పయత్ । దివంచపృథి
వీంచాంతరిక్షమథోసువరితిశ్రుతేః ॥ కేశవం, శ్రీకృష్ణం. ఆలాపసమా
రవైః ఆలాపరూపైస్సమీచీనైశ్శబ్దైః సాంత్వనవచనైరితియావత్ ॥ శ్రీ
ర్యుక్తస్సన్నాహ బ్రవీతిస్మ । అసురవిరోధీదైవైర్యుక్తో గోత్రభిత్పారి
జాతాభిలాషి ప్రబలకృష్ణస్పర్ధయా విగతానందబలదీప్తిక స్సన్నఖిల
లోకస్రష్టారం శ్రీకృష్ణమనురూపసాంత్వశక్తిపూర్వకం సమువాచ
దితి భావః ॥ ౧౯ ॥ * * * * *

అథానులోమ్యేన రాఘవస్య ఖరసేనాయుద్ధప్రాప్తిం ఖరవధశోభ
మానత్వం తేన సకలలోకవ్యాప్తకీర్తిమత్వంచ ప్రతిపాదయంతం.

ప్రాతిలోమ్యేనచ శ్రీకృష్ణనాకస్థస్య పారిజాతస్యానుచితం భూలోకానయనమిత్యేతదర్థం ప్రతిపాదయంశ్చ శ్లోకం నిబధ్నాతి ॥

గోద్యుగోమః స్వమాయోऽభూదశ్రీగఖరసేనయా ।
సహసాహవధారోऽవికలోऽరాజదరాతిహా ॥

వ్యా॥ గోద్యుగోమః । స్వమాయః । అభూత్ । అశ్రీగఖరసేనయా । సహ । సాహవధారః । అవికలః । అరాజత్ । అరాతిహా । ఇతి పదవిభాగః ॥ అశ్రీగఖరసేనయా అశ్రీగః అలక్ష్మీంగతః యః ఖరః తన్నామకో రాక్షసః తస్య సేనయా సహ సమం । సాహవధారః ఆహవధారయా యుద్ధధారయా సహితః అవిచ్ఛిన్నయుద్ధయుక్తః తథాప్యవికలః వైకల్యరహితః స్వమాయః అమాయా అదంభః శోభనా మా యస్య సః స్వమాయః ॥ని॥ మాయా దంభే క్రియాయాం చేతి రత్నమాలా । ఈదృశో రామః అరాతిహా ఖరదూషణాదిశత్రుహంతా సన్ అరాజత్ । ప్రచకాశే తత్ర గోద్యుగోమః గౌశ్చ ద్యౌశ్చ గోద్యవౌ గౌః పృథివీ ద్యౌః స్వర్గః ॥ని॥ ద్యౌస్స్వర్గేచాంతరిక్షే చేతి వైజయంతీ॥ తే గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి గోద్యుగా ఉమా కీర్తిర్యస్య సః గోద్యుగోమః॥ని॥ఉమా స్యాదతసీ గౌరీ హరిద్రా కీర్తికాంతిష్వితి తత్త్వమాలా । అభూత్ ఆసీత్ ॥ ఖరం సేనయా సమం విచ్ఛిన్నం కృత్వాప్యఖండితగాత్రః రామో రరాజ ॥ తేనచ చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాఖరాది రాక్షసవధేన అస్య సకలలోకవ్యాప్తకీర్తిర్జాసీదితి భావః ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

హాతిరాదజరాలోకవిరోధావహసాహస ।
యానసేరఖగశ్రీదభూయోమాస్వమగోద్యుగః

వ్యా॥ హా । అతిరాదజరాలోకవిరోధావహసాహస । యానసేరఖగ । శ్రీద । భూయః । మా । స్వం । అగః । ద్యుగః । ఇతిపదవిభాగః ॥ అతిరాంతః- అత్యంతం రాంతః దాతారః యే అజరాః దేవాః తేషాం లోకస్స్వర్గః తద్విరోధావహం తద్విఘాతకరం సాహసంయ

స్యేనతథోక్తః తస్యసంబుద్ధిః కర్మఫలదాతృదేవానాం తేజోభంజకసాహసయుక్తేత్యర్థః ॥ యానసేరఖగ । ఇరయావాచా వేదవాచా సహితః సేరః వేదమయః ఖగః గరుత్మాన్ యానభూతః వాహనభూతః సేరః ఖగో యస్యేనతథోక్తస్తస్య సంబుద్ధిః శ్రీదసంపత్ప్రద హే కృష్ణ స్వం స్వవశభూతః ద్యుగః నాకగతః అగః వృక్షః పారిజాతః భూయః భువం యాతీతి భూయః అతోనుపసర్గాత్క ఇతి కః । భూలోకగతో మాభూత్ । దేవతేజోభంగకారిపరాక్రమ గరుడవాహన సంపత్ప్రద హే కృష్ణ నాకస్థం పారిజాతం భూలోకం మా నైషీః అనుచితత్వాదితి భావః ॥ హాశబ్దః దివ్యస్య వస్తునో భూలోకనయనమనుచితమితి ద్యోతయతి॥౨౮

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రఘునందనే లంకేశ్వరస్య విజిగీషాహంకారప్రతిపాదకం ప్రాతిలోమ్యేన ప్రథమం శోకార్ణవే నిపతితస్యాపి మహేంద్రస్య తతో ద్రైర్యాజ్జయంత దీప్రతిపారిజాతాపహారిణం శ్రీకృష్ణం గృహ్ణీధ్వమిత్యాదేశం ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥

హతపాపచయే హేయో లంకేశోయమసారధీః ।
రాజిరావిరతేరాపో హాహాహం గ్రహమారఘః

వ్యా ॥ హతపాపచయే । హేయః । లంకేశః । అయం । అసారధీః । రాజి । రావిరతేరాపః । హా । హా । అహంగ్రహం । ఆర । ఘః । ఇతిపదవిభాగః ॥ రావిరతేరాపః అవిరతం సంతతం ఇరాం సురాం పిబంతీత్యవిరతేరాపాః రాస్త్రీత్ణాః అవిరతేరాపా రాక్షసా యస్యేనతథోక్తః ॥ని॥ రః పావకే చ తీక్ష్ణే చేతి విశ్వః ॥ ఘః ఘోరః ॥ ని ॥ ఘోరే తు ఘస్త్రిష్వితి రత్నమాలా ॥ అసారధీః అసారబుద్ధిః హేయః కుత్సితో లంకేశః లంకాధిపతిః హతపాపచయే పాపానాం ఖరాదిరాక్షసానాంచ యోగణో హతో యేన స తథోక్తస్తస్మిన్ రాజిరాజని శ్రీరామచంద్రే రాట్ఛబ్దోయం సప్తమ్యంతః అహంగ్రహమహంబుద్ధిం జేష్యామీతి ఆగ్రహం ఆరప్రాప ॥ హాహాకష్టంకష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

ఘోరమాహ గ్రహం హాహా పారాతే రవిరాజిరాః ।
ధీరపామయశోకేలం యో హాయే చ పపాత హ ॥

వ్యా ॥ ఘోరం । ఆహ । గ్రహం । హాహాపః । అరాతేః । రవిరాజిరాః । ధీరపామయశోకే । అలం । యః । హాయే । చ । పపాత । హ । ఇతి పదవిభాగః ॥ రవిరాజిరాః । రవిరివ సూర్య ఇవ రాజతే శోభత ఇతి రవిరాజః నీతాం ద్రశ్శీరాః సువర్ణం యస్య స తథోక్తః సూర్యప్రకాశభూషణాది రూపసువర్ణశాలీత్యర్థః ॥ ని ॥ రాస్తు ద్వయోర్ధనేస్వర్ణే ఇతి రత్నమాలా । యః హాహాపః - హాహా శబ్దః హాహా హూహూ ప్రభృతి సర్వగంధర్వోపలక్షణార్థః ॥ హాహాం పాతి రక్షతీతి హాహాపః. ఇంద్రః హాయే కుత్సితే ధీరస్య జ్ఞానానందస్య ఆమయే వ్యాధిభూతే శోకే సంక్షతే పారిజాతాపహారజన్యే అలం అత్యంతం పపాత । హేతి ప్రసిద్ధౌ చకారో భయసముచ్చయార్థః ॥ స ఇంద్రః ఘోరం భయంకరం అరాతేశ్శత్రోః కృష్ణస్య గ్రహం గ్రహణం ఆహ ఉవాచ ॥ జయంతాదీన్ ప్రతీతిశేషః ॥ ౨౦॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య మారీచవధేన శోభమానత్వం బోధయత్సీతాయా లక్ష్మణసహాయరహితస్థానవాసిత్వంచ ప్రతిపాదయత్ప్రాతిలోమ్యేన పారిజాతం హృత్వా స్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా ప్రద్యుమ్నయుతేన కృష్ణేన సహ శక్రస్య సంచారాక్షమత్వం ప్రకాశయత్పద్యమాహ ॥ * * * * *

తాటకేయలవాదేనో హారీహారి గిరాసనః ।
హాసహాయజనా సీతా నాప్తేనా దమనా భువి ॥

వ్యా ॥ తాటకేయలవాత్ । ఏనోహారీ । హారిగిరా । ఆస । సః । హ । అసహాయజనా । సీతా । అనాప్తేనా । అదమనాః । భువి । ఇతి పదవిభాగః ॥ హారిగిరా । హారిణ్యామనోహారిణ్యా గిరా స్వనేనానురూపయా వాచా ఏనోహారీ పాపహరః రామ రామేత్యుచ్చారణేన రామ

స్య తదుచ్చారయితృపాపహరత్వం హి । సః ప్రసిద్ధః రామస్తాటకేయ లవాత్, తాటకాపత్యస్య మారీచస్య లవాచ్ఛేదనాత్. ఆసదదీప్తే॥ని॥ లవో రామసుతే లేశే విశాలేచ్ఛేదనేచనా ఇతి రత్నమాలా ॥ అనంగ రంఘువిస్వస్థానే అనాప్తేనా అనాప్తః ఇనః నాథః యయా సాతథోక్తా స్వస్థానే రామసన్నిధాన రహితేత్యర్థః ॥ అదనువాః । అదంష్ట్రాంతి రహితంమనోయస్యాస్సాతథోక్తాహన్యమాన మారీచశబ్దే శాకుత్ స్థ ధ్వనిత్వ భ్రమేణ తచ్ఛ్రవణ మసహమానేత్యర్థః ॥ని॥దా(స్త్రీ)యాం ఛాంతిదానయోరితి రత్నమాలా । సీతా అసహాయజనా సహాయజన రహితా లక్ష్మణసన్నిధానరహితా జాతేత్యర్థః ॥ హాశబ్దః బిజనేవ నే సీతాయాఏకాకిన్యా అవస్థానమనుచితమితి ద్యోతయతి ॥ పాత్రిలో మ్యపాఠస్తు ॥ * * * * * *

విభునామదనాప్తేనాతాసీనా జయహాసహా ।
సనరాగిరిహారీహా నో దేవాలయకేటతా ॥

వ్యా॥ విభునా । మదనాప్తేన । అత । ఆసీనాజయహాసహా । సః। నరాః । గిరిహారీ । హా । నో । దేవాలయకే । అటతా । ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆసీనాజయహాసహా । ఆసీనః- స్వవాహనే ఉపవిష్టః । అజయః జయస్య జయంతస్య విరోధిప్రద్యుమ్నః ॥ని॥ జయోజయంతే విజయే జయాదుర్గాగ్ని మంథయోరితివిశ్వః ॥ తస్యహాసం యుద్ధాట్టహాసం హంతీతి ఆసీనాజయహాసహా ॥ వాహనారూఢజయంత ప్రతిస్పర్ధిప్ర ద్యుమ్న రణాట్టహాసం శరవర్షేణ నిరాకృతవానిత్యర్థః । నరాః స సంపత్ః సః గిరిహారీ గిరిస్సర్వతాః హారతిప్రహరతీతి తథోక్తః ఇంద్రః దెవాలయఏవ దేవాలయకః తస్మిన్ త్రిదశాలయే స్వర్గేఅట తా పరిభ్రమతా స్వర్గం ప్రదక్షిణీకుర్వతా, మదనాప్తేన ప్రద్యు మ్నాశ్రితేన విభునా- కృష్ణేననోఆత ॥ నాతతిస్త ॥ అతసాతత్యగమ న ఇత్యస్మాల్లిట్ ॥ గిరిపక్షచ్ఛేదకోపిజయం తజ్జన్ప్రద్యుమ్నాట్టహాసని

వారకోపి శక్రః పరితస్సంచరంతం ప్రద్యుమ్నాశ్రితం కృష్ణమనుగంతుం శక్తో నాభూదితి భావః ॥ ౨౧॥ * * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రావణేన సీతాహృతేతి ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన స్వమిత్రభూత ప్రవరాఖ్య బ్రాహ్మణాపహ్నాయిత తేజసా శక్రేణ ప్రద్యుమ్న తేజోభంగః కృత ఇతి ప్రదర్శయింతం శ్లోకమాహ ॥ * * * * * *

భారమాకుదశాకేనా శరాధీకుహకేనహా ।
చారుధీవనపాలోక్యా వైదేహీమహితా హృతా

వ్యా ॥ భారమా । కుదశాకేన । అశరాధీకుహకేన । హా । చారుధీవనపాలోక్యా । వైదేహీ । మహితా । హృతా । ఇతి పదవిభాగః । భారమా । భాసా లక్ష్మీః సీతాయా లక్ష్మ్యభేదేపి మానుషావతారత్వమవలంబ్య భేదవ్యపదేశః । రామస్య విష్ణ్వభేదేపి విష్ణునా సదృశో వీర్య ఇతి భేదవ్యపదేశవత్ । చారుధీవనపాలోక్యా చారుధియశ్శుద్ధబుద్ధయో వనపాలాః వనరక్షకాః దేవాస్తైరాలోక్యా అవలోకయితుం యోగ్యా వనదేవతామాత్రసాక్షికేతి యావత్ ॥ మహితా పూజితా వైదేహీ జానకీ కుదశాకేన కుత్సితావస్థాకేన సీతాహరణోద్యోగాద్రావణస్యాయుః క్షయదుర్దశా జాతేతి భావః ॥ అశరాధీకుహకేన అశరేణ రాక్షసరూపేణ అధీకుహకేన అబుద్ధివంచకేన ॥ ని ॥ క్రవ్యాదోస్రప ఆశర ఇత్యమరః । వంచనార్థం సంన్యాసిరూపం ధృతవతా రావణేన హృతా గృహీతా హా కష్టం ॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు ॥ * *

తాహృతా హి మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా ।
హానకేహాకుధీరాశ నాకేశాదకుమారభాః ॥

వ్యా ॥ తాః । హృతాః । హి । మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా । హానకేహాకుధీరాశనాకేశా । అగకుమారభాః । ఇతి పదవిభాగః ॥ మహీదేవైక్యాలోపానవధీరుచా । మహీదేవస్య - మిత్రభూతస్య వ్రిప

రాజ్యభ్రష్టస్య ఐక్యేన సౌహార్దేన రామసుగ్రీవయోరైక్య మితివ
త్ అలోపేనాశగహితేజనవైరం తన్వ్యాధీరుచా ప్రజ్ఞాతేజసీయస్యాస
తథోక్తః తేన ఇంద్రస్య సఖా కశ్చిత్ప్రవరనామా బ్రాహ్మణః రణాం
గణసంగత్య శ్రీకృష్ణశరఘాత విషణ్ణస్య శక్రస్యానుధానిస్సంజ్ఞతాపి
స్తేజస్కత్వంచ నభవతి తథా ప్రధనస్య ధురన్ధా చరితవానితి హరి
వంశే ప్రసిద్ధం ॥ హానకైహకుధీరాశనాకేశా- హానమేవహానకంయు
ద్ధత్యాగస్తస్మిన్ ఈహాఇచ్ఛాయేషాంతె తథోక్తాః తేచ తెకుధీరాః
కుత్సితధైర్యవంత స్తేషాం శారక్షణేచ్ఛాయస్యసతథోక్తః తెన నాకేశా
స్యగణనాథేన శక్రేణ ఈట్ఛబ్దోయం తృతీయాంతః హరిశరఘాతభీ
త్యాయుద్ధంత్యక్త్వా పలాయనోద్యుక్తానాం కుత్సితధైర్యవతాం దేవా
నాంరక్షణం చికీర్షణా తాస్వగెణశ్వరేణేత్యర్థః । తాః ప్రసిద్ధాః అద
కుమారభాః । అదన్యత్వాంతిరహితస్య కుమారస్యప్రద్యుమ్నస్యభాః
దీప్తయః. భాశబ్దోయమాకారాంతః ॥ని॥ త్విడ్భాభాశ్ఛవిద్యుతిదీప్త
య ఇత్యమరః । హృతాః- అపహృతాః ఖలు ॥ ౨౨ ॥ * * * *

ఆన ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామస్య సీతావియోగినో హనుమత్స
మాగమం సుగ్రీవస్య రాజ్యభ్రష్టస్య దుర్బలస్యపరాక్రమప్రాప్తించ ద
శయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శక్రేణయుధి తెజోభంగం ప్రాపితస్య ప్ర
ద్యుమ్నస్యపునఃకృష్ణాదేవ తెజోలాభం శత్రుఘాతిత్వంచ ప్రాప్తవత
శ్చగఘాతశ్రమహారి శీతవాతశాలినభోదేశాకలనంచ ప్రతిపాదయం
తం శ్లోకమాహ ॥ * * * * *

హరితోయదభో రామావియోగెనఘవాయుజః ।
తంరుమామహితోపేతా మోదోసారజరామయః ॥

వ్యా ॥ హరితోయదభః । రామావియోగీ। అనఘవాయుజః ।తం।
రుమామహితః । పేతా మోదః । అసారజాః । ఆమ । యః । ఇతిపద
విభాగః ॥ హరిమనో హరితోయదో మెఘస్తస్యభేవభాయస్యసః హరి

తోయదభః । మనోహారిమేఘప్రభో రామో రామావియోగి
సీతావిశ్లేషవతి అనఘవాయుజః- అనఘో నిర్దోషో వాయుజః హ
నూమాన్యస్య సతథోక్తః ॥ తం రామం। అసారజః సారజాబలకీర్తి
నవిద్యోతే యస్య సతథోక్తః॥ని॥ జః కీర్త్యాంసంగర ఇతి రత్నమాలా॥ దు
ర్బలత్వేన వాలితః పరాజయం ప్రాప్య సుగ్రీవో విగతబలయశా ఇతి భా
వః॥ అతఏవ అప్రీతామోదో వ్యపగతసంతోషః॥ రుమామహితః రుమ
యా- రుమాఖ్యయా మహితః- పూజితః రుమాభర్తా సుగ్రీవ ఇతి
యావత్ ॥ని॥ రుమా సుగ్రీవభార్యాయామితి రత్నమాలా అప్రా
ప్తవాన్ ॥ అమరకో విత్యస్మాల్లిట్ ॥ ప్రాతిలోమ్యేనపాఠస్తు ॥ * * *

యోమరాజురసాదోమోతాపేతో హిమమారుతం।
జో యువాఘనగేయో విమారాభోదయతోరిహా ॥

వ్యా॥ యః । అమరాజుః । అసాదోమః । అతాపేతః ।హిమమా
రుతం । జః । యువా । ఘనగేయః । విం । ఆర । ఆభోదయతః । అరి
హా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ యః యువా ప్రద్యుమ్నః । అమరాజుః అమ
రైర్దేవైస్సహ అజుః అయుద్ధం యస్య సతథోక్తః । దేవైస్సహ యుద్ధ
సహితో జాత ఇత్యర్థః । అత్ర జుశబ్దస్సంగరవాచీ స ఏవ హిమమారు
తం హిమాశ్శీతామారుతా వాతా యస్మిన్ సతథోక్తః. తం విం ఆ
కాశం ॥ ని ॥ విశ్చక్షుషి వ్యోమ్ని వాతే పరమాత్మని పక్షిణీతి రత్నమా
లా ॥ ఆర ప్రాప్తవాన్ ॥ తదనంతరం అతాపేతస్తాపం ఇతస్సంప్రాప్తో
నభవతీతి తథోక్తః । ఆభోదయతః-ఆభాయాస్తేజసః ఉదయాతః ప్రా
దుర్భావాత్, అరిహా శత్రుహన్తా జో జేతా నరః ॥ ని ॥ జో జపే విజ
యే మేరౌ శబ్దే జేతరి మత్సరే ఇతిరత్నమాలా ॥ అసాదోమః । అసా
దా అనవసాదా. ఉమా కీర్తిర్యస్య తథోక్తః అతఏవ ఘనగేయః. ఘనైః
ప్రాజ్ఞైః గేయః స్తుత్యో జాతః ప్రథమమింద్రశరఘాతేన విసంజ్ఞత్వా
త్ తృణమమరైస్సహ యుద్ధరహితోపి ప్రద్యుమ్నః పునశ్శీతవా

యుయుతవియుత్తలాకలనయా సిరి స్త తాపః పునస్తేజోభ్యుదయేనశరీరాగ్ని ఘ్నన్నవవసన్నకీర్తిః ప్రౌఢానాం స్తుతివిషయో బభూవేతి భావః॥ ౨౩॥

అవ॥ అథానులోమ్యేన రామో వాలివధమకృతేత్యేతమర్థం ప్రకాశయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణో వాసవశరాదిభ్యో వైనతేయస్య రక్షణం కృతవానిత్యేతమర్థం ప్రదర్శయంతం శ్లోకమాహ॥

భానుభానుతభా వామా సదామోదపరో హతం।
తం హ తామరసాభాక్షో ఽతిరాతా ఽకృత వాసవిం॥

వ్యా॥ భానుభానుతభాః। వామా సదామోదపరః। హతం। తం। హ। తామరసాభాక్షః। అతిరాతా। అకృత। వాసవిం॥ ఇతిపదవిభాగః॥ భానుభయా-సూర్యతేజసా, నుతా-స్తుతాభాదీప్తిర్యస్యసతథోక్తః సూర్యతేజోధికతేజా ఇత్యర్థః। వామయా-స్త్రియా, సీతయా, సదామోదపరః-సమీచీనానందజననతత్పరః, ॥ ని॥ వామారామావామనేత్రా పురంధ్రీతిహలాయుధః॥ అతిరాతా అత్యంతం రాతా రాదాన ఇత్యస్మాత్తృచ్ తామరసస్య-కమలస్య, ఆభేవాభాయయోస్తే తామరసాభే తథాభూతే అక్షిణీయస్యసః తామరసాభాక్షః రామస్తం ప్రసిద్ధం వాసవిం వాసవస్యాపత్యం వాలినం, అతఇఞిత్యపత్యార్థే ఇఞ్ హతం నకృత జఘానేత్యర్థః। హేతిపాదపూరణే ॥ని॥ హస్యాత్సంబోధనే పాదపూరణే చేతి విశ్వః॥ ప్రాతిలోమ్యేన పాఠస్తు॥ *****

విం స వాతకృతారాతిక్షోభాపారమతాహతం।
తం హరోపదమో దానమావ భాతనుభానుభాః॥

వ్యా॥ విం। సః। వాతకృతారాతిక్షోభాపారమతాహతం। తం। హరోపదమః। దానం। అవ। అభాతనుభానుభాః॥ ఇతి పదవిభాగః॥ ఆభయా-కాన్త్యా, తన్వీ లఘ్వీ భానుభా సూర్యకాంతిర్యస్యసతథోక్తః। స్వతేజసా లఘూకృతతపనదీప్తిరితియావత్॥ శ్రీ॥ నతత్రసూరోచ్ఛ్రాయతీతిశ్రుతేః హరోపదమః హరస్య-శివస్య, నిగ్రాహకః బాణా

...వవ్యాహత సంభుకీర్తిరిత్యర్థః । ప్రకృష్టః పాతేన పక్షపాతేన కృ
తాని అరాతీనాం-శత్రూణాం, క్షోభాసారమతా హతాని యేనసః
క్షోభః సంచలనం అపారః బలాభావః, సుతాహతం । అభిమతహానిః
ఆహతశబ్దః, భావక్తాంతః, పక్షపాతేన పరిపంథినాం క్షోభం దౌర్బ
ల్యం, అభిమతార్థహానించ కుర్వంతమిత్యర్థః । తం దానం।విం-దా
నభూతం పక్షిణం,గరుడం॥శ్లో॥దానస్సఖా వాహనమాసనం ధ్వజ ఇత్యా
ద్యభియుక్తోక్తేః, అవ-రరక్ష, అవతేర్లట్ ॥౨౪॥ * * * *

అవ ॥ అథ వాలివధానంతరం రామస్య రావణవధోదర్క-జయల
క్ష్మీప్రాప్తిం తతస్సుగ్రీవసేనాలాభ ప్రయుక్త తేజోతిశయసిద్ధించాను
లోమ్యేన ప్రతిపాదయంతం సమరశాంతపక్షిరాజసంరక్షకత్వేన
ప్రాగుక్తస్య కృష్ణస్య శత్రుపరాభవోపయుక్తజయలక్ష్మీసిద్ధించ ప్రాతి
లోమ్యేన ప్రదర్శయంతంశ్లోకమాహ॥ * * *

హంసజారుద్ధబలజా పరోదారసుభాజని ।
రాజిరావణరక్షోరవిఘాతాయ రమారయం ॥

వ్యా ॥ హంసజారుద్ధబలజా । పరోదారసుభా । అజని ; రాజి ।
రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రమా । ఆర । యం ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥
యం రామం రావణరక్షోరవిఘాతాయ । రావణాఖ్యరక్షసః, రస్య
శిరసః ॥ ని ॥ రం క్లీబం రుధిరే మూర్ధ్నీత్యతిరత్నమాలా ॥ తస్య విఘాతా
య-ఛేదాయ, రమా జయలక్ష్మీః, ఆర ప్రాప్తవతీ తస్మిన్రాజి రాజ్ఞి
రామే హంసజారుద్ధబలజా-హంసజస్య-సుగ్రీవస్య,సూర్యపుత్రస్య॥ఇ॥
భానుర్హంసస్సహస్రాంశురిత్యమరః ॥ అరుద్ధబలజా-అతి ప్రహ్వాసే
నాజన్యా।పరోదారసుభా-పరమోత్కృష్టశోభనదీప్తిః, అజని-బభూవ.
వాలివధేన జయలక్ష్మీం ప్రాప్తవతి రాఘవే సుగ్రీవానీకలాభ ప్రయు
క్తంపరభీకరం-పరోత్కృష్టం తేజస్సమజనీతి భావః।ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు॥

యంరమారయతా ఘావిరక్షోరణవరా జిరా ।

నిజభాసురదారోపజాలబద్ధరుజాసహం

వ్యా ॥ యం। రమా । ఆర । యతాఘా । విరక్తారణవరాజిరా। నిజభా । సురదా । రోపజాలబద్ధరుజాసహం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ రోపజాలేన-బాణసమూహేన, ॥ ని ॥ పత్రీరోపఇషుర్ద్వయో రిత్యమరః బద్ధాని బద్ధాయారుజా వేదనా తత్సహం సహిష్ణుం శత్రుక్షిప్తశరనికర ప్రయుక్తదుఃఖసహిష్ణుం యం శ్రీకృష్ణం యతాఘావ్యపగతదోషావి రక్తః విగత రాత్రుసం రణవరాజిరం యుద్ధశ్రేష్ఠాంకణం యయాసా.విర క్తారణవరాజిరా నిజా అవినాశినీ భాదీప్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ని ॥ నిజోస్వీయావినాశినావితిరత్నమాలా ॥ 'సురదాసురా న్దైవాన్ ద్యతి-ఖండయతీతి తథోక్తా రమా జయలక్ష్మీః ఆరప్రాప । సః గరుత్మంతంర రక్షత్వితి పూర్వేణాన్వయః ॥౨౫॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన సాగరమతిక్రమ్య సీతాందృష్ట్వా పునరాయాంతం హనూమంతమాసాద్య రఘువీరస్సహ్యాచలయాదివర్వతాత్ సముద్రవెలాంచ ప్రాప్తస్సన్ రరాజేతి వర్ణయంతం ప్రాతిలోమ్యేన కృష్ణః ప్రద్యుమ్నతాడనాపరాధేన శక్రం ప్రతి నితరాం కుపితః తజ్జయంలబ్ధ్వా తెజోతిశయశాలీసన్ పారిజాతం దృఢంజగ్రాహేతి దర్శయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగరాతిగమాభాతి నాకేశోసురమాసహః ।
తంసమారుతజంగోప్తాభాదాసాద్యగతోగజం॥

వ్యా ॥ సాగరాతిగం । ఆభాతి నాకేశః । అసురమాసహః । తం । సః । మారుతజం । గోప్తా । అభాత్ । ఆసాద్య । గతః । అగజం ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ ఆభాతినాకేశః । ఆభయా-దీప్త్యా, అతినాకేశశ్శక్ర మతిక్రాంతః ఇంద్రాభ్యధిక తెజస్క-ఇత్యర్థః । అసురమాసహః । అసురమా-దానవలక్ష్మీః, తదసహః సురరిపుసంపదసహిష్ణురిత్యర్థః। గోప్తా-సర్వపాలకః, సః రఘువీరః సాగరాతిగం-సాగరమతిలంఘితవం

తం, తం ప్రసిద్ధం మారుతజం-హనూమంతం, ఆసాద్య-ప్రాప్య, అగ
జం అగాద్భజాత అగజం సహ్యాదీన్ సాగర వేలాం చేతియావత్ । స
మాహారద్వంద్వః । అతఏకవద్భావో నపుంసకత్వంచ అగాస్సహ్యాదిశై
లాః జాసాగరవేలా ॥ ని ॥ జా(స్త్రీ)యాం దేవవాహిన్యాం రోధసిసాగ
రవేలరోధసోరితి రత్నమాలా ॥ శైలాన్ సాగరవేలాంచ గతస్సన్ ఆభా
త్ అలసత్ ॥ ప్రతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

జంగతోగద్యసాదాభాప్తాగోజంతరుమానతం ।
హాస్సమారసుశోకేనాతిభామాగతిరాగసా ॥

వ్యా ॥ జం । గతః । గదీ । అసాదాభాప్తా । గోజం । తరుం । ఆనతం । హాః । సమారసుశోకేన । అతిభామాగతిః । ఆగసా ॥ ఇతిపదవిభాగః ॥ మారస్య-ప్రద్యుమ్నస్య, సుశోకః-అత్యంతఖేదః, తేన సహితం సమారసుశోకం తేన ఆగసా-అపరాధేన, ప్రద్యుమ్నదుఃఖయుక్తేన శరాక్ష్ణణాదిరూపేణ, శక్రస్యాపరాధేన అతిభామాగతిః-అతిమాత్రక్రోధాగమనః, ॥ ని ॥ భామః క్రోధే రవౌ దీప్తావితి విశ్వః ॥ గదీ గదావాన్, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః । జం విజయం ॥ ని ॥ జో జపే విజయ ఇతి రత్నమాలా ॥ గతః ప్రాప్తః. అసాదాభాప్తా అసాదాం-అవసాదరహితాం, ఆభాం-దీప్తిం, ఆప్తా-ప్రాప్తా, ఆప్నోతేస్తృన్. హాః హరిః. గోజం-స్వర్గప్రభవం, ॥ ని ॥ స్వర్గేషు పశువాగ్వజ్ర దిఙ్నేత్ర ఘృణిభూజలే । లక్ష్యదృష్ట్యా(స్త్రీ)యాంపుంసి గౌరిత్యమరః ॥ తం తరుంపారిజాతం ఆనత-జగ్రాహ.

అప ॥ అథానులోమ్యేన సేతుమార్గేణ సాగరే గచ్ఛన్త్యా వానరసేనాయాస్సంరక్షకో రామః రరాజేతి ప్రతిపాదయిత్వా ప్రతిలోమ్యేన గృహీతపారిజాతం కృష్ణం సేవనకృతాం శత్రుజయప్రదత్వేన తద్విముఖానాం శత్రుభయప్రదత్వేనచ వర్ణయత్పద్యం నిబధ్నాతి ॥

వీరవానరసేనస్య త్రాతాభాదవతా హి సః ।
తోయధావరిగోయాదస్యయతో నవసేతునా ॥

వ్యా - వీరవానరసేనస్య । త్రాతా । అభాత్ । అవతా । హి । సః । తోయధౌ । అరిగోయాదసి । అయతః । నవసేతునా ॥ ఇతి పదవిభాగః ॥ సః రామః, అరిగోయాదసి గావశ్చ యాదాంసిచ గోయాదాంసి యాదాంసి జలజంతవశ్చ అరీణి అక్షయాణి గోయాదాంసి యస్య స తథోక్తః తస్మిన్ ॥ ని ॥ రిశబ్దస్త్రిశ వైక్షయ ఇతిరత్నమాలా తోయధౌ-సముద్రే, అవతా రక్షతా వతన ప్రతిబంధేన రక్షణం కుర్వతా నవసేతునా-నూతనసేతునా, అయతః-గచ్ఛతః, ఇటకిటకటీగతావిత్య త్ర ప్రశ్లిష్టాదీధాతోశ్శతరిరూపం. వీరవానరాణాం సేనా వీరవానరసేనం తస్య ॥ సూ ॥ విభాషా సేనాసురాఛాయాశాలానిశానామితి సేనాశబ్దస్య క్లీబతా, త్రాతా సన్ రక్షితా సన్. అభాత్ బభాసే ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

నాతుసేవనతో యస్య దయాగోరివధాయతః ।
సహి తావదభాతా త్రాస్యనసేరనవారవీ ॥ ౨౭॥

వ్యా ॥ నా । తు । సేవనతః । యస్య । దయాగః । అరివధాయతః । సః । హి । తావత్ । అభాతా । త్రాసీ । అనసేః । అనవారవీ । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాతుమనుష్యస్తు యస్య శ్రీకృష్ణస్య సేవనతః సేవాయాస్తోత్రాది రూపాయా యస్యదయాగః కృపాంప్రాప్తస్సన్ అరివధాయతః అరివధేనశత్రువినాశేన ఆయతః విస్తీర్ణః, అభివృద్ధ ఇతి యావత్ ॥ యస్యకృష్ణస్య అనవారవీనవారవః స్తవరూపశబ్దోస్యాస్తీతి అనవారవీ నభవతీత్యనవారవీ శ్రీకృష్ణవిషయక స్తోత్రశబ్దరహితః, సః నా అనసేః అసిరహితాదపి త్రాసీ భీమాన్ కిముతసఖడ్గాత్పురుషాదితి భావః ॥ అభాతాహి ప్రకాశహీనః ఖలు భాదీప్తావిత్యస్మాత్తృచ్ తావచ్ఛబ్దోలంకారార్థః । యత్సేవకశ్శత్రువధేన వర్ధతే యద్విషయకస్తోత్రాకర్తాతు. నిరాయుధాదపి శత్రోస్త్రస్యన్ నప్రకాశతే న కృష్ణః పారిజాతమగ్రహీదితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౨౭॥ * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన ఉదగ్రవిక్రమ శాలిరావణప్రాణహరణం కృత్వా సీతామనుప్రాప్య స్వాశ్రితవిభీషణ ఖేదహారో రామస్స

స్త్రైవతైః పూజితఇతి ప్రతిపాదయంతం ప్రాతిలోమ్యేన శ్రీకృష్ణస్య సరిభంగమారచయ్య జయశీలస్సకలైస్స్తూయమానః పునరవనీమవా పేతి ప్రత్యాయయంతం శ్లోకం సమ్యగ్గ్రధ్నాతి ॥ * *

హారిసాహనలంకేనాసుభేదీ మహితో హి నః ।చా
రుభూతనుజో రామోరమారాధయదార్తిహా ॥

వ్యా ॥ హారిసాహసలంకేనాసుభేదీ । మహితః । హి । నః । చారుభూతనుజః । రామః । అరం । ఆరాధయదార్తిహా । ఇతి పదవిభాగః ॥ హారిసాహసలంకేనా సుభేదీ హారి సుందరం హారిసాహసం యస్య సః, హారిసాహసః మనోజ్ఞవిక్రమః । యః లంకేనః, లంకాయా ఇనః ప్రభుః రావణస్తస్య అసుభేదీ ప్రాణనాశకః, అనంతరం చారుః మనోజ్ఞా భూతనుజా సీతా యస్య సః చారుభూతనుజః, అరం త్వరితం ఆరాధయదార్తిహా ఆరాధయతః పూజయతో విభీషణస్య ఆర్తిహా ఖేదహరః । సః రామః మహితో హి సర్వదైవతైః పూజితః ఖలు ॥ ప్రాతిలోమ్యపాఠస్తు ॥

హార్తిదాయధరామార మోరాజో నుతభూరుచా ।
సహితో హి మదీభేసు నాకేలంసహసారిహా ॥

వ్యా ॥ హా । ఆర్తిదాయ । ధరాం । అర । మోరాః । జః । నుతభూః । రుచా । సః । హితః । హి । మదీభే । సునాకే । అలం । సహసా । అరిహా । ఇతిపదవిభాగః ॥ ఆర్తిం దదాతీతి ఆర్తిదః యాదవజనస్య ఖేదహరః ప్రద్యుమ్నస్యాత్యాకిర్యాతస్మై హితః హితకారీ గతి చతుర్థీ మదీభే మదీ మదాంధః ఇభః ఐరావతనామగజః యస్మిన్ సః మదీభస్తస్మిన్ మదీభే సునాకే శోభనే స్వర్గే అలమత్యంతం సహసా వేగేన అరిహా శత్రుభంజకః అతఏవ జః జేతా నుతభూః నుతం యశః ఖ్యాతిః తస్య భూః స్థానం సర్వేషాం స్తోత్రపాత్రభూతః రుచా తేజసా మోరాః మా లక్ష్మీః ఉరసి యస్య సః మోరాః సః శ్రీకృష్ణః ధరాం భూమిం అరం ప్రాప్తవాన్ హి ॥౨౮॥ * * *

అవ ॥ అథానులోమ్యేన రామస్య అయోధ్యాప్రాప్తిం ప్రాతిలో

మ్యేన శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకాపురప్రవేశం చ ప్రతిపాదయన్తం శ్లోకమాహ

నాళికేరసుభాకారా గారా సా సురసాపికా ।

రావణారిక్షమేరా పూ రాభేజే హి న నాముునా ॥

వ్యా ॥ నాళికేరసుభాకారాగారా । అసౌ । సురసాపికా । రావణారిక్షమేరా । పూః । అభేజే । హి । న । న । అమునా । ఇతి పదవిభాగః ॥ నాళికేరైః-నారికేళద్రుమైః, సుభాకారాణి- శోభనాకృతీని, అగారాణి గృహాణి యస్యాం సా నాళికేరసుభాకారాగారా । సురసాపికా సురసస్య శోభనస్య రాగస్య అపి కాపా ప్రాపికా స్పృహణీయేతి యావత్ ॥ రావణారిక్షమేరా । రావణారేః-దశకంఠశత్రోః, క్షమా ఉచితా ఇరా భూమిర్యస్యాం సా తథోక్తా శ్రీరామచంద్రనివాసయోగ్యక్షితిమతీత్యర్థః । అసౌ పూః- అయోధ్యాపురీ అమునా రామచంద్రేణ అభేజే హి- సేవితా ఖలు, న న ఇతి ద్వాభ్యాం నఞ్భ్యాం ప్రకృతార్థ ఏవ ప్రగృహ్యతి అభేజ ఇత్యాజ్ పూర్వాద్భజతేః కర్మణి లిట్ రూపం ॥ ప్రతిలోమ్యపాఠస్తు ॥ * * *

నాముునా న హి జేభేరా పూరామే క్షరిణా వరా ।

కాపి సారసుసారాగా రాకాభాసురకేళినా ॥

వ్యా ॥ న । అమునా । న । హి । జేభేరా । పూః । ఆమే । అక్షరిణా । వరా । కా । అపి । సారసుసారాగా । రాకాభాసురకేళినా । ఇతి పదవిభాగః ॥ జేభేరాజాః జేతారః ఇభాః గజాః యస్యాం సా జేభేరా తాదృశీ ఇరా భూమిర్యస్యాం సా జేభేరా జయశీలగజయుక్తపృథ్వీకేత్యర్థః ॥ వరా శ్రేష్ఠా కాపి పూః ద్వారకాపురీ అక్షరిణా ధర్మవతా ॥ ని ॥ అక్షరం బ్రహ్మణి వేధసి ఇతి రత్నమాలా ॥ రాకాభాసురకేళినా- రాకాసు నవరజో నారీషు గోపికాసు భాసురా కేళిః లీలా యస్య స తథోక్తః తేన ॥ ని ॥ రాకా నవరజో నార్యామితి రత్నమాలా । అమునా- శ్రీకృష్ణేన సారసుసారాగా సతీ సారః వరః శోభనః సారాగః-సురసంబంధీ వృక్షః పారిజాతో యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ ఆమే హి । న గ్మేకిల-అమగ తి ప్రై

హ్యత్యస్తాత్ప్రమాణిలి । శ్రీకృష్ణః ద్వారకావతిం వపారిజాతాం పుర్వ
స్నివపవేశేతిభావః॥ అత్రాపిద్వ్యనజ్ఞాప్రకృతమర్థం ప్రత్యాయయతః ॥

అవ ॥ అథానులోమ్యేన శ్రీరామచంద్రప్రవేశానంతరం అయో
ధ్యాభూమేర్మహాలక్ష్మీప్రాప్తిః శ్రీరామచంద్రస్య రాజశ్రీసిద్ధించక
థయంతం ప్రాతిలోమ్యేన సత్యభామాగృహాంకణస్య పారిజాతస్థావన
వత్వం సత్యభామాయాః పారిజాతకుసుమధారణేన అత్యద్భుతకాంతి
సంపత్తిం శ్రీకృష్ణరుక్మిణీవిషయకరోషనివృత్తిం సమీచీనజ్ఞానాదిసిద్ధించ
సూచయంతం శ్లోకమాహ ॥ * * * *

సాగ్ర్యతామరసాగారామక్షామాఘనభారగౌః ।
నిజదేపరజిత్యాస శ్రీరామే సుగరాజభా ॥

వ్యా ॥ సా । అగ్ర్యతామరసాగారాం । అక్షామా । ఘనభా । ఆర ।
గౌః । నిజదే । పరజితి । ఆస । శ్రీః । రామే । సుగరాజభా । ఇతి
పదవిభాగః ॥ రామప్రవేశానంతరం సాగౌః అయోధ్యాభూః ॥ని॥ గౌ
ర్నాకేవృషభేచంద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషుస్త్రియామితి రత్నమాలా ॥ అ
క్షామా అకృశా ఘనభా- అధికదీప్తిశ్చసతీ అగ్ర్యతామరసాగారాం
అగ్ర్యం ఉత్తమాం తామరసాగారాం - కమలాలయాం లక్ష్మీమారప్రాప్త
వతి నిజదేస్వప్రదేసహిప్రసన్నేభ్యో త్మానం దదాతీతి । య ఆత్మదాబల
దా ఇతి శ్రుతేః । పరజితి రావణాది శత్రుజేతరి శ్రీరామే సుగరాజ
భా సుగా సుగమా రాజభా రాజదీప్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా రాజ్యేన హి రా
జతేజస్సుగమం భవతి శ్రీః రాజ్యమయీ సంపత్ ఆసబభూవ ॥ ప్రాతి
లోమ్యపాఠస్తు ॥ * * * * *

భాజరాగసుమేరాశ్రీసత్యాజిరపదేజని । గౌర
భానఘమాక్షామరాగాసారమతాగ్ర్యసా ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ భా । అజరాగసుమేరా । శ్రీసత్యాజిరపదే । జని । గౌర
భా । అనఘమా । క్షామరాగా । సా । అరమత । అగ్ర్యసా । ఇతిపద
విభాగః ॥ అజరాగసుమేరా- అజరాణాం నజరాణాం అమరాణాం మగః పారిజా

తత్తస్య సుమాని-పుష్పాణి ఇగాస్థానం యస్యాస్సాఅజిరాగసుమాశా-
పారిజాతకుసుమస్థానాదీప్తిః శ్రీసత్యాజిరపదే - శ్రీసత్యాయాః శ్రీ
మత్యాస్సత్యభామాయాః అజిరపదే అంకణస్థానేఅజనిఅజాయత|పా
రిజాతకుసుమదీప్తిః సత్యభామాంకణే అపసహాకేతి కథనా
న తదంకణే పారిజాతః కృష్ణేన స్థాపితఇతి వ్యజ్యతే తేన సానత్యభా
మా గౌరభావూర్వాణ పెక్షయా వ్యధిక గౌరతటికాంతిః అనఘమా
నిదోష సంపత్ [illegible] క్షామః క్షీణః రాగో మాత్సర్యం యస్యాస్సాక్షా
మరాగా పారిజాతానయనేన నారదదత్తకుసుమగ్రాహిణ్యాం రుక్మి
ణ్యాం తద్దాతరి కృష్ణేచ ప్రరూఢం మాత్సర్యం ఉజ్ఝితవతీతి భావః॥ని॥
రాగోనురాగేమాత్సర్య ఇతి రత్నమాలా । అగ్ర్యసా- అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం
వంజ్ఞానం యస్యాస్సాఅగ్ర్యసా ॥ని॥ సాక్షిబంస్యాదనపక్షేజ్ఞానేధ్యా
నేనివారణే ఇతిరత్నమాలా ॥ తత్రైవ నమీచీన వికాశవతీచసతీ అరమ
తకృష్ణేన సాకం క్రీడతిస్మ ॥ ౩౦-౬౦ ॥ * * *

శ్రీమద్రాఘవయాదవాకృతి ధరశ్శేషాచలోత్తంసకశ్శ్రీరామాహితు
మదీకరత్కృతిమిమాం శ్రీశోమయాదుష్కరాం । తస్మాదత్రపవిత్రమా
ధవకథాస్వాదోన్మిషత్కౌతుకాస్సన్తస్సాధు విచిన్వతాంగుణవిదశ్శ్లా
ఘామమోఘాదరాః ॥ * * * * *

శ్రీమత్కాంచీనగరనాయకతాతాచార్యభాగినేయ వాజపేయసర్వ
పృష్ఠాప్తార్యామావియాజిశ్రీశ్రీనివాసార్యతనూభవస్యాష్టైవయమకచక్ర
వర్తిశ్రీరఘునాథార్యయజ్వనస్తనయేన శ్రీశ్రీనివాసకృపాతిశయసువిదిత
న[illegible]ంబాగర్భసంభవేన శ్రీమదాత్రేయ వెంకటార్యయజ్వనా
విరచితం స్వకృతవ్యాఖ్యానసహితం రాఘవయాదవీ
యాఖ్యం మనులోమవిలోమ కావ్యం

శ్రీసంపూర్ణమ్ శ్రీ